ԴԻՎԱՆ
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

I

ՀՍՍՌ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

СВОД АРМЯНСКИХ НАДПИСЕЙ

ВЫПУСК

I

ГОРОДИЩЕ АНИ

СОСТАВИЛ
И. А. ОРБЕЛИ

CORPUS INSCRIPTIONUM ARMENICARUM

LIBER

I

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1966

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ՊՐԱԿ

I

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔ

ԿԱԶՄԵՑ
Հ. Ա. ՕՐԲԵԼԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1966

ԱՅՍ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔ Է Հ. Ա. ՕՐԲԵԼՈՒ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔՈՒՄ
ԿԱՏԱՐԱԾ ԵՐԿԱՐԱՏԵՎ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ։
ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻՆ ԶՈՒԳԸՆԹԱՑ ՀԱՄԵՄԱՏԵԼ, ՍՏՈՒԳԵԼ
ԵՎ ՀԱՎԱՔԵԼ Է ԱՎԵՐԱԿՆԵՐԻ ՊԱՏԵՐԻՆ ԵՎ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՎՐԱ
ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ 200-ԻՑ ԱՎԵԼԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ։

Խմբագրական կոլեգիա
ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Բ. Ն., ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ Ս. Գ.,
ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ Կ. Գ.

Պրակը խմբագրեց
Ս. Գ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԸ

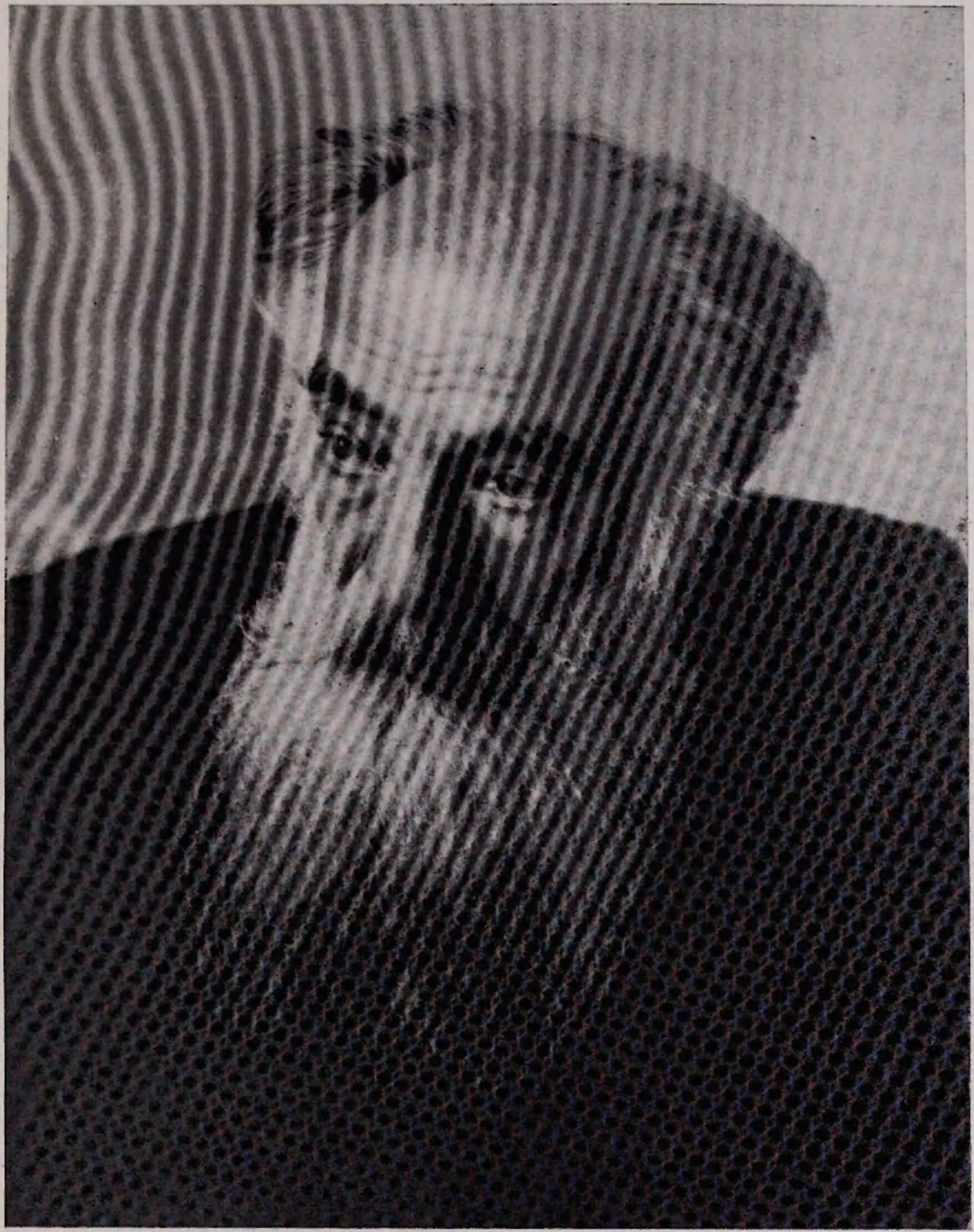

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Շիրակի վիմարձանագրությունները» դասընթացի ներածական դասախոսությունը՝ կարդացված Ս. Պետերբուրգի համալսարանում 1914 թ. սեպտեմբերի 6-ին[1]

Պարզ պատկերացնելու համար այն առանձնահատուկ կարևորությունը, որ ներկայացնում է հնագիտական հուշարձանների ուսումնասիրությունը հին հայկական և վրացական պատմիչների երկերի հետ միասին, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ մի քանի հանգամանքներ: Հայկական և վրացական հին պատմագրությունը բավականին հարուստ է, սակայն մեզ հասած հայ և վրացի բոլոր պատմիչները, բացառությամբ մեկ հայ հեղինակի, որի գործերից միայն մի քանի պատառիկներ են պահպանվել, և երկու վրացի հեղինակների՝ կրոնավորներ են: Այս հանգամանքը բավականաչափ բնորոշում է նրանց նախապատվությունների շրջանակները. շատ մեծ ուշադրություն դարձնելով եկեղեցական հարցերին, երբեմն ամբողջ գլուխներ նվիրելով դավանաբանական վեճերի շարադրմանը և եկեղեցական ժողովների որոշումներին, մեծ սիրով նշելով այն ամենը, ինչ վերաբերում է եկեղեցական շինարարությանը՝ այդ հեղինակները, չնչին բացառությամբ, խուսափում են աշխարհիկ ամեն ինչից և, հասկանալի է, չեն տալիս իրական կյանքի և կենցաղային իրադրության ոչ մի պատկերացում: Ռազմական պատմության համար նրանց ընձեռած առատ նյութն անգամ շատ կողմերով սխեմատիկ բնույթ է կրում, դարձյալ կտրված կենդանի իրադրությունից: Ճիշտ է, տեքստերի մանրակրկիտ ու բծախնդիր հետազոտությունը, այնուամենայնիվ, կարող է տալ և արդեն սկսում է տալ որոշ նյութ, սակայն այդ ճանապարհով հայտնաբերված տվյալները նույնպես կարող են հասկանալի դառնալ միայն նյութական հուշարձանների հետ առնչվելով: Որոշ իմաստով նույնը կարելի է ասել և վրացական պատմիչների մասին:

Այդ բոլորի հետևանքով Հայաստանի կյանքի առավել հետաքրքրական կողմը՝ ժողովրդի կյանքը, ոչ միայն ընտանեկան կենցաղը, կահկարասին, քաղաքային բարեկարգությունը, այլև, նույնիսկ միջնադարյան հայ քաղաքի հասարակական կառուցվածքը մնում էին միանգամայն անհայտ, քանի դեռ չէին ուսումնասիրվել վիմարձանագրությունները, հնագիտական հուշարձանների այն առաջին տեսակը, որը պատմագիտական աղբյուրների շարքը մտավ շնորհիվ Մ. Բրոսսեի և Ղ. Ալիշանի:

Բանն այն է, որ գրական հուշարձաններից բացի, Հայաստանում մեր տրամադրության տակ ունենք շատ աղքատ ձեռագրական նյութեր գրառումների ձևով և ավելի փոքրաթիվ

[1] *Հ. Օրբելին մտադիր էր սույն դասախոսությունը վերամշակել և դարձնել «Դիվանի» ընդհանուր ներածություն. հիվանդությունն ու մահը խանգարեցին: Տպագրում ենք իր նախնական վիճակում և անփոփոխ:* Խմբ.:

արխիվային փաստաթղթեր, այն էլ ուշ շրջանի՝ XVII—XVIII դարերի: Առանձնահատուկ տեղ են գրավում Կիլիկյան Հայաստանի և այսպես կոչված՝ Փոքր Հայքի մի քանի տասնյակ հրովարտակները: Մնացած ամբողջ նյութը՝ թագավորական հրովարտակները, կաթողիկոսական կոնդակները, զանազան հրամանագրերն ու որոշումները, նվիրատվական փաստագրերը, պայմանագրերը, կալվածագրերը և այլն, կամ չեն հասել մեզ, կամ հասել են ոչ թե ձեռագրերի ձևով, այլ իբրև քարերի վրա փորագրված արձանագրություններ:

Այդ արձանագրությունները փորագրվում էին ժայռաբեկորների վրա, տաճարների և այլ հասարակական ու անհատական կառույցների պատերին, սահմանաբաժան կոթողների վրա և այլն:

Առավել հարուստ ու բազմազան արձանագրություններ են պահպանվել տաճարների պատերին. այստեղ կարելի է գտնել և՛ ընդարձակ վավերագրեր, և՛ մի տասնյակ բառերից կազմված, կարճառոտ հիշատակագրություններ:

Եկեղեցական շենքերի պատերին փորագրված արձանագրությունները մեծ մասամբ պաշտոնական վավերագրեր են հուշարձանի կառուցման, հավատացյալների նվիրատվությունների, վանքին շնորհված արտոնությունների, զանազան տեսակի օրինականացումների, պայմանագրերի մասին և այլն: Համարյա միշտ նրանք կազմված են՝ պահպանելով հայտնի բանաձևը և համեմատաբար հազվադեպ են շաբլոնից շեղվում: Հենց այդ իմաստով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում միանգամայն անձնական բնույթի այն փոքրաթիվ արձանագրությունները, որոնք կազմվել են յուր և յուրայինների համար ու այդ պատճառով ազատ են շաբլոնից. այդպիսին է իշխան Սահմադինի արժեքավոր արձանագրությունը Մրենում.

1. *Թվ: ՋԺ ի տիեզերակալութի Հուլաւու ղանին ես Սահմադին որդի (Աւետեաց գ) նեցի զԹագաւորանիստ (տ)եղի(ս) զՄրէն ի յԱրտաշրէ որդո Շահնշահի հալալ ընչ(ից իմ)ոց ի վայելումն ինձ և որդ*
2. *ոց իմոց, ած շնահաւոր ար(ա)ացէ յաւիտեանս ժամանակաց: (ի Թվ) ՋԻԵ յաշխարհակալութի Ապաղա ղանին ես Սամտին, որ պարոնի նստոց ու դարապաս չկայր զաս այգիս և զդրա*
3. *խաս, որ կոչի արքայութի, գնեցի զամէն մեկ յիւր տիրոչէն, և յիմ մտաց դուս՝ առանց վարդպետի ձևեցի ու հիմն ձգեցի դարապասիս ու դրախ(տ)իս ի (Ժ) տարին կատարեցի. ած շնահավոր արասցէ պարոն Սահմադինին որդից ի յորդիք. ու խարճ, որ եղաւ դարտպասիս: Խ: Ռ: Դուկատ դահեկան*[1]

Հայաստանի և Վրաստանի արտաքին պատմության, մասնավորապես ռազմական պատմության համար վիմագրական տվյալները այնքան էլ հարուստ չեն: Ես դժվարությամբ կարող եմ վերհիշել որևէ արձանագրություն, որը հատկապես մեկնաբաներ այս կամ այն ռազմական իրադարձությունը, սակայն շատ արձանագրություններում կարելի է գտնել չափազանց կարևոր տեղեկություններ, ակնարկված կամ կողմնակի ասված, որոնք կարող են հետաքրքրություն ներկայացնել նաև ռազմական պատմաբանի համար: Չխոսելով արդեն այն տեղեկությունների մասին, որոնք հայտնում են Հին Հայաստանի զանազան գործիչների այսինչ թվականին, այսինչ պատերազմում զոհվելու մասին, այլև այն տեղեկությունների, որոնցով նրանց հարազատները պարզաբանում են տվյալ տաճարի կառուցման հանգամանքները, մենք հանդիպում ենք նաև ընդհանուր կարգի տեղեկությունների: Օրինակ, Էրմիտաժում պահպանվող XIII դարի Կիլիկյան տապանակի վրայի արձանագրության մեջ համառոտ հիշատակվում է մամլյուկների՝ Կիլիկիա կատարած արշավի մասին, նշելով այդ արշավանքի տարեթիվը: XII դարի նշանավոր զորավար Ամիրսպասալար Զաքարիայի՝ Բագարանի (Բայազետի մոտ) արձանագրության մեջ հայտնվում է, որ Զաքարիան Բագավան

---

[1] *Н. Я. Марр,* Зап. вост. отд. Росс. Арх. Общества, том VIII, вып. I, стр. 82—83. *Նույնի* „Ани", *էջ* 42.

է եկել Խլաթից, և քանի որ այդ արձանագրությունը վերաբերվում է վրացիների հայտնի արշավանքին դեպի Խլաթ, ուստի հիմք ենք ունենում պարզելու, եթե ոչ բացարձակ, գոնե մասամբ ինչ ուղիներով է ընթացել զորքերի վերադարձը արշավանքից:

Հետաքրքիր է և այն, թե վիմական արձանագրությունների, նրանց թվի ու կազմության վրա ինչպես ուժգին են անդրադարձել Հայաստան կատարված բազմաթիվ արշավանքները, մանավորապես դեպի Անիի երկրամասը XI—XII դարերում, ինչպես նաև տիրակալների բազմիցս փոփոխությունները. բավական է ասել, որ XI դարի կեսերից մինչև 1151 թվականը մենք Անիում ոչ մի վիմական արձանագրություն չունենք ո՛չ կառուցման և ո՛չ էլ վերանորոգման մասին, բացի մեկից, որը պատմում է բերդի աշտարակի կառուցման մասին: Ռազմական պատմաբանի համար բացառիկ նշանակություն են ներկայացնում այնպիսի վիմարձանագրությունները, ինչպիսիք են Հաղարծնի վանքի և Այրիվանքի երկու արձանագրությունները, որոնք լրացնելով միմյանց, թվարկում են այն ամրոցները, որոնք գրավվել են Իվանե և Զաքարե Երկայնաբազուկ եղբայր զորավարների կողմից՝ XIII դարի սկզբին:

Սակայն, իհարկե, այդ բոլոր նյութերն ու տեղեկությունները մեզ համար չեն ներկայացնում մի աննշան մասն անգամ այն հետաքրքրության, որոնք վերաբերում են երկրի ներքին կյանքին, հասարակական կառուցվածքին, վարչությանը և, վերջապես մասնավոր կյանքին: Նույնիսկ մի այնպիսի նշանավոր կենտրոնի, ինչպիսին Անին է, քաղաքային վարչության ներքին կառուցվածքի մասին մենք պատկերացում չէինք ունենա, եթե նկատի ունենայինք լոկ այդ հարցի նկատմամբ անտարբեր պատմիչների տեղեկությունները, և եթե չլինեին վիմական արձանագրություններն իրենց տվյալներով՝ քաղաքային խորհուրդների, ավագների խորհրդի, աչքի ընկնող ավագների և այլնի մասին:

Առանց վիմարձանագրությունների, առանց բազմաթիվ հարկային ու պարհակային տերմինների, ճանապարհային, մաքսային և այլ տուրքերի անվանումների վերլուծության, անհնար կլիներ գաղափար կազմել քաղաքի ֆինանսական կարգի մասին. պատմիչների երկերում հանդիպող հատուկենտ տերմինները իրական նշանակություն կարող են ստանալ՝ հիմնված վիմագրական նյութերի վրա, որոնք երբեմն հնարավորություն են տալիս որոշելու նույնիսկ հարկային ու մաքսային վճարումների չափը և այլն: Բացառիկ հարուստ նյութ են պարունակում վիմարձանագրությունները նաև մասնավոր-իրավական հարաբերությունների բնութագրման համար. դրանք պայմանագրեր են հողատարածությունների համատեղ օգտագործման, ունեցվածքի բաժանման, կալվածագրերի մասին՝ բոլորը փորագրված վանքերի պատերին, որով և սրբագործվում ու հաստատվում են այդ վավերագրերը:

Եթե անդրադառնանք Հայաստանի կյանքի նույնիսկ այն կողմին, որն ամենից ավելի է գրավել պատմիչներին՝ եկեղեցական կյանքին, ապա այստեղ էլ վիմական արձանագրությունների մեջ հետաքրքրական շատ բան կգտնենք. ինչպիսի բնորոշ պատկեր է ներկայացնում, օրինակ, Անիի արձանագրություններից մեկը, որը կրկնվում է նաև Մրենում, ուր սահմանվում է հոգևորականի օծման նվազագույն տարիքը (թէ ով յեպիսկոպոսաց կամ յառաջնորդաց կաշառաւք կամ անմիրու երեց առնէ), արգելում օծման համար անընտրելի, անարժան ու մարմնական պակասություն ունեցող, կամ անհամապատասխան տարիքի մարդկանց կաշառքի ու ճնշման միջոցով ձեռնադրելը: Նույնքան բնորոշ է Անիի մի այլ արձանագրություն, որով սահմանվում է, որ պսակի թույլտվություն ստանալու պարտականությունը դրվում է փեսայի, և ոչ թե հարսի հարազատների վրա, բռնի ամուսնության դեպքերից, կամ որ ավելի հավանական է, հարսի առևանգումից խուսափելու համար: Վերջապես հոգևորականության և հոտի փոխադարձ հարաբերությունների ինչպիսի վառ պատկեր է տալիս նույնպես Անիի, բայց այս անգամ Վրաստանի կաթողիկոս Եպիփանի (1216) վրացերեն արձանագրությունը, որը հրահանգում է քահանաներին չվաճառել եկեղեցու շնորհները, իսկ ծխականներին՝ միջոցներ չխնայել եկեղեցու սպասավորների ապրուստի համար[1]:

---

[1] „Известия" Академии наук, 1910.

Եթե նույնիսկ մի կողմ թողնենք արձանագրությունների բովանդակությունը և զբաղվենք նրանց միայն ձևի ուսումնասիրությամբ կամ նրանց մեջ հիշատակվող անուններով, ապա այստեղ էլ աղքատիկ թվացող նյութը պայծառ լույս կսփռի հին հայերի տարբեր դասակարգերի տրամադրությունների, նրանց փոխադարձ հարաբերությունների վրա: Չէ՞ որ միայն վիմագրական տվյալների շնորհիվ հաջողվեց պարզել այն հետաքրքրական փաստը, որ XI դարում հայ ազնվականության ներկայացուցիչները, ունենալով սեփական մկրտության տոմարական անունները, սիրում էին կենցաղում կրել մուսուլմանական, մեծ մասամբ արաբական անուններ: Մինչդեռ ցածր խավերի ներկայացուցիչներին վերաբերող արձանագրությունների մեջ երևան են գալիս, սովորաբար, միայն տոմարական քրիստոնեական անուններ, իսկ վերջին շրջանում՝ միայն սիրված ժողովրդական անուններ: Անունների համակարգի այս ցայտուն տարբերությունը հասկանալի կլինի, եթե նկատի ունենանք ազնվականության ձգտումը դեպի ամեն ինչի օտարը, իսկ ստորին խավերինը՝ դեպի հայրենին (լինի դա լեզուն, տների արտաքին հարդարանքը կամ կահկարասին): Այդ մասին են պատմում Անիի հնագիտական հուշարձանները: Այժմ արդեն պարզ է, որ Մխիթար Գոշի, Սմբատի և ուրիշների դատաստանագրքերի և այլ իրավաբանական ժողովածուների ու տրակտատների վրա կառուցված հայ իրավունքի պատմությունը, առանց հայկական վիմագրական նյութերի սպառիչ օգտագործման, պիտի տառապի նույնպիսի պակասությամբ, թերասածությամբ, անճշտությամբ և երբեմն նույնիսկ հետևությունների լիակատար սխալությամբ, ինչպես արդեն հնացած ու դեն նետված Շիրակի պատմությունը, որը կազմված էր միայն մատենագրական տվյալների հիման վրա, առանց հնագիտական ու վիմագրական հուշարձանների իրական լուսաբանության:

Եվ վերջապես հայկական վիմարձանագրությունները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև լեզվի պատմության համար: Գրական ստեղծագործությունների մեջ համեմատաբար դժվար է գտնել այնպիսի ձևեր, որոնք հատուկ են ոչ թե գրական, այլ կենդանի, ժողովրդական լեզվին. ժողովրդական, բարբառային կազմություններով հարուստ ստեղծագործությունները, ինչպես Մաղաքիայի երկը, հազվագյուտ են. դա բացատրվում է, իհարկե, նրանով, որ այդպիսի ստեղծագործության հեղինակները իբրև կենդանի լեզվի կրողներ, աղավաղվել են գրագիտությամբ, իսկ ժողովրդական կենդանի լեզվի այն փոքրաթիվ երևույթները, որոնք անդրադարձել են նրանց երկերում, մտցրել են ավելի պակաս գրագետ արտագրողները:

Այլ բան ենք տեսնում արձանագրություններում. եթե պաշտոնական արձանագրությունները, որոնք գրված են մեծ մասամբ ըստ բանաձևի և կենդանի խոսակցական ձևերի տեսակետից մեծ հետաքրքրություն չեն ներկայացնում, ապա մեծ քանակությամբ գերեզմանային հուշագրությունները (տապանագրեր), ինչպես նաև իրերի վրայի արձանագրությունները հարուստ նյութ են տալիս բարբառագետին: Այդ նյութերը հատկապես արժեքավոր են նրանով, որ նրանց մեջ որոշ է վայրը և գրեթե միշտ՝ ժամանակը:

Հենց այդ տեսակետից էլ արձանագրությունների լեզուն հետաքրքիր է նաև պատմաբանի համար. հայերի գաղթը մի նահանգից մյուսը և բուն Հայաստանից՝ գաղթավայրերը, որը ըստ երևույթին բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում, չեն կարող անհրաժեշտ չափով ուսումնասիրվել և ճշտվել առանց բարբառագիտական հետազոտությունների:

Անիի և առհասարակ Շիրակի վիմարձանագրությունների ավելի ուշադիր և խորազնին ուսումնասիրությունը՝ կապված ժամանակակից հայկական կենդանի խոսվածքների հետ, կարող էր պարզել, թե իրականում ուր են գաղթել անեցիները և որտեղ պետք է փնտրել նրանց հետնորդներին: Հայերի գաղութային պատմության այս հիմնական հարցի կարևորությունը հատկապես հասկանալի կլինի, եթե, Եվրոպայի հայկական գաղութների շրջանակներում մնալով, հիշենք Լեհաստանի կիրառական արվեստի ստեղծագործություններում նկատվող հայկական ազդեցությունների և առայժմ ենթադրական այն տեսությունների մասին, որոնք պնդում են ռուսական արվեստի վրա որոշ արևելյան, հատկապես հայկական ազդեցությունների առկայությունը:

Եթե նույնիսկ անտեսենք այնպիսի կարևոր հարց, ինչպիսին է գաղութային հարցը, ապա արձանագրությունների լեզվում կարող ենք արժեքավոր նյութ գտնել ավելի մանր, բայց էական հարցերի լուծման համար: Այսպես, օրինակ, վերցնենք զուտ հայկական միջավայրի ծնունդ Հաղարծնի վանքը, որն հավանաբար հետևելիս է եղել քաղկեդոնական ուսմունքին. որքան բնորոշ է, որ հենց այստեղ մի քանի հայկական արձանագրությունների մեջ հանդիպում ենք այնպիսի տերմինների, ինչպիսիք են՝ քոր, դեկան, տրապեզ իսկ վրացերենում ἅπαξ λεγόμενον լիովին քաղաքացիություն ստացած տերմինների:

Այն ինքնուրույն նշանակությունից բացի, որ ունեն հայկական վիմարձանագրությունները, դրանք մեզ համար կարևոր են նաև որպես հայկական արվեստի ու արդյունագործության հուշարձանների ուսումնասիրության օժանդակ աղբյուրներ:

Չկա համարյա ոչ մի հայկական մոնումենտալ հուշարձան, տաճար, մատենադարանային շենք, գավիթ ու այլ եկեղեցական կառուցվածք, պալատ, բերդաշտարակ, վերջապես գերեզմանային կոթող, սահմանաբաժան քար, որ իր վրա չունենա արձանագրություն, որը համարյա միշտ թվագրված է և շատ հաճախ պատմում է այդ հուշարձանի կառուցման կամ կանգնեցման մասին: Ճիշտ այդպես էլ արձանագրված է կիրառական արվեստի և գեղարվեստական արդյունագործության ստեղծագործությունների մի զգալի մասը, հատկապես եկեղեցականը, ինչպես՝ մասյանների կազմերը, խաչերը, գավազանները, սկիհները, նշխարատուփերն ու տապանակները և այլն: Այսպիսով, հայկական հուշարձանների ճնշող մեծամասնությունը անվիճելիորեն թվագրվում է այդ արձանագրություններով, եթե ոչ ստույգ նշելով տարին, գոնե այն որոշելով մոտավորապես. դրա շնորհիվ վերանում է լոկ հնագիտական տվյալների հիման վրա հուշարձանի երբեմն անստույգ և կասկածելի թվագրությունը: Իսկ այն հուշարձանները, որոնք իրենց վրա թվական չունեն, թվագրվում են շրջապատում եղած այլ բազմաթիվ թվագրվածների օգնությամբ, որով և որոշվում են նրանց ժամանակագրական սահմանները: Թվագրող արձանագրությունների հանգամանքը բնորոշելիս բավական է ասել, որ բազմաթիվ հուշարձանների համար, այդ թվում նույնիսկ VII դարի, մենք ունենք ոչ միայն նրանց կառուցման սկզբի և ավարտման տարեթվերը, այլև կարող ենք հետևել տվյալ շենքի ողջ պատմությանը, ինչպես օրինակ, Փրկչի եկեղեցին Անիում, որտեղ հայտնի է նրա կառուցման, երկու վերականգնումների և գմբեթի վերականգնման ժամանակները, այսինքն՝ երեք և կես դար հարատևող չորս փուլեր, ընդ որում վերջին թվականը նշանակված է գմբեթը պսակող խաչի նշանավոր հիմքի վրա: Իբրև նույնանման երևույթի օրինակ կարելի է նշել էջմիածնի հայտնի տապանակը: Շնորհիվ այսպիսի թվագրության, այժմ արդեն հնարավոր է դառնում ուրվագծել որոշ հուշարձանների,՛ օրինակ, խաչքարերի ձևերի զարգացման ընթացքը:

Համապատասխան արձանագրությունների հետագա ուսումնասիրությունը հայկական արվեստի պատմության մի էջը չի որ բացելու է: Սակայն այստեղ պետք է նկատի ունենալ հետևյալ հանգամանքը. պատմաբանի ու հնագետի կողմից հայկական արձանագրությունների նշանակությունը չըմբռնելու և նույնիսկ անտեսելու հետ միաժամանակ, երբեմն նկատում ենք մի այլ ծայրահեղություն՝ նրանց գերագնահատությունը իբրև վավերագրերի, նրանցում անվիճելի, հավաստի, անխախտ տվյալների արժեքներ տեսնելը: Հասկանալի է, որ իրականում արձանագրությունները նույնպիսի ուշադիր և զգուշավոր վերաբերմունք են պահանջում, ինչպես և մյուս փաստաթղթերը: Եթե ոչ մեկի մտքով չի անցնի վիճարկել թղթերի վրա գրված հրովարտակների, վավերագրերի և նույնիսկ ձեռագիր հիշատակագրությունների պատճենահանման հնարավորությունը, արտադրության ընթացքում նրանց աղավաղման և, վերջապես, կեղծման հնարավորությունը, ապա, երբ խոսքը վերաբերում է վիմական արձանագրություններին, մեզ հասած և քարերի վրա փորագրված բոլոր ակտերը, չգիտես ինչու, բացարձակ հավաստի են համարվում և այդպիսի վավերագրերի հավաստիության նկատմամբ ամեն մի երկբայություն առաջ է բերում տարակուսանք և թերահավատություն: Մինչդեռ վիմական արձանագրությունների հետ էլ անհրաժեշտ է առանձնապես զգույշ լինել, քանի որ այդ վավերագրերը ձեռագիր արձանագրություններից տարբերվելով միայն այն նյութով, որի վրա նրանք գրվել են, ձեռագրերի նման նույնպես արտագրվել են և ընդմին երբեմն

ներարկվել զանազան փոփոխությունների: Մարմաշենի կառուցման մասին արձանագրության մեջ այդպիսի մի համոզիչ օրինակ ունենք. տաճարի վրա համաչափորեն տեղավորված են երկու երկարաշունչ արձանագրություններ, հարավային պատին՝ տաճարի կառուցման մասին XI դարի սկզբին, իսկ հյուսիսային պատին՝ արմատական վերակառուցման մասին XIII դարի սկզբում: Երկու արձանագրությունն էլ փորագրված են միևնույն տառաձևերով, միայն լեզվաոճային վերաբերող աննշան շեղումներով, որոնք լիովին կարող են բացատրվել նրանով, որ դրանք փորագրել են միաժամանակ ապրած ու աշխատած երկու տարբեր անհատներ: Եկեղեցին ամբողջությամբ երեսապատված է միատեսակ տաշված, նույնանման քարերով, անհնար է մատնանշել, թե որ մասերն են XIII դարում վերանորոգվածները և որոնք են պահպանվել նախնական տեսքով. դա հատկապես պարզ երևում է, երբ նայում ենք գմբեթին, որը ո՛չ շարվածքով և ո՛չ էլ տաշվածքով չի տարբերվում բուն եկեղեցուց, մինչդեռ այդ գմբեթն իր հովանոցաձև ծածկով չէր կարող պատկանել XI դարին: Այսպիսով պարզ է, որ ամբողջ եկեղեցին հիմքից մինչև գմբեթը վերանորոգվել է, իսկ արձանագրություններն արտագրվել են, ուստի և միևնույն տառաձևերով փորագրված ենք տեսնում և՛ կառուցման (XI դարի սկիզբը), և՛ նվիրատվական (XI դարի վերջը), և՛ վերանորոգման (XIII դարի սկիզբը) արձանագրությունները: Այդ արձանագրություններն արտագրողներին չէին կարող խանգարել ընդօրինակման աշխատանքների հետ կապված դժվարությունները ու ծախսերը, քանի որ ինչպես կառուցման, այնպես էլ XI դարի մի այլ արձանագրության մեջ թվարկվում են վանքին արված բազմաթիվ նվիրատվությունները, որոնց վիթխարի արժեքը լիովին արդարացնում է թանկագին վավերագիրը հավիտյան պահպանելու ծախսերը: Այդպիսի մի քանի օրինակներ էլ կարելի է բերել: Նույն կարգի, բայց փոքր ինչ տարբեր երևույթ է նկատվում հավանաբար մեզ հասած հնագույն՝ կտիտորական արձանագրություններում: Մի շարք նկատառումներով, որոնց շարադրանքն ինձ հեռու կտաներ, կարելի է ենթադրել, որ նշված արձանագրություններն իրենց այժմյան տեսքով միշտ չէ որ ժամանակակից են այն փաստերին, որոնց մասին պատմվում է նրանցում. տվյալ դեպքում ավելի հավանական է, որ նրանք տաճարների պատերի վրա արտագրվել են ոչ թե պատերի կամ քարերի վրայից, այլ ձեռագրից (թղթի կամ մագաղաթի), իսկ այդ արտագրության պատճառներն ու նպատակները նույնն են եղել, ինչ Մարմաշենի արձանագրությունների դեպքում:

Նման պարագաներում արձանագրությունների արժեքը մասամբ նվազում է այն բանով, որ նրանք մեզ են հասել ոչ թե բնագրով, այլ ընդօրինակված, այնուամենայնիվ նրանք չեն կորցնում իրենց նշանակությունը, քանի որ նրանց բովանդակության իսկությունը չի կարելի կասկածել, այդ առթիվ որևէ հիմք չունենալու պատճառով: Սակայն կան դեպքեր, որ արձանագրության, անգամ բովանդակության իսկությունը կարելի է և պետք է վիճարկել, եթե այդպիսի պնդումը փոքր ինչ համարձակ է Տեկորի արձանագրությունների նկատմամբ, որոնք շատ կարևոր են վանքի պատմության համար և որոնք խմբագրված են փոքր ինչ անսովոր և անձնանունների ժամանակաչափոթ կուտակումով, ապա այն միանգամայն ակնհայտ է Աշոտ Ողորմածի սապանագրի վերաբերյալ Հոռոմոսում և, թերևս, Սենեքերիմ թագավորի և Պետրոս կաթողիկոսի սապանագրերի վերաբերյալ, որոնք գտնվում են Վարագա վանքում:

Սակայն մենք չենք կարող հնագրության տվյալների միջոցով ստուգել կասկածելի արձանագրությունների տարեթիվն այն պատճառով, որ հայկական վիմարձանագրության այդ կողմը հազիվ է շոշափվել, բստ որում շոշափվել է սխալ հիմունքներով: Արձանագրային գրության, փորագրումների, փակագրերի և միացումների անսահման բազմազանությունը, որը բացատրվում է ինչպես փորագրման ժամանակների տարբերությամբ, այնպես էլ հուշարձանի գտնված վայրով, բարդացնում են հայկական հնագրության խնդիրները: Վիմագրության բնագավառում հնագրության տվյալների մասին համարյա բոլոր պնդումները, որոնց մինչև օրս հանդիպել ենք հայկական ոչ հարուստ հնագրական գրականության մեջ, հիմնված են չստուգված, անհիմն, երբեմն էլ կանխակալ դատողությունների վրա: Բավական է ասել, որ Էջմիածնում հիանալի աղյուսակներով հրատարակված հատուկ հնագրական

տոլասում չի գիտակցված, նույնիսկ չի ենթարկված գրի զարգացման մեջ անդական գործոնի նշանակությունը, որը երբեմն ավելի իրական է, քան ժամանակի գործոնինը[1]:

Հայաստանի պատմաբանը, հնագետը, ընդհանրապես հայկական վիմական արձանագրություններով հետաքրքրվողը չի գտնվում այն նպաստավոր պայմանների մեջ, որոնցում է լատինական կամ հունական արձանագրություններով զբաղվողը, որի տրամադրության տակ են դրված արձանագրությունների սպառիչ, համակարգված ժողովածուներ՝ ստույգ որոշված տեքստով, ընդ որում արձանագրությունների մեծ մասն արդեն հետազոտված է և այս կամ այն չափով գիտականորեն մշակված:

Չխոսելով արդեն այն մասին, որ որևէ կերպ, լավ կամ վատ բացատրված հայկական արձանագրությունների թիվը երկու-երեք տասնյակից չի անցնում, մեր ձեռքի տակ չունենք նույնիսկ այնպիսի բնագրեր, որոնք հրատարակված լինեին ընդօրինակության ճշգրտությունն ապահովող բավարար երաշխիքներով:

Հայկական վիմական արձանագրությունների, իբրև պատմական հուշարձանների նկատմամբ հետաքրքրությունը առաջացել է շատ վաղուց: Ըստ էության հայկական արձանագրությունների առաջին հավաքողը եղել է Հայաստանի պատմիչ եպիսկոպոս Ստեփանոս Օրբելյանը (XIII դար): Նա իր աշխատության մեջ այլ վավերագրերի հետ միասին մտցրել է նաև մի շարք արձանագրություններ, ընդ որում արտագրված շատ մեծ ճշտությամբ: Հայկական արձանագրությունների հավաքման հաջորդ փուլը հանդիսանում է XVIII դարի վերջը, երբ արքեպիսկոպոս Հովսեփը (աշխարհական՝ իշխան Արղության), հավաքեց Սանահնի մի շարք արձանագրությունները և դրանք օգտագործեց Արղության իշխանների տոհմագրությունը կազմելու համար:

Նույն արձանագրություններին է նվիրված նաև Հովհաննես վարդապետ Ղրիմեցու աշխատանքը:

XIX դարի առաջին կեսերին երևան են գալիս Հայաստանի մի շարք նահանգների արձանագրությունների ժողովածուները, կազմված արքեպիսկոպոսներ Սարգիս Ջալալյանցի և Հովհաննես Շահխաթունյանցի կողմից, իսկ 60-ական թվականներին՝ Ներսես Սարգիսյանի ձեռքով: Այս կապակցությամբ երևան են գալիս նաև առանձին վանքերի արձանագրությունների մի շարք մանր ժողովածուներ՝ կազմված Ա. Մխիթարյանցի, Սեդրակյանի և ուրիշների ջանքերով:

Շահխաթունյանցի, Ջալալյանցի, Սարգիսյանի դասական դարձած աշխատությունները, ապա նաև Ալիշանի երկերը, որոնցում հսկայական և մեծարժեք նյութ է հավաքված՝ դեռ երկար ժամանակ չեն կորցնի իրենց նշանակությունը իբրև անփոխարինելի հավաքածուներ, որոնցում առավել կամ պակաս լրիվությամբ տրված են Հայաստանի տարբեր վանքերի արձանագրությունները: Չեն կորցնի իրենց նշանակությունը ոչ թե նրա համար, որ օժտված են ինչ որ բացառիկ արժանիքներով, օրինակ, բնագրերի բացարձակ ճշգրիտ ընդօրինակմամբ, այլ պարզապես այն բանի համար, որ հետագա հավաքողների աշխատությունները, սկսած Բարխուդարյանցից ու վերջացրած Լալայանով, Հարությունով և ուրիշներով, պահպանելով Շահխաթունյանցի և մյուսների բոլոր թերությունները, ոչ մի քայլ առաջ չանցան նրանցից: Ընդամենը հաճախ որպես նոր վերծանում է ներկայացվում հնի պարզ արտատպությունը: Թվարկված բոլոր աշխատությունների ընդհանուր թերությունը արձանագրությունների ոչ լիակատար ստույգ ընդօրինակությունն ու վերարտադրությունն է, ուր անպայման բացված են ոչ միայն փակագրերը, այլև պատվի նշանները. երբեմն բնագրերը լրացվում են առանց նշելու լրացված մասը (ըստ որում հաճախ լրացված գրերի քանակը չի համապատասխանում ջարդված մասի բռնած տարածությանը), արձանագրությունների տեղը հաճախ ոչ միայն անճիշտ ու անորոշ է նշանակված, այլև սխալ և, վերջապես, արձանագրությունները լրիվ չեն հավաքված:

---

[1] Այստեղ Հ. Օրբելին նկատի ունի Գ. Հովսեփյանի հրատարակած «Քարտէզ հայ հնագրութեան» աշխատությունը, որ լույս տեսավ «Շողակաթ» հայագիտական ժողովածուի մեջ 1913 թ. (ծան. խմբ.)։

Հայկական արձանագրությունների ուսումնասիրության մեջ խիստ գիտական մեթոդների կիրառման առաջին դեպքը Ն. Յ. Մառի «Նոր նյութեր հայկական վիմագրության» հոդվածն է: Դժբախտաբար դրանով էլ գործն ավարտվեց: Հոդվածի հեղինակի փորձերը՝ կազմակերպել հայկական և վրացական արձանագրությունների հավաքումն ու հրատարակումը, ոչ մի արդյունքի չհասան, երբ չհաշվենք Կոստանյանցի աշխատությունը: Վերջին ժամանակների միակ աչքի ընկնող երևույթը Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանի «Հնագրական քարտեզի» հրատարակությունն է, որը պահպանելով գիտական հրատարակությունների բոլոր արտաքին կողմերը, երբեմն մեղանչում է հրատարակվող տեքստի և բնագրի անհամապատասխանությամբ:

Ներկայումս հայկական արձանագրությունների հրատարակությունը նոր ձև է ընդունում: Այդ արձանագրությունների ստույգ վերարտադրության համար անհրաժեշտ են հատուկ փակագրային տառանիշեր: Դեռևս 1909 թ., երբ Խաչենից բերված արձանագրություններում գտնվեցին 300-ից ավելի փակագրային տառաձևեր, անհրաժեշտություն զգացվեց հետագայում հայկական արձանագրությունները հրատարակել՝ պահպանելով փակագրերը, որը երբեմն, հատկապես անձնանուններում, բացման չի ենթարկվում: Այդպիսի տառանիշերի պատրաստման հետ կապված դժվարությունները ստիպեցին հետաձգել հրատարակման գործը: Այժմ երկամյա աշխատանքից հետո մեր տրամադրության տակ ունենք Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի ձուլարանում պատրաստված փակագրերի հիմնական կոմպլեկտը (500-ից ավելի տառանիշեր): Այդ տառաձևերը առաջին անգամ կիրառվեցին „Христианский Восток“ հանդեսում՝ մի քանի արձանագրությունների հրատարակման ժամանակ: Այնուհետև երևան ելավ փակագիր տառաձևերով տպագրված, Անիի հնագիտական թանգարանի հրատարակած, իմ կողմից արտագրված և ստուգված Մարմաշենի արձանագրությունների ժողովածուն: Ներկայումս տպագրվում են Մրենի, Անիի արձանագրությունները, ինչպես նաև մեր ֆակուլտետի սան Ամբատ Տեր-Ավետիսյանի՝ գործի ամբողջ պատասխանատվությամբ կազմած աշխատությունը՝ Սանահնի արձանագրությունները, որը հրատարակում է Կայսերական գիտությունների ակադեմիան: Արձանագրությունները հրատարակվում են՝ պահպանելով նրանց բոլոր առանձնահատկությունները, ինչպես նաև փակագրային ձևերը, որոնք ուղեկցվում են նրանց վերծանությամբ և լիակատար ընթերցմամբ[1]: Ավելորդ է նշել, որ այդ ժողովածուների մեջ սպառիչ կերպով հավաքված են այն վանքերի արձանագրությունները, որոնց նվիրված են և տրվում են անհրաժեշտ լուսանկարները:

Այդ ժողովածուներով հայկական արձանագրությունների ապագա corpus-ի համար նյութերի հավաքման և նախապատրաստման սկիզբն են դրվում: Դժվար է ասել, որքան մեծ ու ընդարձակ կլինի այդ corpus-ը! Մենք պատկերացում չունենք մեզ հասած հայկական արձանագրությունների ընդհանուր թվի մասին: Մինչև այժմ հրատարակված արձանագրությունների թիվն այնքան էլ մեծ չէ: VII դարից՝ 13, VIII—IX դարերից՝ մոտ 20, X—XII դարերից՝ մոտ 250, XIII դարից՝ մոտ 600, XIV—XVI դարերից՝ մոտ 200, XVII—XVIII դարերից՝ մոտ 200, անթվակիր՝ մոտ 200, ընդամենը 1500: Սակայն արձանագրությունները հաշվելիս չի կարելի վստահել հրատարակություններին. հեշտ այցելվող, փառաբանված վայրերում, որտեղ աշխատանքի հարմարություններ կան, արձանագրությունները հավաքված են ավելի լրիվությամբ, քան խուլ, դժվար մատչելի վայրերում: Օրինակ Սանահնում Ս. Տեր-Ավետիսյանին հաջողվեց արդեն հրատարակված 77 արձանագրություններին ավելացնել 19-ը, մինչդեռ դժվարամուտ Ղարաբաղի Կոշիկ անապատում, որտեղ Բարխուդարյանցը արտագրել է 3 արձանագրություն, ինձ բախտ վիճակվեց հավաքել 29-ը, հենց այնտեղ, Խաթրա մենաստանում Բարխուդարյանցի 13 արձանագրությունների փոխարեն հավաքեցի՝ 35:

Չխոսելով արդեն այն գանձերի մասին, որոնք ծածկված են հին շենքերի ավերակների կամ բերածո ավազների տակ, կարելի է պատկերացնել, թե որքան նյութ ենք հայտնաբերելու

[1] Հիշյալ արձանագրությունների հրատարակությունը չիրականացավ (ծանոթ. խմբ.)։

դեռևս, երբ նույնիսկ պեղումներով չզբաղվենք, այլ միայն հավաքենք այն, ինչ գտնվում է հողի մակերեսին, և այդ գործում պետք է շտապել:

Նրանց, ովքեր ծանոթ են Կովկասում հնության հուշարձանների պահպանության վիճակին, իհարկե, զարմանք չի պատճառի, որ Էջմիածնի մոտ գտնվող Օշականի վանքի պատերի չափազանց հետաքրքրական արձանագրությունները ոչնչացվեցին, ջնջվեցին կամ ծեփով ծածկվեցին սոսկ այն նպատակով, որպեսզի բարեկարգ տեսք տրվի այն վայրին, որտեղ ամփոփված է հայկական այբուբենը հնարողի աճյունը, այն մարդու, որի 1500-ամյա հոբելյանը այնպիսի հանդիսավորությամբ նախանցյալ տարի տոնվեց Օշականում:

Կովկասում ամենուրեք հնության հուշարձանների ոչնչացման մասին բողոքներ են լսվում, դրանք դարձել են Կովկասի հնագիտության մասին բոլոր հաղորդումների, հոդվածների, զեկուցումների ու դասախոսությունների մշտական ու ձանձրալի կրկներգը: Սակայն տվյալ դեպքում մեզ վշտացնում է ոչ թե հուշարձանների պատահական, դիտավորյալ, կամ տգիտությամբ կատարված փչացումը, այլ ավելի տխուր ու վտանգավոր երևույթը՝ արձանագրությունների չարանենգ ոչնչացումը: Բավական էր անհեթեթ լուր տարածվեր, թե դատարանը խաչենի բեկերի և հայկական հոգևոր իշխանության միջև ծագած հողային վեճերը վճռելիս ղեկավարվելու է ոչ միայն ռուսական կալվածատիրական իրավունքի նորմաներով, այլև հայկական հնագույն արձանագրություններով, որպեսզի բեկերի ամբոխը Գանձասարի շրջակայքում ջնջեր XII—XIII դարերի մեկ ու կես տասնյակ արձանագրություն, նպատակ ունենալով ոչնչացնել այդ հողերի վանքապատկան լինելը ապացուցող վավերագրերը: Նույն երևույթը նկատվում է նաև մյուս վանքերում: Պարզ է, թե որքան ժամանակին է ներկայումս պեղումների հետ զուգահեռ, չծածկված և այդ պատճառով պատահականություններին ավելի ենթակա վիմագրական բնագրերի հավաքման ուղղությամբ լայն աշխատանքների կազմակերպումը: Այդ գործն արդեն հաստատուն և հաջող կազմակերպված է Շիրակում, անհրաժեշտ է, քանի դեռ ուշ չէ այն տարածել նաև Հայաստանի մյուս նահանգներում:

Այսպիսով, դեռևս ոչինչ չի արված, ավելի ճիշտ շատ քիչ բան է արված, որպեսզի հետազոտողի տրամադրության տակ դնենք ստույգ ընդօրինակված վիմագրական նյութը, որը միայն ուսումնասիրության և մշակման կարիք ունենար: Այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր ոք, որը թեկուզ զուգընթացաբար հետաքրքրվում է հայկական արձանագրություններով, ստիպված է անմիջականորեն դիմել բնագրին: Հայկական արձանագրությունները ուսումնասիրել, առանց ազատ կարդալու նրանց բնագիրը, առայժմ անհնար է: Պարզ է, որ մենք էլ, թեև հետաքրքրվում ենք արձանագրությունների միայն բովանդակությամբ, մեր դասընթացի հիմքում դնելու ենք ոչ միայն նրանց բովանդակության ուսումնասիրությունը, այլև բնագրի հետ ծանոթանալը, կամ, որովհետև այդ հնարավոր չէ անել այստեղ, գոնե լուսանկարների ու էստամպաժների օգնությամբ կատարել նման աշխատանք:

Մեր դասընթացը նվիրված է Հայաստանի վիմագրական հարուստ ժառանգության մի աննշան մասի՝ Շիրակի արձանագրություններին: Առաջիկա դասընթացի համար Շիրակի արձանագրությունների ընտրությունը պայմանավորվում է գլխավորապես արտաքին պատճառներով: Շիրակն իր երբեմնի մայրաքաղաք, հետագայում վարչական, առևտրական ու արդյունաբերական կենտրոն Անի քաղաքով Հին Հայաստանի համարյա միակ նահանգն է, որտեղ աշխատանքներ են տարվում հնության հուշարձանների, մասնավորապես արձանագրությունների հավաքման և ուսումնասիրության ուղղությամբ: Այստեղ մենք ունենք առավել վստահելի նյութեր՝ գիտականորեն ստուգված, զգալի մասով լուսանկարված, իսկ երբեմն նաև էստամպաժի ենթարկված արձանագրություններ: Արձանագրությունների բնագրերի հետ ծանոթանալ ցանկացողների համար հենց այստեղ կան բոլոր հարմարությունները պատմական վայրերն այցելելու համար, չկան այն դժվարությունները, որոնց հետ կապված են Խաչենի կամ Լոռու ձորերի դժվարամուտ ճանապարհները: Մեր ընտրությունը կարելի է արդարացնել նաև նրանով, որ ըստ գրական աշխատությունների Շիրակն ավելի է ծանոթ, քան մյուս նահանգները:

Մենք կանգ կառնենք հիմնականում Շիրակի շինարարական արձանագրությունների վրա: Համարյա յուրաքանչյուր այդպիսի արձանագրություն, հուշարձանի կառուցման կամ վերանո-

խոզման մասին տեղեկություններից բացի, ցուցումներ ունի նաև հովանավորողի կողմից այդ եկեղեցուն տրված նվերների և դրանց դիմաց եկեղեցու կողմից հովանավորողին տրված պարտադիր պատարագների վերաբերյալ. հաճախ էլ որոշումներ կան վանքին ու եկեղեցուն տրված այլ արտոնությունների մասին (օրինակ՝ ջրի օգտագործման և հարկերի վերաբերյալ):

Այսպիսով, զբաղվելով շինարարական արձանագրություններով, կարելի է գաղափար կազմել հայկական վիմական արձանագրությունների գերազանցապես տարածված բոլոր չորս ձևերի մասին: Միաժամանակ հնարավորություն է ընձեռվում հուշարձանների ամենահետաքրքիր և գլխավոր մասը՝ արձանագրությունները ցուցադրել նյութական փաստերով՝ լուսանկարներով:

Հ. ՕՐԲԵԼԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

XIX դարի հասարակական միտքը ստեղծեց բազմաթիվ նոր գիտություններ, մյուս կողմից՝ արդեն գոյություն ունեցող մի շարք ընդհանուր գիտություններից առաջացան մասնակի գիտություններ. մասնավորապես ընդհանուր պատմագիտությունից անջատվեցին և ինքնուրույն գիտության աստիճանի հասան իրար հետ սերտորեն կապված հնագիտությունն ու արձանագրագիտությունը:

Ինչպես ամեն մի գիտություն, արձանագրագիտությունն էլ մինչև ինքնուրույն գիտական բնույթ ստանալը ունեցել է իր երկարատև նախապատրաստական շրջանը:

Նկատի չառնելով ավելի հին շրջաններում եղած մասնակի աշխատանքները (արձանագրությունները օգտագործելու դեպքեր), պետք է ասել, որ արձանագրագիտության իսկական հիմքը դրվեց Վերածնության դարաշրջանում: «Արձանագրագիտության հայր» է համարվում իտալացի Կիրիակո Անկոնացին (1391—1452): Այդ մեծ և անխոնջ հումանիստը շրջում է ամբողջ Հունաստանը, փոքրասիական հունական քաղաքները, Սիրիան, Պաղեստինը, Եգիպտոսը, նկարագրում է իր հանդիպած հուշարձանները և արտագրում նրանց վրա պահպանված արձանագրությունները: «Արձանագրագիտության հոր» վարակիչ օրինակին հետևեցին շատ ուրիշներ, որոնց ջանքերով այնքան մեծ նյութ հավաքվեց, որ արդեն 1603 թ. Հեյդելբերգի համալսարանի պրոֆեսոր Գրուտերը կազմեց իր հայտնի ժողովածուն, որը պարունակում է 12 հազար արձանագրություն (հիմնականում լատինական):

Պատմության և մշակույթի բոլոր բնագավառների համար անսպառ և թարմ նյութեր պարունակող այդ հսկայական ժողովածուն մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց ամբողջ Եվրոպայում, և բազմաթիվ գիտնականներ սկսեցին զբաղվել նոր արձանագրություններ հայտնաբերելու և հրատարակելու գործով. միաժամանակ Ֆրանսիայում կազմակերպվեց հատուկ «Արձանագրությունների ակադեմիա», իսկ Անգլիայում և այլ երկրներում հատուկ «ընկերություններ» այդ նույն նպատակներով:

Մինչև XIX դարը, սակայն, արձանագրագիտությունը ինչպես նաև հնագիտությունը համարվում էին ընդհանուր պատմությանը օժանդակող ճյուղեր միայն, չէին մշակված այդ դիսցիպլինների ուսումնասիրության և հավաքման հատուկ մեթոդներ, չկային այդ նպատակների համար մասնավորապես պատրաստված և հատկապես միայն դրանցով զբաղվող մասնագետներ: Այդ աշխատանքները վերապահված էին XIX դարին: Այդ դարի պրպտող գիտական միտքը ոչ միայն մեծ թվով նոր արձանագրություններ հայտնաբերեց, այլև պարզեց, որ նախորդ դարերում հավաքված հսկայական արձանագրական նյութն ունի լուրջ թերություններ. հավաքված լինելով ոչ մասնագետների ձեռքով և ոչ միատեսակ մեթոդներով, եղած հրատարակությունները մեծ չափերով տարբերվում էին թե՛ իրարից և թե՛, մանավանդ, բնագիր սկզբնաղբյուրներից: Կարիք զգացվեց մշակել արձանագրությունների հավաքման հատուկ և ընդհանուր մեթոդ. հավաքված հսկայական նյութի ի նորո ստուգումը և նոր նյութերի հավաքման անհրաժեշտությունը միատեսակ ձևի կիրառմամբ արդեն այնքան բարդ աշխատանքներ էին, որ դժվար էր նրանց համատեղել այլ աշխատանքների հետ. անհրաժեշտաբար առաջացավ մի նոր մասնագիտություն՝ արձանագրագիտությունը:

Միաժամանակ նախկինում հայտնի միայն հունական և լատինական արձանագրությունների կողքին ավելացան Արևելքի բազմաթիվ այլ հին ժողովուրդների արձանագրական նյութերը, ինչպես եգիպտական, սիրիական, ասորա-բաբելական, հեթիթական և ուրիշներ: Այս հանգամանքն էլ իր հերթին խթան հանդիսացավ, որ ընդհանուր արձանագրագիտությունը բաժանվի առանձին ժողովուրդների մասնակի գիտության իր հատուկ աշխատողներով:

Այսպիսով, ճյուղավորված, գիտական հիմքերի վրա դրված և հատուկ մեթոդներով ու մասնագետներով զինված նոր գիտությունը՝ արձանագրագիտությունը ձեռնամուխ եղավ հավաքելու և պատմական, լեզվական ու բանասիրական մանրակրկիտ ուսումնասիրությունների ենթարկելու յուրաքանչյուր հին ժողովրդի թողած արձանագրական նյութերը: Արդյունքը եղավ փայլուն, կազմվեցին, հրատարակվեցին ու դեռևս շարունակվում են հրատարակվել հունական, լատինական, սեմական, ուրարտական և այլ բազմաթիվ ժողովուրդների արձանագրությունների մեծահատոր ժողովածուները՝ կորպուսները: Այժմ այդ կարևոր գործը կատարվում է անվանի գիտնականների ձեռքով և ակադեմիաների միջոցներով:

* * *

Հայերեն արձանագրությունները որպես պատմական ու մշակութային սկզբնաղբյուրներ օգտագործելու, հավաքելու ու հրատարակելու գործն ունի իր պատկառելի անցյալը:

Ի պատիվ հայ պատմագրական մտքի, պետք է նշել, որ դեռևս մեր հին մատենագիրներից ոմանք ճիշտ են հասկացել Հայաստանում գտնված օտար և հայ լեզուներով պահպանված արձանագրությունների մեծ արժեքը և օգտագործել են իրենց աշխատությունների մեջ: Գիտական այսպիսի մոտեցման վաղագույն փորձի պատիվը պատկանում է հայոց պատմահայր Մովսես Խորենացուն: Իր հայտնի «Պատմության» մեջ Խորենացին որպես սկզբնաղբյուրներ, օգտագործել է իր ժամանակ Հայաստանի տարբեր մասերում պահպանված, տարբեր լեզուներով գտնվող արձանագրություններ՝ արամեերեն և հունարեն:

Սեպագիր ուրարտերենը Խորենացու ժամանակ արդեն մեռած լեզու էր և անմատչելի որևէ մեկի համար, բայց և այնպես պատմագիրը հասկացել է նրանց գիր լինելու հանգամանքը: Ավանդաբար Շամիրամին վերագրելով ուրարտական շրջանից մնացած բոլոր հուշարձանները, այդ թվում նաև Վան քաղաքի և Վանի (Շամիրամի) ջրանցքի կառուցումը, պատմագիրը Վանի մոտ գտնվող ժայռի վրայի սեպագիր արձանագրությունները համարում է այդ հսկա շինությունների առթիվ գրված հիշատակագրություններ: Ականատես զննողի անմիջական տպավորությամբ և գեղեցկորեն նկարագրելով այդ իրոք մեծագործ կառուցումները և սեպագիր հիշատակագրությունների դժվարությունն ու զարմանալու արժանի գեղեցկությունը, նա ավելացնում է.

«Եւ ոչ միայն այս, այլ և ի բազում տեղիս յաշխարհին Հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայէ գրել. և ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր»[1]:

Եթե Խորենացին անծանոթ սեպագրերի միայն փաստն է հիշատակում և կռահում նրանց նշանակությունը, ապա իրեն համար մատչելի ու հասկանալի արամեերեն ու հունարեն արձանագրությունները օգտագործում է արդեն իրենց իսկական բովանդակությամբ՝ պատմա-մշակութային երևույթներ վեր հանելու նպատակով: Արտաշես թագավորի գործունեության ընդհանուր նկարագրությունից հետո, նրա կարևոր ներքին գործունեության, երկրի ներսում սահմաններ նշելու փաստը պատմագիրը երևան է հանում Արտաշեսի կողմից կանգնեցրած սահմանաքարերի վրա գրված արամեերեն արձանագրությունների միջոցով:

Պատմագիրն այդ սահմանաքարերի և՛ արտաքին նկարագրությունը, և՛ նրանց վրայի արձանագրությունների բովանդակությունը տվել է շատ ստույգ կերպով: Վերջին տասնամյակներում հայտնաբերված մի քանի այդպիսի սահմանաքարերը հաստատում են Խորենացու հաղորդածների ճշտությունը[2]:

---

[1] Տե՛ս Մ. Խորենացի, *Պատմութիւն*, էջ 54, Տփղիս, 1913:
[2] Անդ, էջ 186:

Մեծ պատմագրի ուշադրությունից չի վրիպել նաև Գառնի բերդի պարսպի վրա եղած հունարեն արձանագրությունը, որի բովանդակության վերծանումով նա յուրովի իմաստավորել է տրդատաշեն այդ հոյակապ հուշարձանի պատմությունն ու նկարագրությունը[1]:

Երկրորդ պատմագիրը, որն առատորեն օգտագործել է արդեն հայկական արձանագրությունները, Խորենացուց ութ դար հետո ասպարեզ իջած Ստեփանոս Օրբելյանն է: Սյունյաց նահանգի պատմությանը նվիրած իր հայտնի աշխատության մեջ, հատկապես ներքին կյանքին և վանքերի ու եկեղեցիների շինարարության գործին վերաբերող ողջ պատմությունն Օրբելյանը քաղել է Տաթևի վանքի «մատենադարանում» պահվող վավերագրերից և եկեղեցիների պատերին փորագրված արձանագրություններից:

Օրբելյանը ոչ միայն օգտագործել է արձանագրությունների բովանդակությունը, այլև նրանցից շատերը արտագրել և զետեղել է իր աշխատության մեջ: Պատմագրի գիտական այդ բարեխիղճ մոտեցման շնորհիվ կորստից փրկվել են բազմաթիվ արձանագրություններ: Հատկապես պետք է նշել և այն, որ Օրբելյանի պատմության մեջ զետեղված այն արձանագրությունների համեմատությունը, որոնք մինչև այժմ էլ մնացել են տեղերում, ցույց է տալիս, որ Օրբելյանն ավելի ճիշտ է արտագրել, քան XIX դարի ճամփորդներից ոմանք: Պատմագիրը օգտագործած բազմազան աղբյուրները հիշատակում է իր աշխատության սկզբում. դրանք են՝ բոլոր հայ պատմիչները, Տաթևի վանքի արխիվում պահվող թագավորների, սյունյաց իշխանների և կաթողիկոսների նամակներն ու հրովարտակները «և յարձանագրութեանց եկեղեցեաց և յիշատակարանաց գրոց»[2]:

Երրորդ հայ պատմիչը, որը նույնպես մեծ թվով արձանագրություններ է արտագրել իր աշխատության մեջ, դա XVII դարի պատմագիր Զաքարիա Սարկավագն է: Զաքարիան Հովհաննավանքի արձանագրությունների հիման վրա կազմել է այդ վանքի «կոնդակը»: Զաքարիայի ժողոված արձանագրությունները հրատարակված են նրա Պատմության վերջում, որպես երրորդ հատոր, հետագայում տեղագիր հեղինակները՝ Շահխաթունյանցն ու Ալիշանը հենց Զաքարիայի գրքից էլ արտագրել են Հովհաննավանքի արձանագրությունները: Զաքարիա Սարկավագի այդ շնորհակալ գործի արժեքը ցույց տալու համար անհրաժեշտ ենք համարում մեջ բերել մեծ հայագետ Մ. Աբեղյանի այդ առթիվ գրած խոսքերը.

«Զաքարիա Սարկավագը բացի մատենագիրներից ու գրքերի հիշատակարաններից՝ օգտվում է նաև արձանագրություններից. նա ընդօրինակում է պատերի վրա եղած արձանագրությունները և մանրամասն ճշտություն մտցնում յուր կոնդակի մեջ, որով Զաքարիան հանդիսանում է մեր հնագրական արձանագրական բանկագին հիշատակարանները ժողովողների նախահայրը: Մի բան, որ շատ կարևոր է»[3]:

Այս կամ այն չափով հայկական արձանագրություններ հնում հավաքվել են նաև շատ յուրահատուկ ձևով: Հայաստանի մի շարք վանքեր ժամանակի ընթացքում գնումների, նվիրատվությունների և թագավորներից ու իշխաններից ստացած արտոնությունների շնորհիվ տնտեսապես չափազանց ուռճացել էին. իրենց այդ դիրքը հաստատուն և ժառանգական դարձնելու և հետագա ոտնձգություններից ու վեճերից ապահովելու համար վանքերը կազմում էին հատուկ մատյան-Կոթուկներ, որոնց մեջ ստորինաբար արտագրվում և պահվում էին վանքի հետ կապված նման բոլոր գործարքներին վերաբերող փաստաթղթերի պատճենները. քանի որ յուրաքանչյուր վանքի պատերի վրա գրված արձանագրությունների մեծ մասն էլ հիշված գործարքներին վերաբերող փաստագրեր են, ապա դրանց մեծ մասը արտագրվել են այդ Կոթուկների մեջ: Արժեքավոր այս ձեռնարկության շնորհիվ շատ արձանագրություններ, որոնք կարող էին ոչնչանալ հետագա նորոգումների ժամանակ կամ հնանալով՝ բոլորովին եղծվել, փրկվել են: Նման մատյան-Կոթուկներ են ունեցել Սանահնի,

---

[1] *Անդ*, *էջ 242*։

[2] Ստ. Օրբելյան, *Պատմութիւն նահանգին Սիսական*, *էջ 10*, *Թիֆլիս*, *1911*։

[3] Մ. Աբեղյան, *Հայոց հին գրականության պատմություն*, *հատ.* II, *Երևան*, *1946*, *էջ 455*։

Չենք հիշատակում այլ պատմագիրների, որոնք ավելի քիչ չափով են օգտագործել արձանագրությունները, ինչպես, օրինակ, Կ. Գանձակեցին։

Սաղմոսավանքի, Լիմի և Կտուց անապատի վանքերը: Ցանկերը դրանցից չեն պահպանվել. մնացել են Սանահինի Քոշուկի երկու օրինակները, որոնք պահպանվում են մեր Մատենադարանում և որոնցից օգտվել է Կ. Ղաֆադարյանը Սանահինի վանքի արձանագրությունների իր հրատարակության մեջ[1]: Իսկ Աղվանից Եսայի կաթողիկոս Հասան Ջալալյանի կազմածը, 1718 թ. լրիվ ընդօրինակել է Շահխաթունյանցը[2]:

Հայկական արձանագրությունների սիստեմատիկ հավաքման և հրատարակման գործն սկիզբ է առել XIX դարի առաջին կեսից: XIX դարի գիտական մտքի ընդհանուր վերելքը Եվրոպայում և դրա հետ կապված ընդհանուր հետաքրքրությունը դեպի հին արձանագրությունները՝ անարձագանք չեն մնում նաև Հայաստանում: Չնայած դարասկզբի տասնամյակների ավերիչ պատերազմներին և մասսայական տեղափոխություններին, հայ իրականության մեջ գտնվում են առանձին անհատներ, որոնք ուշադրություն են դարձնում այդ կարևոր գործի վրա: Այդպիսիներից էր առաջին հերթին Ներսես Աշտարակեցին: Քաղաքական և եկեղեցական այդ եռանդուն գործիչը, իր բազմապիսի գործունեությանը զուգընթաց, զբաղվել է նաև արձանագրությունները հավաքելու և կորստից փրկելու գործով: Մատենադարանում գտնվող նրա արխիվում պահպանվել է մի նամակ՝ գրված 1825 թ. օգոստոսի 31-ին, ուղղված Հարություն վարդապետին, որով կարգադրում է հավաքել վանքերի, եկեղեցիների և գերեզմանաքարերի վրա գտնվող բոլոր արձանագրությունները: Այդ կարևոր փաստաթղթի մեջ տրված են արձանագրությունների նշանակության և հավաքման մասին այնպիսի հրահանգներ, որոնք, հիմնականում, այժմ էլ չեն կորցրել իրենց արժեքը:

Նկատի ունենալով, որ այդ հրահանգ-նամակով փաստորեն հիմք է դրվել մի նոր և կարևոր գործի և այն, որ չհրատարակված այդ փաստաթուղթը պարզում է Աշտարակեցու գործունեության մի կարևոր բնագավառ ևս, մեջ ենք բերում այդ նամակն ամբողջովին.

Արժանապատիւ Յարութիւն վարդապետ.

Որպէս ասացի քեզ ի դէպ համարեցաք ասել. այնպէս ահա գրեմ քեզ զի թէ չգոյէ արգելք իմն ի կանխածանց վնասուց իրիք, ոչ անազան զաշխատանս ի գործ եդեալ ջան ունիցիք հաւաքել զամենայն զյիշատակագրութիւնս գտանեցեալ ի վերա բարաւորաց դրանց եկեղեցեաց կամ ի վերայ որմոց նոցին ի ներքուստ և արտաքուստ և կամ ի վերա գերեզմանաքարա(ն)ց հնազունից հոգեւորականաց և մարմնականաց, և զգուշաւոր ուղղագրութեամբ բերել առ մեզ վասն տպել տալոյ յաղագս յաւիտենական ապահովութեանց յիւրաքանչիւրոց նոցին, զի մի հնութիւն ժամանակաց հնարեսցի կորուսանել զայնս և ի ձեռն փտութեանց կամ հակառակորդաց ոմանց:

Այլ պատուիրեմ յատկապէս զի որքան կարօղ լինիցիք մի ծուլասջիք վասն դժուարութեան լերանց և ձորոց յորս գտանիցին եկեղեցիք, զանցառու. լինիլ անհոգաբար, քանզի պարտէ զմտաւ ածել նախ զերախտի շինողացն զայնս, և զսէր նոցին ըստ հաւատոյ, և այնպէս ապա վասն հաւատոյ լինիլ հետամուտ առ անջնջելի առնել զայնս, որով գտանիք հաղորդակից նոցին բարեպաշտութեանց և ես ևս եղեց ձեզ շնորհակալ:

Եւ զայս ոչ անդէպ համարիմ յայտնել ձեզ, զի ուր ուրեք գտանիցին գրուածք զորս ոչ կարողասջիք դուք կարդալ, նշանակեսջիք զտեղի այնպիսեացն թէ ի վերա որ եկեղեցւոյ ի վերա որ կողման որմոյ նորին գտանի գրուածն դժուարընթերց:

Համար 196
1825 օգոստոսի 31[3]:

Հարություն վարդապետ Տեր-Բարսեղյանց Շնողեցին (հետագայում եպիսկոպոս և արքեպիսկոպոս) Սանահինի վանքի առաջնորդն էր, նա 1831 թ. շինել է նաև այդ վանքի ադ-

---

[1] Կ. Ղաֆադարյան, *Սանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները, Երևան, 1957, էջ 65:*

[2] Շահխաթունեանց Յովհաննէս եպիսկոպոս, *Ստորագրութիւն կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն նորին, հատ. Բ, Էջմիածին, 1842, էջ 306—382:*

[3] *Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արխիվ, թղթ. 166, վավ. 378: Այս վավերագիրը մեզ մատնացույց արեց Հ. Փափազյանը, որին և հայտնում ենք խորին շնորհակալություն—Ս. Բ.:*

բյուրը և այդ մասին նրա նախատիպ գրել իր հիշատակագրությունը[1]: Հարություն վարդապետի հավաքած արձանագրությունները չեն պահպանվել, բայց կողմնակի փաստերից երևում է, որ նա իրոք հավաքել և կազմել է մի ժողովածու, որից հետագայում օգտվել են ուրիշները. այդ մասին Դուզիկրունին (Գ. Հովհաննիսյան) գրել է.

«Հաղբատում և Սանահինում մեզ ասացին ժամանակակից գիտակ անձինք, թե հանգուցյալ Ջալալյանցն ինքն անձամբ չէ ժողովել վանքերի արձանագրությունները, այլ ուղղակի օրինակել է Շնողեցի Հարություն եպիսկոպոս Տեր-Բարսեղյանցի ձեռագրից»[2]:

Պետք է հավատալ, որ Ներսես Աշտարակեցին նման բանավոր և գրավոր հրահանգներ Հարություն վարդապետից բացի պետք է տված լիներ նաև ուրիշներին: Մի բան պարզ է, որ եթե Աշտարակեցին դեռևս աթոռակալությունից առաջ կարող էր սահմանափակ անձանց նման հանձնարարություններ տալ, ապա կաթողիկոս դառնալուց հետո շատ ավելի մեծ հնարավորություններ ուներ իր այդ մտահղացման իրագործման համար:

Պարզ է նաև, որ XIX դարի երրորդ տասնամյակում հայկական արձանագրությունների հավաքման-հրատարակման գործի անհրաժեշտությունն արդեն գիտակցված էր և այդ գործի մեջ մեծ դեր էր կատարում ժամանակի ամենահեղինակավոր անձնավորությունը՝ Ներսես Աշտարակեցին: Այդ թվականներից էլ սկսեցին մեկը մյուսի հետևից լույս տեսնել ճամփորդական-տեղագրական մեծածավալ աշխատություններ, որոնց մեջ մեծ տեղ են գրավում հուշարձանների նկարագրությունները ու դրանց պատերի վրա եղած արձանագրությունների արտագրությունները:

Ռուսների հաղթական առաջխաղացումը դեպի Հայաստան և դրա հետ կապված հայ ժողովրդի ազատագրական դարավոր հույսերի աննախընթաց վերելքը խթան են հանդիսանում, ի թիվս այլ ձեռնարկումների, նաև առանձնահատուկ հետաքրքրության դեպի հայրենի երկիրն ու նրա հնությունները: Ծնունդ է առնում պատմա-բանասիրական գրականության մի նոր ճյուղ, ճամփորդական-տեղագրական գրականությունը, որի բովանդակության առանցքը կազմում է հայրենի բնության, աշխարհագրության, շեն ու ավեր գյուղերի և քաղաքների, վանքերի և եկեղեցիների, բերդերի ու կարավանատների, ժողովրդի զբաղմունքի նկարագրությունը. նաև շեն ու ավեր հուշարձանների շրջակայքում և պատերի վրա եղած արձանագրությունների հավաքումը:

Մինչև XIX դարի կեսերը, քսան տարվա ընթացքում, իրար հետևից լույս են տեսնում բանասիրության մեջ հանրահայտ Բժիշկյանի (1830), Շահխաթունյանցի (1842), Ջալալյանցի (1842—1858) աշխատությունները, հինգ ծավալուն հատորներ, որոնց մեջ ամփոփված են մի քանի հարյուր արձանագրություններ: Պատմագրական գրականության այդ նոր ճյուղն իր նոր շնչով և, մանավանդ, պատմական ու կուլտուրական խնդիրները նոր և թարմ նյութերով ճիշտ պարզաբանելու համար մեծ հետաքրքրություն են առաջացնում թե՛ հասարակության և թե՛ մանավանդ գիտնականների շրջաններում: Արդյունքը լինում է այն, որ բազմաթիվ մարդիկ լծվում են նման աշխատանքների, հրատարակվում են բազմաթիվ նորանոր աշխատանքներ՝ ընդգրկելով աշխարհագրական մեծ և փոքր տարածություններ, նաև մամուլի մեջ (ամսագիր և օրագիր) բազմաթիվ տեղեկություններ ու հոդվածներ են տպագրում՝ առանձին գյուղերի ու հուշարձանների նկարագրություններով և արձանագրությունների վերծանմամբ:

Ճամփորդական-տեղագրական գրականությունը ամուր արմատներ բռնեց հայ պատմագիտական գրականության մեջ, դարձավ աշխատանքի կայուն և ինքնատիպ բնագավառ և հասավ մինչև մեր օրերը: Այդ աշխատանքով զբաղվեցին ոչ միայն քաղաքներում ապրող մտավորականները, այլև գյուղերում աշխատող ժողովրդական մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչները:

XIX դարի երկրորդ կեսին լույս տեսան էլ ավելի շատ տեղագրական աշխատություններ, որոնց մեջ, նախորդների նման, արձանագրությունները բռնում են իրենց պատկառելի

---

[1] Կ. Ղաֆադարյան, *Սանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները*, *Երևան*, *1957*, *էջ 162*:

[2] *«Արձագանք», 43, 1884, էջ 628*:

տեղը: Դրանցից ամենանշանավորներն են Ներսես վ. Սարգսյանի, Արեն վ. Մխիթարյանի, Գարեգին վ. Սրվանձտյանցի, Քաջբերունու (րժ. Գաբրիել Հովհաննիսյան), Մակար Բարխուդարյանցի, Մեսրոպ արք. Սմբատյանցի և այլ բազմաթիվ հեղինակների հանրահայտ աշխատությունները: Վերջապես մեծատաղանդ Ղևոնդ Ալիշանի չորսհատորյա տեղագրական կոթողային աշխատությունները, որոնց մեջ խնամքով ամփոփված են նկարագրվող վայրերից մինչ այդ հրատարակված բոլոր արձանագրությունները. տեղին ենք համարում մեջ բերել մեծ հայագետի մոտեցումը հանդեպ արձանագրությունները դեռևս իր տեղագրական առաջին աշխատության՝ Շիրակի մեջ: *«Որչափ ինչ գտանեմ արձանագրութիւնս՝ գամենայն կամիմ մուծանել ի տեղագրութիւնս, որոյ և պատուականագոյն մասն համարիմ»*[1]:

Հայկական արձանագրությունների պատմա-բանասիրական արժեքն ըստ արժանվույն գնահատեցին նաև օտար գիտնականները, որոնցից մի քանիսը նույնիսկ մասնակից եղան նրանց հավաքման և հրատարակման գործին. դրանցից հիշատակելի են Բրոսսեն, Լանգլուան, Դյուրուան: Մի խումբ հայազգի գիտնականներ էլ ռուս բանասիրությանը ներկայացրին հայկական արձանագրությունների մի զգալի քանակություն. վերջիններից հատկապես արժանի են հիշատակության Ալեքսանդր Երիցյանը, Մկրտիչ Էմինը, Խաչատուր Հովհաննիսյանը և ուրիշներ[2]:

Քսաներորդ դարի առաջին տասնամյակներում էլ արձանագրությունների հավաքման ու հրատարակման աշխատանքներն ընթանում են նույն մեթոդներով, կրկին որպես կցորդ հիմնականում տեղագրական աշխատությունների. բայց մի առավելությամբ. դա այն է, որ երբեմն հրատարակվող արձանագրություններին կցվում են նաև նրանց լուսանկարները: Այս շրջանի ամենաբեղմնավոր, թեև ոչ բավարար որակով արձանագրություններ հավաքող և հրատարակողը եղել է ազգագրագետ Ե. Լալայանը, որն ազգագրական նյութեր հավաքելու նպատակով շրջագայել է Հայաստանի բազմաթիվ գավառներ և իր հավաքչական ծրագրի մեջ ունենալով նաև տեղագրական բաժին, հավաքել ու հրատարակել է բազմաթիվ արձանագրություններ, դարձյալ կցված հուշարձանների նկարագրությանը: Այդ ընագրերին Լալայանը հաճախ կցել է նաև նրանց լուսանկարները, որոնք և նրա աշխատության ամենադրական մասն են կազմում: Ե. Լալայանի աշխատությունները հրատարակված են «Ազգագրական հանդեսի» հատորներում (26 հատոր), որոնց մի մասը լույս է տեսել նաև առանձին պրակներով:

Արձանագրությունների լուսանկարներ հրատարակելու գործում իր արժեքավոր տեղն ունի նաև սակավ ծանոթ լուսանկարիչ Մ. Փափազյանը, որ հրատարակել է հինգ լուսատիպ ալբոմներ Հայաստանի հուշարձանների, որոնց մեջ կան նաև նրանց վրայի արձանագրություններից օրինակներ[3]:

Նույնպես քչերին է ծանոթ մնացել Հ. Քյուրքչյանի լուսանկար ալբոմը «Հայաստան, ավերակք Անւոյ» (Երևան, 1878): Ինչպես Փափազյանի, այնպես էլ Քյուրքչյանի աշխատությունները ունեցել են փոքր տպաքանակ, սպառվել են շուտով և, մանավանդ, որպես ցուցադրական նյութ շատ են գործածվել ու շուտ փչացել. հատկապես Փափազյանինը՝ ձեռքի աշխատանք և մեծադիր լինելու պատճառով ունեցել է փոքր տպաքանակ և թանկ գին:

Սակայն կատարված այդ աշխատանքները նույնիսկ քանակի տեսակետից դեռևս շատ հեռու են սպառիչ լինելուց: Մոտավոր հաշիվներով 9—10 հազարի հասնող հայերեն արձանագրություններից, որոնք սփռված են ամբողջ հայկական բարձրավանդակում և հարևան երկրներում, երբեմն էլ հասնում են հեռավոր վայրեր՝ Վոլգայի կամ Նեղոսի ափերը, հազիվ 1500—2000-ն է եղել հրատարակված: Կ. Կոստանյանցի հայտնի *Վիմական տարեգիր* ժողովածուն, որը հրատարակված է 1913 թ. և մինչ այդ հրատարակվածների մոտավորապես լրիվ հավաքածուն է, պարունակում է ընդամենը 1328 արձանագրություն:

---

[1] Ալիշան, *Շիրակ, Յառաջաբանից հետո Ծանօթութիւնք բաժին (էջ չունի)*:

[2] *Հիմնական աշխատությունների ժամանակագրական ցանկը տե՛ս* Կ. Կոստանյանց, *Վիմական տարեգիր, Պետերբուրգ, 1913, էջ* XXVIII—XXXI:

[3] Մատթէոս Փափազեան, *Հնութիւնք վանորէից հայոց—Ղազախ, Գեղարքունիք, Վայոց ձոր, Գողթան գաւառ, Սյունեաց աշխարհ, 1889—1892*:

Որակի տեսակետից հրատարակված արձանագրությունները ունեն շատ մեծ թերություններ: Դեռ XIX դարի առաջին կեսում նրանք մոտ էին կանգնած ընդհանուր արձանագրագիտության սկզբունքներին և հավաքչական մեթոդներին, ապա նույն դարի երկրորդ կեսին, երբ Եվրոպայում մշակվեցին այլ, ավելի կատարյալ վերծանության և հրատարակման եղանակներ, մեզ մոտ կատարված աշխատանքները արդեն չէին բավարարում գիտական նոր պահանջներին:

Ներսես Աշտարակեցու կողմից Հարություն վարդապետ Տեր-Բարսեղյանին (հավանաբար և ուրիշներին) տրված հրահանգները, որոնք իր ժամանակի պատմա-բանասիրական հասկացողությունների արգասիքն են, շարունակվեցին ուժի մեջ մնալ մինչև դարի վերջը: Մի կողմից առաջին հրատարակիչների օրինակին ենթարկվելու մտայնությունը, մյուս կողմից այդ գործով զբաղվող հայ մտավորականների կտրված լինելը համաշխարհային գիտական մտքից՝ արգելքներ հանդիսացան նոր սկզբունքների կիրառմանն այդ ասպարեզում:

Սակայն այդ հետամնացության ամենահիմնական պատճառը հայ իրականության ընդհանուր կուլտուրական ցածր մակարդակն էր, որի պայմաններում հնարավոր չեղավ ինչպես արձանագրությունների, նույնպես ազգագրության, բանահյուսության և այլ կարգի նյութերի հավաքման համար կայուն և կենտրոնացված կազմակերպություններ ստեղծել, որը կարող էր ապահովել նման աշխատանքների գիտական մակարդակը, նրանց համար տեխնիկական սարքավորումներ հայթայթել և հատուկ մասնագետներ պատրաստել:

Արձանագրությունների հավաքման աշխատանքները, ինչպես հայտնի է, կապված են երկարատև և ծանր ճամփորդությունների ու նյութական զգալի միջոցների հետ, մանավանդ որ արձանագրությունները սփռված են ամբողջ երկրով մեկ, թե՛ բնակելի և թե՛ անբնակ վայրերում, դժվար մատչելի լեռնային վայրերի և ձորերի մեջ. այդպիսի տեղերն այցելելու համար պահանջվում են երկարատև ժամանակ և տեխնիկական զանազան միջոցներ: Արձանագրությունների զգալի մասը հողմահարված-եղծված են, շատերը ջարդված և բեկորների վերածված: Յուրաքանչյուր հուշարձանի մոտ պահանջվում է մի քանի օրվա համառ աշխատանք, բանվորներ՝ որպեսզի թափված քարերը տեղից շարժեն, հարմարություններ՝ պատերի բարձր տեղերում գրվածներին մոտենալու համար. ապա վերծանող մասնագետից բացի, շնորհալի լուսանկարիչներ և գծագրող ընդօրինակողներ, այլ խոսքով, մի քանի հոգուց բաղկացած գիտական արշավախումբ: Այսպիսի գործը կազմակերպել կարող է, հարկավ, ամուր նյութական և գիտական հիմքերի վրա դրված հատուկ կազմակերպությունը միայն, որը հայ իրականության մեջ բացակայում էր:

Չնայած բոլոր այս պայմանների բացակայությանը՝ կատարվել է մեծ և շնորհակալ աշխատանք. մոտ 2000 հայերեն արձանագրություններ հավաքվել և հրատարակվել են: Այդ գործը կատարել են առանձին նվիրված անհատներ, սեփական նախաձեռնությամբ և զրկանքների գնով, բայց ոչ պատշաճ գիտական մեթոդներով: Արձանագրություններ հավաքողների մեծ մասը եղել են մարդիկ, որոնք ո՛չ այդ գործի համար և ո՛չ էլ ընդհանրապես գիտական պատրաստություն են ունեցել. Նրանց մի զգալի մասը եղել են հոգևորականներ, որոնց կղերական աշխարհայացքը նույնպես բացասական դեր է խաղացել թե՛ նյութերի մեջ ընտրություն կատարելու և թե՛ նրանց բովանդակությունը ճիշտ ըմբռնելու տեսակետից: Նշենք նաև, որ եղել են դեպքեր, երբ հեղինակավոր հոգևորականներ, օգտվելով իրենց պաշտոնական դիրքից, արձանագրությունները հավաքելու կարևոր գործը հանձնարարել են նվազ պատրաստություն ունեցող անձանց և իրենք նույնիսկ չեն էլ ստուգել նրանց ճշտությունը: Նախորդ էջերում տեսանք, որ Սանահնի և Հաղպատի վանքերի արձանագրությունները Ջալալյանցը հրատարակել է, օգտվելով Հովհաննես Տեր-Բարսեղյանի հավաքածուից: Ջալալյանցի գրքի երկրորդ հատորում ամփոփված են գլխավորապես Վայոց ձորի արձանագրությունները, որտեղ հեղինակը երբեք չի եղել, այլ նրա խնդրանքով աշխատանքը կատարել են Հովհաննես Բաբայանը և ուրիշներ[1]:

---

[1] *Տե՛ս «Փորձ», 1878, էջ 321, որտեղ Բաջբերունին մատնանշում է նաև Անի քաղաքի, Շամախու շըրջանի և այլն արձանագրությունները Ջալալյանցի համար ուրիշների հավաքած լինելը և այդ առթիվ մամուլում տեղի ունեցած բանավեճը:*

XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին հայ բանասիրության մեջ արձանագրություններ հրատարակող կամ իրենց ուսումնասիրությունների ընթացքում օգտագործող գիտնականները արդեն նշում են հրատարակությունների անբավարար վիճակը: *Վիմական տարեգրի* կազմողը հետևյալ կերպ է բնորոշում հրատարակությունների որակը և նրանց թերությունների պատճառները.

«Չեն առ մեզ ճշգրիտ նմանահանութիւնք և ոչ կարգաւորեալ համախմբեալ ժողովածոյք յիշատակարանացդ ըստ աւրինակի, որպէս գտանեմք զայնպիսին ի լեզուս եւրոպացի ազգաց[1]:

և ապա՝

«Ի բաղդատութենէ անտի արձանագրութեանց ոմանց, որք ոչ ի միոջէ ձեռանէ են ընդաւրինակեալք, բացահայտ լինի, եթէ կարի բազմազան են տարբերութիւնք ընթերցուածոցն, անշուշտ, յառաջացեալք ի տարբերութենէ անտի վերծանողացն, յորոց ոմանք թերուսք և անվարժք, այլք իբր աւտարազգիք, անտեղեակք նորին հանգամանաց ոճոյ գրութեանն, և այլն ըստ կարգին»[2]:

Արձանագրությունները հավաքող և հրատարակողների հիմնական թերությունները հետևյալներն են.

1. Նրանք հատկապես պատրաստված մասնագետներ չեն և ոչ էլ միշտ անհրաժեշտ ընդհանուր գիտելիքների տեր. այդ պատճառով էլ ունեցել են տարբեր մոտեցում և տարբեր հաջողությամբ ու թերություններով են կատարել իրենց աշխատանքը:

2. Նրանցից յուրաքանչյուրն, ըստ իր զարգացման մակարդակի և աշխարհայացքի, սեփական չափանիշով է որոշել արձանագրությունը, համարել կարևոր կամ անկարևոր և, սովորաբար, արտագրել է միայն կարևոր համարածը:

3. Արտագրողները չեն պահպանել արձանագրությունների հնագրական, ուղղագրական և քերականական առանձնահատկությունները. իրենց հասկացողությամբ «ուղղել» ու գրաբարի են վերածել ժողովրդական-բարբառային բառերն ու արտահայտությունները, որով միանգամայն արժեքազրկել են այդ բացառիկ կարևոր սկզբնաղբյուրները հայոց լեզվի պատմության և բարբառագիտության համար:

4. Հավաքել-արտագրել են գերազանցապես ընդարձակ, հեշտ վերծանելի, ամբողջական և իրենց բովանդակությամբ նշանավոր անձերի ու դեպքերի հետ կապված արձանագրությունները:

5. Նրանց ընթերցումների մեջ կան թվականների, անձնանունների, տեղանունների և նոր ու հազվագյուտ բառերի շատ աղճատումներ, ինչպես և բովանդակության անկապություններ՝ մաշված տեղերը բաց թողնելու հետևանքով:

6. Չեն օգտագործել տեխնիկական օժանդակ հարմարություններ. չեն լուսանկարել, գծագրել կամ պատճենահանել (էստամպաժ), որով արձանագրությունների ստույգությունը մնում է կասկածելի. այդ պատճառով էլ հաճախ նույն արձանագրությունը երկու տարբեր հրատարակիչների մոտ խիստ տարբերվում է իրարից:

* * *

Հայերեն արձանագրությունների ժամանակակից գիտական մեթոդներով հավաքելու և հրատարակելու պատմությունը սերտորեն կապված է Անի քաղաքի ավերակների պեղման աշխատանքների հետ:

1892 թ. Ն. Մառը սկսեց պեղել Բագրատունյաց մայրաքաղաքի ավերակները: Ինչպես պարզվում է արխիվային նյութերից՝ Ն. Մառը ծրագրել էր պեղման իր աշխատանքները վերածել Հայաստանի նյութական և հոգևոր կուլտուրայի ուսումնասիրության մի խոշոր ձեռնարկի, որի մեջ հայերեն արձանագրությունների ուսումնասիրությունը պետք է կազմեր մի կարևոր բնագավառ: Իր եռանդուն ու համակրելի բնավորության և բազմակողմանի

[1] Կ. Կոստանեանց, *Վիմական տարեգիր*, *Նախաբան*, էջ XXI:
[2] *Անդ*:

պատրաստության շնորհիվ Ն. Մառը կարողացավ իր շուրջը հավաքել բազմաթիվ երիտասարդ գիտնականների և գրեթե 25 տարի տևող պեղումների աշխատանքներին զուգընթաց ուսումնասիրական բազմակողմանի աշխատանք կատարել Հայաստանում:

Հենց առաջին իսկ տարին, պեղումներից հետո, Ն. Մառը շրջագայում է նաև Անիի մերձակայքի հուշարձանները և գրառում հայերեն արձանագրություններով, որոնցից մի քանիսն անմիջապես հրատարակում է: Մինչև իր կյանքի վերջն էլ Մառը չդադարեց անդրադառնալու հայերեն արձանագրությունների ուսումնասիրության գործին: Նա իր աշակերտ-աշխատակիցների մեջ աշխատանքի բաժանում էր կատարում ըստ վերջիններիս գիտական հետաքրքրության և ունակությունների, դրա հետևանքով էլ հայերեն արձանագրությունների հավաքման և դրանց կորպուսի ձևով հրատարակման գործը հանձնարարվեց Հովսեփ Օրբելուն:

Հ. Օրբելին մասնակցեց Անիի պեղման աշխատանքներին 1906 թվականից, դեռևս լինելով ուսանող. հենց առաջին իսկ տարվանից նա ձեռնարկեց հայերեն արձանագրությունների իր ուսումնասիրությունները Ն. Մառի ղեկավարությամբ և, այնուհետև, իր գիտական բազմակողմանի գործունեության ընթացքում այդ աշխատանքը մնաց նրա ամենասիրելի բնագավառը, իսկ արձանագրությունների կորպուսի հրատարակությունը՝ նրա բաղձանքը:

Հայերեն արձանագրագիտության բնագավառում Անիի դպրոցի և հատկապես Հ. Օրբելու վաստակը ոչ միայն նրա հավաքած և հրատարակած արձանագրություններն են, այլև գերազանցապես այն, որ նա մշակեց և հիմք դրեց գիտական նոր մոտեցման դեպի այդ սկզբնաղբյուրները և ապա մշակեց դրանց հավաքման ու հրատարակման համար ժամանակակից գիտության բարձր պահանջների ոգով սկզբունքներ և մեթոդներ, որոնք ուղեցույցներ դարձան հետագա ուսումնասիրողների համար: Այդ սկզբունքի և մեթոդի առանձնահատկությունները հետևյալներն են.

1. Յուրաքանչյուր արձանագրություն ինքնըստինքյան մի ամբողջական պատմա-կուլտուրական փաստաթուղթ է. հետևաբար նույն ճշգրտությամբ պետք է հրատարակվի, ինչպես որևէ այլ ձեռագիր բնագիր:

2. Յուրաքանչյուր արձանագրություն, անկախ նրա մեծ կամ փոքր, ամբողջական կամ թերի լինելուց, պետք է հավաքել ու հրատարակել. թերի, նույնիսկ մեկ բառ և կամ մի քանի տառ կազմող բեկորները նույն արժեքն ունեն, ինչ ձեռագրական պատառիկները:

3. Հավաքելու և հրատարակելու ընթացքում խտրություն չպետք է դնել արձանագրությունների մեջ՝ ըստ նրանց բովանդակության, որովհետև մեկի համար այն ոչ կարևոր է թվում, մեկ ուրիշ մասնագետի համար կարող է արժեքավոր լինել:

4. Ի տարբերություն հին ձեռագրերի, որոնք սովորաբար մի քանի օրինակով են մեզ հասել և պահպանվում են վստահելի վայրերում (մատենադարան, գրադարան, թանգարան և այլն) ու գիտական հրատարակության ժամանակ հնարավոր է կատարել համեմատություններ ու նշել տարբերությունները՝ յուրաքանչյուր արձանագրություն միայն մեկ օրինակով է գրված, այն էլ բացօթյա և ենթակա բնական ու չարամիտ ոչնչացման, այդ պատճառով էլ պիտի ճշտորեն պահպանել նրա գրչական, ուղղագրական և բոլոր այլ կարգի առանձնահատկությունները հրատարակության ընթացքում, վերծանողի հավելումներն ու շտկումները առնելով պայմանական նշանների մեջ: Վերծանումներին որպես փաստագիր պետք է կցել արձանագրության լուսանկարը:

5. Ջարդված, եղծված կամ մասամբ կորած մասերը պետք է տրվեն առկա վիճակով, ամեն տեսակի լրացումները և կռահումները՝ պայմանական նշանների մեջ:

6. Յուրաքանչյուր արձանագրության համար նշել նրա գտնված վայրի ստույգ նկարագրությունը՝ գյուղ, քաղաք, հուշարձանի անունը և տեսակը. ապա հուշարձանի ո՞ր մասում է գտնվում. արտաքին, ներքին, ո՞ր պատի վրա, նրա ո՞ր մասում և ո՞ր արձանագրության մոտ:

7. Յուրաքանչյուր արձանագրության համար նշել լրիվ մատենագիտություն (հեղինակ, աշխատություն, էջ):

8. Տեղում հավաքչական աշխատանքները վարել այնպես, որ բավարարեն այս պահանջներին՝ հրատարակության ժամանակ:

Հայաստանի գիտնականներից այդ նոր ուղղությամբ հատկապես մեծ աշխատանքներ է կատարել Գարեգին կաթ. Հովսեփյանը, որը շրջագայել է Հայաստանի շատ վայրեր ու անձամբ վերծանել, ստուգել և լուսանկարել է արձանագրությունները: Մասնակի հրատարակություններից բացի՝ հատկապես նշելի են նրա երկու հիմնական աշխատությունները *Քարտեզ հայ հնագրության*[1] և *Խաղբակյանք կամ Պռոշյանք հայոց պատմության մեջ* եռահատոր աշխատությունը[2]: Դրանց մեջ ամփոփված են հարյուրավոր նորահայտ կամ ի նորո ստուգված, լուսանկարված և քննասիրական մանրակրկիտ քննության ենթարկված արձանագրություններ:

Այս նոր մեթոդով հայերեն արձանագրություններ հավաքելու բնագավառում զգալի աշխատանք են կատարել նաև Մառի աշակերտներ Սմբատ Տ. Ավետիսյանը և Աշխարհբեկ Քալանթարը, բայց դժբախտաբար այդ աշխատությունների մեծ մասը չի հրատարակվել, նրանց մահվանից հետո կորել է: Այս ուղղությամբ նշանակալից է նաև բազմավաստակ Լեոն Մելիքսեթ-Բեկի աշխատանքները, որը բացի արձանագրությունների մասնակի հրատարակություններից, կազմել է նաև մի մեծ ժողովածու՝ «Վիրահայոց վիմական տարեգիր» (անտիպ):

Սովետական շրջանում այդ ուղղությամբ առանձնապես արդյունավետ աշխատանքներ է կատարել Կարո Ղաֆադարյանը, որը բացի արձանագրությունների մասնակի հրատարակություններից, ձեռնարկել է նաև կուլտուրական նշանավոր կենտրոն հանդիսացած մեծ վանքերի պատմությանը, ճարտարապետական կառուցվածքներին և արձանագրություններին նվիրված առանձին հատորների հրատարակությանը, որոնց մեջ տրված են բոլոր արձանագրությունների գծագրերն ու զգալի չափով լուսանկարները[3]:

* * *

Հայերեն արձանագրությունները, ինչպես ասվեց, հրատարակված են գերազանցապես տեղագրական բնույթի բազմաթիվ աշխատությունների մեջ՝ առանձին գրքերով և մամուլի մեջ՝ հոդվածի և հոդվածաշարքի ձևով: Ուսումնասիրողի համար դրանցից օգտվելը կապված է մեծ դժվարությունների հետ. նախ՝ այդ աշխատությունները վաղուց հրատարակված լինելով՝ դժվար են ճարվում և ապա՝ շատ հեղինակներ նույն վայրի նույն արձանագրությունը հրատարակել են զգալիորեն տարբեր վերծանումներով: Ուսումնասիրողը ձեռքի տակ չունենալով բոլոր հրատարակությունները, հաճախ օգտագործում է վատ վերծանված բնագիրը և սխալմունքի մեջ ընկնում:

Դեռևս անցյալ դարի երկրորդ կեսում պահանջ է զգացվում եվրոպացիների կողմից հրատարակված զուտ արձանագրական ժողովածուների օրինակով հրատարակել հայերեն արձանագրությունների դիվան—Corpus.

1879 թ. Ռուսաստանի հնագիտական համագումարի նախապատրաստական կոմիտեի նիստերից մեկում առաջարկ մացվեց համագումարի օրակարգի հարց դարձնել Կովկասի սահմաններում գտնվող, մինչև XII դարն ընդգրկող, հայերեն, վրացերեն, հունարեն, եբրայերեն ու սեպագիր արձանագրությունները ժողովածուների ձևով հավաքելու և հրատարակելու խնդիրը և, որպես գործնական քայլ, հրատարակել մի ժողովածու մինչև համագումարի բացումը[4]: Ն. Էմինը հայտնում է, որ այդ ժամանակաշրջանն ընդգրկող հայերեն շատ արձանագրություններ կան հրատարակված. այդ հաղորդման հիման վրա կոմիտեն հանձնարարում է Ն. Էմինին կազմել հայերեն արձանագրությունների ժողովածու, որը և լույս տեսավ Մոսկվայում 1881 թ., առանձին գրքով[5]:

Ն. Էմինի կազմած այդ ժողովածուն շատ հեռու է հայերեն արձանագրությունների դիվան—Corpus կոչվելուց: Նրա մեջ, ինչպես և վերնագիրն է նշում, ընդգրկված են շատ

---

[1] *«Շողակաթ», Վաղարշապատ, 1913, նաև առանձին գրքով:*

[2] *Մասն Ա, Վաղարշապատ, 1928, մասն Բ, Երուսաղեմ, 1942, մասն Գ, Նյու-Յորք, 1942,3:*

[3] Կ. Ղաֆադարյան, *Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները, Երևան, 1948:*

[4] Пятый археологический съезд в Тифлисе—Протоколы подготовительной комиссии, III *նիստ, 13 մարտի 1879 թ., էջ 39:*

[5] Армянские надписи в Карсе, Ани и в окрестностях последнего.

փոքր աշխարհագրական միջավայր և ընտրովի ու փոքր քանակությամբ արձանագրություններ, այն էլ քաղվածաբար՝ նախորդ տեղագրական աշխատություններից, առանց տեղում անձամբ ստուգելու, առանց լուսանկարների կամ պատճեն ներկայացնող գծագրերի՝ նախորդ հրատարակիչների սխալներով: Այս բոլորի հետևանքով էլ նա համարյա աննկատ մնաց բանասերների կողմից:

Ժամանակագրական կարգով հայերեն արձանագրությունների ժողովածու կազմելու փորձը կատարել է բանասեր Կարապետ Բասմաջյանը:

Փարիզում հրատարակվող իր «Բանասէր» հանդեսի մեջ տպագրվող «Մեր հնությունները» հոդվածաշարքի մեջ, 1900 թ. նա գրում է, որ Խրիմյան Հայրիկի կողմից հրավիրվել է Կովկաս «Հնախոսական ուսումնասիրություններ կատարելու համար», որոնց մի կարևոր բաժինը պետք է կազմի «Արձանագրության ստույգ և անթերի հրատարակությունը, որով հետո պետք է կազմվի իմ Հայարձան անուն ուսումնասիրությունը»[1]:

Կ. Բասմաջյանը, հենվելով տեղերում կատարած իր համեմատությունների վրա՝ նաև շատ իրավացի դիտողություններ է անում նախորդ հրատարակությունների թե՛ որակի և թե՛ քանակի վերաբերյալ: Սակայն Բասմաջյանին չհաջողվեց հրատարակել Հայարձանը, իսկ նրա մասնակի հրատարակություններից ամենահինը՝ «Հայերեն արձանագրութիւնք Անւոյ, Բագնայրի և Մարմաշինու», որը լույս տեսավ միայն 1931 թ. ֆրանսիական գիտական հանդեսում և ֆրանսերեն թարգմանությամբ, տառապում է գրեթե նույն թերություններով, ինչ որ իր քննադատած հեղինակների հրատարակածները. միակ առավելությունը, որ ունի Կ. Բասմաջյանի աշխատությունը, դա սակավաթիվ արձանագրությունների լուսանկարների տպագրությունն է:

1910 թ. Լազարյան ճեմարանի (Մոսկվա) մասնագիտական դասարանների խորհուրդը երկու մրցանակաբաշխություն հայտարարեց (Գ. Քանանյանի մրցանակ) հայագիտական աշխատությունների լավագույն գործերի համար 100 և 700 ռուբլի գումարով. դրանցից առաջինը՝

«Ժողովածու (բացատրական առաջաբանով) ցայժմ ծանոթ բոլոր հին-հայկական արձանագրությունների՝ մինչև ԺԵ դարը (Corpus inscriptionum Armenicorum), որոնք գտնվում են Ռուսաց Հայաստանի սահմաններում և հանված են լուսանկարով կամ խնամքով բնօրինակված իսկականից: Նույն նյութի մասնակի կատարումը՝ այն է Ռուսաց Հայաստանի որևէ նշանավոր կամ մի քանի գավառի արձանագրությունների լիակատար ժողովածուն կարող է պարգևատրվել նշանակված մրցանակի մի մասովը»[2]:

Թեև աշխատությունները ներկայացնելու համար ժամկետ էր սահմանված երեք տարի, բայց և այնպես նշված աշխատությունը չներկայացվեց:

1912 թ. մեր հանգուցյալ ուսուցիչ Հ. Աճառյանը «Հանդէս ամսօրեայ» ամսագրի մեջ հրատարակեց մի դիմում-հայտարարություն, որի մեջ հայտնում էր, թե ինքը ձեռնարկել է կազմելու հայերեն արձանագրությունների ժողովածու—*Հայարձան*. արդեն հավաքել է 1000-ի չափ արձանագրություններ, որոնց թիվը շուտով կհասցնի 1500-ի, դրանք հիմնականում վերաբերում են Ռուսահայաստանի շրջաններին, պակասում են միայն Թուրքահայաստանի և գաղթավայրերի արձանագրությունները, այդ պատճառով էլ կոչ է անում բոլոր շահագրգռված մարդկանց խնամքով արտագրել և իրեն ուղարկել իրենց մատչելի վայրերից արձանագրություններ. հայտարարությունը վերջանում է 5 կետից բաղկացած հրահանգով՝ թե ինչ մեթոդներով պիտի հավաքվեն, ապա կոչ է անում բոլոր թուրքահայ թերթերին՝ արտատպելու այդ հայտարարությունը[3]:

Այժմ էլ, հանգուցյալ պրոֆեսորի անտիպ աշխատությունների շարքում մնում է նաև *Հայարձանը*. այն կազմված է քաղվածաբար՝ տեղագրական գրքերից և մամուլի հոդվածներից՝ հիմնականում, և նրա մեջ առնված են մինչև հայոց (1551) թվականը կրող արձանա-

---

[1] *«Բանասէր», Դ պրակ, Փարիզ, 1900, էջ 273—276:*
[2] *«Ազգագրական հանդէս», XX, 1910, էջ 216:*
[3] *«Հանդէս ամսօրեայ», 1912, ապրիլ, էջ 255:*

գրությունները միայն: Մասնավոր խոսակցության մեջ Հ. Անառյանը հայտնեց մեզ, որ ինքը 1912 թվականից հետո այլևս չի շարունակել այդ գործը, որովհետև նույն թվականին լույս է տեսել ազգագրագետ Ե. Լալայանի նման բովանդակության հայտարարությունը և ինքը կարծել է, որ Լալայանի կազմածը՝ ունենալով լուսանկարներ՝ կցված արձանագրություննեիրն, ավելի կատարյալ գործ կլինի:

Ե. Լալայանի այդ հայտարարությունը լույս է տեսել «Ազգագրական հանդեսի» 1912 թ. XXIII գրքի վերջում. այդտեղ ասվում է, որ 10 տարուց ի վեր ինքն զբաղված է Հայկական արձանագրությունների ժողովածու կազմելու աշխատանքով, որը զարդարված կլինի արձանագրությունների բազմաթիվ լուսանկարներով: Ուստի խնդրում է բոլորին ուղարկել իրեն արձանագրությունների լուսանկարներ՝ վարձատրությամբ կամ փոխանակային կարգով:

Ե. Լալայանի այդ աշխատությունը նույնպես մնաց անկատար. նա «Ազգագրական հանդեսի» մեջ զետեղված տեղագրական բաժնում արձանագրություններին երբեմն կցել է նաև լուսանկարներ, բայց դրանք այնքան էլ շատ չեն. ընդհանրապես Ե. Լալայանի հրատարակած արձանագրությունների մեծ մասը նույնպես քաղված են նախորդ հրատարակություններից, իսկ իր վերծանումները չեն կարող մրցել նախորդների հետ:

Հայերեն արձանագրությունների դիվան-Corpus կազմելու գործում մեծ աշխատանքներ է կատարել Ն. Մառը: Արդեն նշել ենք այդ ուղղությամբ նրա վաստակի մասին՝ կապված Անիի պեղումների սկզբնավորման հետ, բայց Ն. Մառը իր բանասիրական ընդարձակ աշխատանքների մեջ ամենակարևոր նշանակությունը տալիս էր անցյալի մշակույթի արտահայտություն հանդիսացող արձանագրություններին և, թերևս, ամենից ավելի զգում այն դժվարությունները, որոնք կապված էին այդ առաջնակարգ նյութի օգտագործման հետ, քանի որ նրանք ցրված էին բազմաթիվ գրքերի ու պարբերական մամուլի էջերում:

Կովկասյան արձանագրությունների՝ հայկական և վրացական Corpus-ներ կազմելու ուղղությամբ Ն. Մառը գործնական քայլերի է դիմել 1903 թվականին: Ն. Մառի զեկուցագրի հիման վրա Կայսերական հնագիտական հանձնաժողովը որոշում է ընդունել այդ Corpus-ների հրատարակման գործն իր վրա վերցնել և հանձնարարել է Ն. Մառին Կովկասում հրավիրել խորհրդակցություն և մշակել սկզբունքներ ու աշխատանքային ծրագիր: Խորհրդակցությունը տեղի ունեցավ Թիֆլիսում, նույն 1903 թ. հունիսի 10-ին, թղթի վրա ամեն ինչ արվեց, բայց գործնական որևէ արդյունք այնպես էլ երևան չեկավ[1]: Հետագայում, Ն. Մառը ճիշտ կերպով բնորոշել է այդ անհաջողության պատճառները. ժամանակն աննպաստ էր ազգամիջյան կոլեկտիվ աշխատակցության համար և չկային էլ այդ ոգով աշխատելու ընդունակ գիտական կադրեր[2]:

Հետագայում, 10 տարի անց, տեղեկանալով, որ Կ. Կոստանյանցը կազմած ունի հայերեն արձանագրությունների մի ժողովածու՝ Ն. Մառը ստանում է այն և հրատարակում:

Ինչպես ինքը՝ կազմողը, նույնպես և աշխատության խմբագիր Ն. Մառը իրենց առաջաբաններում նշում են, որ այդ ժողովածուն իր ձևով, կազմելու սկզբունքներով և բովանդակությամբ հեռու է ժամանակի գիտական պահանջները բավարարող «Կորպուս» հասկացողությունից, բայց ավելի կատարյալը չլինելու պայմաններում, այն կարող է օգնել հետազոտողներին:

Կ. Կոստանյանցի կազմած ժողովածուի մեջ հավաքված են բազմաթիվ առանձին գրքերի և հոդվածների մեջ ցրված հայերեն արձանագրությունները և դասավորված են ժամանակագրական կարգով: Կազմողը դրանք տեղերում անձամբ չի համեմատել և ստուգել. հետևաբար նախկին հրատարակիչների բոլոր սխալ վերծանումները նույնությամբ կրկնվել են նաև այս ժողովածուի մեջ. դեռ ավելին՝ Կոստանյանցը հարմար է համարել արձանա-

---

[1] Տե՛ս Ն. Մառի առաջաբանը Կ. Կոստանյանցի «Վիմական տարեգիր» ժողովածուի, էջ 10։

[2] «Վիմական տարեգիր», էջ 11։ Այդ ձեռնարկության առթիվ եղան գրական արձագանքներ հայ մամուլում. տե՛ս «Արարատ», 1903, Ե, մայիս, էջ 463—465. Մեսրոպ Վարդապետի՝ հայերեն և վրացերեն արձանագրությունների ժողովածու-հոդվածը։

գրությունների սկզբից և վերջից կրճատել բովանդակության հետ իբրև կապ չունեցող՝ դիմումի և անեծքի բանաձևերը, որ իհարկե ճիշտ չէ: Ժողովածուն չունի ստույգ փաստաթուղթ (լուսանկար, էստամպաժ, գծագիր). արձանագրությունների տեղադրման առթիվ բավարարվել է յուրաքանչյուրի տակ միայն բնակավայրի հիշատակումով՝ առանց նշելու արձանագրությունը պարունակող բուն հուշարձանի անունը, նրա ճիշտ վայրը և այլ մանրամասնություններ, որոնք շատ կարևոր են արձանագրության բովանդակության ճիշտ ըմբռնման համար: Յուրաքանչյուր արձանագրության տակ նշված է մատենագիտությունը, բայց այն լրիվ չէ: Ժողովածուից դուրս են մնացել մինչև 1913 թ. լույս տեսած բավական մեծ թվով արձանագրություններ և, վերջապես, թվական չունեցող արձանագրությունները զետեղված են գրքի վերջում, հավելվածի ձևով, որով միանգամայն կորցնում են իրենց արժեքը[1]:

Թված այս բոլոր բացասական հանգամանքների շնորհիվ Կոստանյանցի «Վիմական տարեգիր» ժողովածուն մեծ չափերով զրկվել է պատմաբանասիրական, կուլտուր-մշակութային և լեզվաբանության պատմության համար արժեքավոր սկզբնաղբյուրների նշանակությունից, որ ունեն արձանագրությունները:

* * *

Սովետական իշխանության հաստատումով Հայաստանում հիմնականորեն վերացան բոլոր այն խոչընդոտները, որոնք արգելակում էին հայ բազմադարյան մշակույթի ուսումնասիրմանը և հասարակական սեփականություն դարձնելու աշխատանքներին: Հայ ժողովրդի մտավոր կյանքի փարոս հանդիսացող գիտությունների ակադեմիայի ստեղծումով նոր փայլ ստացավ նաև հայագիտությունը. հայոց լեզուն, գրականությունը, պատմությունը, հնագիտությունը, ազգագրությունը, արվեստը, ճարտարապետությունը և բոլոր մյուս բնագավառները այժմ ուսումնասիրվում են հատուկ ինստիտուտներում կենտրոնացած հարյուրավոր մասնագետների ջանքերով: Այդ աշխատանքների հաջողության համար առանձին կարևորություն ունի սկզբնաղբյուրների հայտնաբերումը, ուսումնասիրությունը և հրատարակությունը, ինչպես նյութական կուլտուրայի մնացորդների, այնպես էլ գրավոր աղբյուրների:

Վերջին տասնամյակներում հնագետների ջանքերով երկրի ընդերքից պեղվել և ուսումնասիրվել են հսկայական քանակությամբ նոր նյութեր, որոնք վերաբերում են Հայաստանի պատմության ու մշակույթի բոլոր շրջաններին, իսկ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանը գիտության սեղանին է դրել մատենագրական ու փաստաթղթերի մեծածավալ հատորներ:

Հայագիտության այս ընդհանուր և բազմակողմանի աշխատանքների մեջ իր արժանի տեղն ունի նաև հայերեն արձանագրությունների հավաքման, ուսումնասիրման և Corpus-դիվանի ձևով հրատարակման գործը: Դեռևս 1938 թ., երբ Հայաստանում գոյություն ուներ միութենական ակադեմիայի հայկական ֆիլիալ միայն, Հ. Օրբելու բացատրական զեկուցագրի հիման վրա Հայաստանի ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը օգոստոսի 20-ի իր նիստում հատուկ որոշում կայացրեց և դրամական միջոցներ առանձնացրեց հայերեն արձանագրությունների դիվան հրատարակելու համար, սակայն համաշխարհային պատերազմը ժամանակավորապես արգելակեց դրա իրականացումը:

1954 թ. գիտությունների ակադեմիան կազմեց արձանագրագիտական մշտական գիտարշավ[2], որը զինված տեխնիկական բոլոր միջոցներով մեկնում է շրջանները և հատուկ ծրագրով ու

---

[1] *Եթե հուշարձանի վրա դրանց տեղագրությունը նշված լիներ, ապա մի մասի ժամանակը կարելի կլիներ որոշել՝ նրանից վեր կամ վար եղած արձանագրությունների թվականների հիման վրա: Որոշ մասի ժամանակն էլ հնարավոր է որոշել նրանց մեջ հիշատակված անձնանունների և դեպքերի ժամանակագրության օժանդակությամբ: Այդ արձանագրությունների որոշ մասի ժամանակագրությունը կարելի կլիներ որոշել նաև հնագրական առանձնահատկությունների հիման վրա, եթե ժողովածուում տված լինեին նրանց լուսանկարները կամ պատճեն արտահայտող գծագրեր:*

[2] *Սկզբում պատմության ինստիտուտին, հետագայում հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտին կից:*

մշակված մեթոդներով հավաքում արձանագրությունները, անկախ այն բանից, նրանք նախկինում հրատարակված են թե ոչ: Իսկ այժմ արդեն հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտին կից ստեղծված է արձանագրագիտական հատուկ սեկտոր, որի տրամադրության տակ կան 4 հազարի հասնող հայերեն արձանագրություններ՝ տեղում վերծանված, լուսանկարված և գծագրված: Բայց դա եղած հավաքչական աշխատանքի փոքր մասն է. դեռ որքա՞ն վայրեր կան, որոնք սպասում են գիտարշավի այցելությանը, Սովետական Հայաստանի շրջանների կեսից ավելին, հապա Արևմտյան Հայաստանը և գաղթավայրերը:

Հավաքչական աշխատանքին զուգընթաց հիմք է դրվել նաև հայերեն արձանագրությունների լրիվ ժողովածուի՝ դիվանի հրատարակությանը, արդեն լույս է տեսել մեկ հատորը (պրակ II), որի մեջ ամփոփված են պատմական Սյունիքի այժմյան երեք շրջանների՝ Գորիսի, Սիսիանի և Ղափանի արձանագրությունները. նույն աշխարհագրական սկզբունքով և մշակված մեթոդներով պատրաստվում են այլ շրջանների արձանագրությունները ընդգրկող պրակները: Իսկ Անիի արձանագրությունների այս պրակը կազմում է դիվանի I պրակը, որը տեխնիկական պատճառներով լույս է տեսնում II պրակից հետո:

Հանգուցյալ ակադեմիկոս Հ. Օրբելին Անիի արձանագրությունների ժողովածուն կազմել է Անիի պեղումներին իր մասնակցության մեկ տասնամյակից ավելի տարիների ընթացքում. տրամադրության տակ ունենալով և՛ երկար ժամանակ, և՛ տեխնիկական հարմարություններ, նա բազմաթիվ անգամներ նորից ստուգել ու նշել է կասկածելի տեղերը. եթե դրան ավելացնենք նաև նրա անսահման բծախնդրությունն ու մեծ փորձը, ապա պարզ կլինի, թե որքան կատարյալ են արձանագրությունների վերծանումները:

Անիի արձանագրությունների զգալի մասը հրատարակված է շատ անգամներ ու տարբեր մարդկանց կողմից, բայց դրանք կատարվել են արագորեն շարժվող ճամփորդների ձեռքով, առանց տեխնիկական հարմարությունների և, մանավանդ, առանց լուսանկարահանման, այդ պատճառով էլ շատ մեծ թերություններով և սխալներով: Հ. Օրբելու հավաքածուն և՛ ստույգ է, և՛ լրիվ: Ինչպես ընդհանուր թիվը, այնպես էլ յուրաքանչյուր արձանագրության տակ նշված մատենագիտության օգնությամբ մի քանի արձանագրության համեմատությունը անմիջապես կհամոզի մասնագետ ընթերցողին մեր ասածների ճշմարտացիությանը:

Ինչպես Անիի արձանագրությունների, այնպես էլ մի շարք այլ վայրերի՝ Մրեն, Դանձասար և այլն ժողովածուներ դեռևս շատ վաղուց Հ. Օրբելու կողմից պատրաստված են եղել տպագրության համար, նույնիսկ տպարանում շարված և դրանց փորձնական օրինակները գտնվում են հանգուցյալ ակադեմիկոսի արխիվում. դրանք տպագրվելու էին Լենինգրադում, գիտությունների ակադեմիայի տպարանում: 1924 թվականին Նևա գետը դուրս գալով ափերից հեղեղեց քաղաքի առափնյա մասերը և դրանց շարքում ակադեմիայի տպարանը, որի հետևանքով կորան և՛ շարվածքները, և՛ այն հատուկ հայերեն արձանագրական տառերը, որոնք մեծ ուսումնասիրության ու ջանքերի գնով ստեղծել էր անխոնջ գիտնականը և իր իսկ ձեռքով շարել: Այդ տառաձևերի վերականգնման հետ կապված դժվարությունները և զբաղվածությունը խանգարեցին Հ. Օրբելուն հրատարակելու այդ պատրաստի աշխատությունները:

1954 թ. Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան որոշում ընդունեց հայերեն արձանագրությունների հավաքման և դիվանի հրատարակման համար, որի ընդհանուր ղեկավարն ու խորհրդատուն դարձյալ Հ. Օրբելին էր: Նկատի ունենալով, որ նա ապրում և աշխատում էր Լենինգրադում, իսկ Դիվանը պետք է հրատարակվեր Երևանում, խնդրվեց Անիի արձանագրությունների ժողովածուն, որը լինելու էր Դիվանի առաջին պրակը, հանձնել մեզ՝ տպագրության պատրաստելու համար: Հ. Օրբելին սիրով ընդառաջեց այդ խնդրանքին:

Մեր ստացածը փորձնական այն օրինակներից մեկն էր, որ փրկվել էր ջրհեղեղից, ինչպես և նույն բարեբախտությամբ փրկված լուսանկարների 25 տախտակների լրիվ տպաքանակը:

Մեր ստացած այդ փորձնական օրինակի արձանագրությունների միայն կեսի չափն է եղել սրբագրված հեղինակի ձեռքով, բոլոր վերնագրերն ու բացատրական մասերը տպված են ռուսերեն, արձանագրությունների տակ չի եղել մատենագիտություն, ինչպես և որևէ

ցանկ: Ակադ. Հ. Օրբելու «Հայերեն արձանագրությունների նշանակությունը» վերլուծում-դատողությունը, որը կազմում է սույն պրակի Ներածությունը, եղել է նույնպես ռուսերեն. Ներկա պրակի համար այն թարգմանել է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտ. աշխատակից Ս. Ալաջյանը:

Դիվանը պատրաստվել է ընդունված սկզբունքներով. իսկ նշված բոլոր լրացումները ու թարգմանությունները կատարվել են մեր կողմից՝ Հ. Օրբելու ցուցումներով և համաձայնությամբ: Ժողովածուում խմբավորել ենք տարբեր տեղերում ցրված միևնույն հուշարձանի արձանագրությունները և զանազան աղբյուրներից առնելով՝ մի քանի արձանագրություններ ավելացրել: Այս բոլորը պատրաստի վիճակում տեսել և իր հավանությունն է տվել Հ. Օրբելին:

Ինչպես նշվեց, Հ. Օրբելին հայերեն վիմագիր արձանագրությունները հրատարակելու համար ստեղծել էր հատուկ տառանիշեր, որոնցով և շարված են նրա բոլոր հրատարակած գործերը, նույնպես և կիսապատրաստ վիճակում եղածները, որոնց թվում՝ Անիի արձանագրությունների պրակը:

Երբ ակադեմիան նախաձեռնեց հրատարակելու Դիվանը, սկսվեցին նրա տեխնիկական ձևավորման հարցերի քննարկումը: Այդ առթիվ որպես հիմնական ելակետ ընդունվեց Մառի և Հ. Օրբելու այն սկզբունքը, ըստ որի հրատարակության մեջ պետք է արտահայտվեն յուրաքանչյուր արձանագրության բուն գրչի գործածած գրչագրական բոլոր առանձնահատկությունները՝ այսինքն տառաձևերի ընդհանուր բնույթն ու ձևերը, որոնք բացահայտում են տարբեր դարաշրջանների գրչության ոճերը, ապա աշխարհագրական ու մշակութային տարբեր կենտրոններում առաջացած առանձնահատկությունները, և վերջապես գրիչների վարպետության աստիճանի և գեղագրության ու նախասիրության հետ կապված առանձնահատկությունները: Այս հարցում մեծ նշանակություն ունեն հատկապես տառերի միացումները կամ կցումները (лигатур), որոնց թիվը մի քանի հարյուրի է հասնում և որոնք վերծանության, հատկապես հատուկ անունների ժամանակ խիստ կարևոր են:

Այս ելակետից մոտենալով հարցին՝ պարզվեց, որ ստեղծված տառաձևերը չեն կարող լիովին բավարարել առաջադրվող պահանջները: Դրանք հիմնականում մեկ տեսակի տառեր են և բավարարում են միայն պահանջներից մեկին՝ կցումների արտահայտությանը, բայց այս դեպքում էլ նրանք լրացման կարիք ունեն, որովհետև նրանց ստեղծումից հետո հայտնաբերվել են հարյուրի հասնող կցման նոր ձևեր, և վերջապես այդ տառաձևերի ամբողջ ձուլվածքը, ինչպես նշվեց վերևում՝ ոչնչացվել է Նևայի ջրհեղեղի հետևանքով:

Ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հայ վիմագրական հուշարձանների հրատարակման ընթացքում վաղուց ի վեր կիրառվել է նաև մի այլ միջոց. դա արձանագրությունների առանձնահատկությունները գծագրական եղանակով արտահայտելու ձևն է: Մեր հին հրատարակիչները այդ ձևին դիմել են մի քանի դեպքերում. երբ արձանագրությունը դժվար է վերծանվում և կարող է այլ կերպ ևս վերծանվել՝ կցումների և փակագրերի խճողման հետևանքով, կամ երբ ցանկացել են խիստ գեղագիր տառերով գրվածները ներկայացնել որպես գեղագրական կարևոր նմուշ և այլն: Հնում այդպիսի գծագրեր պատրաստելը թանկ էր, իսկ ներկայումս, հաշվումները պարզեցին, որ նման ցինկոգրաֆիական աշխատանքները ավելի էժան են, քան արձանագրությունների բնագրերի սովորական կամ հատուկ տառերով շարվածք կատարելը: Նկատի ունենալով այս հանգամանքը, նպատակահարմար է համարվել հատուկ տառաձևերի փոխարեն գծագիր-պատճենի մեթոդին դիմել, որը հնարավորություն է ընձեռում արձանագրությունների թե՛ ընդհանուր և թե՛ առանձին գրերի ու կցումների բոլոր առանձնահատկությունները ճշտորեն արտահայտել և պահպանելով նրանց «անհատականությունը»՝ տեղադրել արձանագրության մեջ: Այս առթիվ ևս Հ. Օրբելին տվել է իր համաձայնությունը:

Արձանագրությունների հրատարակման հարցում նման «բծախնդրության» պատճառները շատ պարզ են: Արձանագրությունները գտնվում են քարե մեծամեծ հուշարձանների վրա կամ շենքերի պատերին, բաց դաշտերում՝ ենթակա բնական ու չարամիտ պատահարների: Նրանք դարերի ընթացքում քայքայվում, ոչնչանում են. տեղահան անել և թան-

վարանները բերել հնարավոր չէ, ոչ էլ թույլատրելի. շատ շատերը հիմնովին կամ մասամբ արդեն ոչնչացել են, մնացածներին էլ վաղ թե ուշ նույն բախտն է վիճակված. այդ պատճառով էլ նրանց ստույգ պատճենները գծագրերի և լուսանկարների ձևով պետք է մի անգամ ընդմիշտ հանձնել, որպեսզի այդ միջոցով փրկվեն վերջնական կորստից:

Հ. Օրբելին արձանագրությունների վայրի բացատրական մասում Անիի եկեղեցիները կոչել է դրանց շինության կամ ընդհանրապես հովանավորող մարդկանց անուններով: Այլ հրատարակությունների մեջ եկեղեցիները կոչված են իրենց անուններով, այսինքն այն սրբերի, որոնց անվանը նվիրված են դրանք: Ընթերցողին ավելորդ պրպտումներից ազատելու համար Հ. Օրբելու բնագիրը պահպանելով նույնությամբ, «Բովանդակության» մեջ դրանցից յուրաքանչյուրի դիմաց նշանակել ենք նաև եկեղեցիների բուն անունները:

Յուրաքանչյուր արձանագրության տակ հռոմեական թվանշաններով նշված են դրանց լուսանկարների տեղադրված աղյուսակների համարները:

Ս. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Շահխաթունեանց — *Յով. եպս. Ստորագրութիւն կաթուղիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, հտ. երկրորդ, 1842 թ., Էջմիածին։*

Ջալալեանց — *Սարգիս վարդ. Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, 1858, Տփղիս։*

Բրոսսէ — Brosset, M. F. Les ruines a Ani, I, II. 1860—61. St. Pétersb.

Բրոսսէ V.—Brosset. M. F. Voyage archeologigue en Transcaucasie, 1850, St. Petersb.

Սարգիսեան — *Ներսէս. Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս 1864, Վենետիկ։*

Ալիշան — *Ղևոնդ, Շիրակ, Տեղագրութիւն պատկերացոյց. 1881, Վենետիկ։*

Գևորգեանց — *Մելքիսեդեկ քահ., Համառօտ տեղագրութիւն հնութեանց Մեծին Շիրակա և մայրաքաղաքին Անւոյ, 1903, Ալեքսանդրապոլ։*

Գարեգին — *վարդապետ, Քարտեզ հայ հնագրութեան, Վաղարշապատ, 1913։*

Բասմաջեան — *Կ. Յ. Հայերէն արձանագրութիւնք Անւոյ, Բագնայրի և Մարմաշէնու, 1931, Փարիզ։*

Մառ *Н., Марр Н. Я.* Новые материалы по Армянской эпиграфике — записки Восточ. отд. Имп. русс. Арх. Общества, том VIII, вып. I—II, 1893, С. Петербург.

Մառ, *А* - Марр — Ани, М. — Л., 1934 г.

Օրբելի *Ш* — Орбели И. А. Шесть армянск. надписей VII—X вв. Христиан. Восток, том III, вып. I, 1914.

Բժշկեան — Ն *Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, 1830, Վենետիկ։*

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

— *Գծիկով նշանակված են բնագրի մեջ (գծագրության) համապատասխան քանակի ջարդված տառերը։*

. . . *Կետերով նշանակված են բնագրի մեջ (գծագրության) ջարդված տառերն, անկախ քանակից։*

⌊⌋ *Փակագծով նշանակված են ջարդված տառերի վերականգնումները — վերծանության մեջ։*

ˌˌ *Փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ գրչի բաց թողած կամ առանց պատվի սղումները — վերծանության մեջ։*

[] *Փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ եղած ավելորդ տառերը — վերծանության մեջ։*

| *Գծով նշանակված են բնագրի տողերի սահմանները — վերծանության մեջ։*

1. ՊԱՐԻՍՊՆԵՐ ԵՎ ԲՈՒՐԳԵՐ

1. ԴԼԽԱՎՈՐ ԴԱՐԲԱՍ. *արտաքուստ, մուտքի կամարից վեր. շրջանակավորված ընդարձակ տարածության վրա. առաջին երկու տողերի գրերը զգալիորեն մեծ են մնացածներից. վերջին տողի երկրորդ մասի գրերը փորագրված են երեսանգ. արձանագրության միջին մասում կա գնդակի հարվածից առաջացած ջարդվածք և խոռոչ. Սարգիսյանի ժամանակ կարդացվել են լրիվ. 5 տող. խոռոչից ձախ՝*

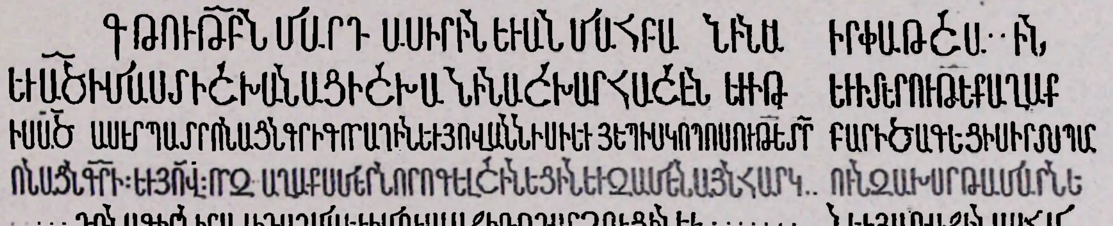

ԳՈՒԹԵԱՄԲՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԵՒ ԱՆՄԱՀ ԲԱՆԻՆ Ա[Յ. ԵՒ Վ.ԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՔԱՅԻՑ ԱՐՔԱՅԻՆ ԱԾԱԴ[Ի]Ր ՓԱՌՇԱ[Հ]Ի[Ն/ ԵՒ ԱԾԻՄԱՍՏ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱ-ՇԷՆ, ԵՒ Ի Թ[ԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ Վ.ՐԱՑ ԱՇԽԱՐՀԻՍ, ՈՐ ԵՂԵՒ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԱՆԻ ԽԱՍԻՆՋՈՒ]: ԵՒ Ի ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔ/ԻՍ ԱԾԱՍԷՐ ՊԱՏՐՈՆԱՑՆ ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԻՆ ԵՒ ՅՈՎ.ԱՆՆԻՍԻ ԵՒ ՅԵ-ՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵԱՆ ՏԷՐ [ՅՈՀԱՆՆԻՍԻ ՈՂՈՐՄԱԾՆ ԱԾ ՀԱՅԵՑԱՒ Ի ԴԺՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ] ԲԱՐԻ ԾԱԳԵՑ Ի ՍԻՐՏՍ ՊԱՐ/ՈՆԱՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՅՈՎ.ԱՆՆԻՍԻ, ՈՐ Զ[Ք[Ա-ՂԱՔՍ ՄԵՐ ՆՈՐՈԳԵ[Ա]Լ ՇԻՆԵՑԻՆ ԵՒ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿ[ԱՊԱՀԱՆՋՈՒԹԻՒՆ ԵԲԱՐՁԻՆ՝ ԶԸ-ՄՐՈՒՐ ԵՒ ԶԹԱՂԱՐ ԶՀԵԾԵԼ, ԶՂԱՓՁ]ՈՒՆ, ԶԱԽՍՐԹԱՄԱՐՆ Ե/Ւ ԶԳՌՆԱԳԻՐՆ Ի ԲԱԺ Ի ԴԱՂ-ՄԱ ԵՒ Ի ՄՈՒՍԼԱՋԻՈՒԹ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ. ԵՒ [ԶԱԹՈՒԻՆ ՀԱՐԿՆ ՈՐ ՅԵՏՈ Ի ՋԱՐԱՑ ԴՐԱԾ ԷՐ ԶԿԱՊԱՒՆ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷՆ ԲԱՐՁԻՆ], ԵՒ ՅԱՌԱՋԻՆ ՍԱՀՄ[ԱՆՍ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ]:

Հրատ. Ջալալեանց, 14։ Բրոսսէ I, 144։ Սարգիսեան, 110։ Ալիշան, 40։ Գեորգեանց, 28։ Բասմաջեան, № 24։

Լուսանկ. *տախտ.* IV.

2. ՄԽԻԹԱՐԻՋԻ ԱՇՏԱՐԱԿ. *արտաքուստ. խաչքարի տակին, 6 տող.*

1

3—405

Ի ԹՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ։ՈԿԳ։ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ի ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՍ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽ/ՈՒԹՑԷՍ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ՍԱՐԳՍԻ, ԵՍ ՄԽԻԹ/ԱՐԻՋՍ ԴԱՆՁԱԿԵՑԻ, ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, Ի ՅԱՐԴԱՐ Վ.ԱՍՏԱ/ԿՈՑ ԱԲՐՀԱՄՈՒ ԵՂԲԱՒՐ ԻՄՈՅ ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՐՁԱՆՍ Վ.Ա/ՍՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳՒՈ ՆՈՐԱ ԵՒ Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՄԵԶ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ/ ՄԵՐՈՑ։ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ ՅԻՇԵՑԷՔ ԶԱԲՐԱ-ՀԱՄ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍ։

Հրատ. Սարգիսեան, 111։ Ալիշան, 41։ Բասմաջեան, № 41։
Լուսանկ. տախտ. I.

3. ՍԱՐԳՍԻ ԱՇՏԱՐԱԿ [ՍԱՄՈՒԵԼԻ ՈՐԴՈՒ]. Սարգիսյանի նկարագրության համաձայն՝ աշտարակի վերին վլած մասում ագուցված է եղել խաչքար, որի վերին և ներքևի մասերում փորագրված է արձանագրություն։ Խաչքարի տակին՝ «սպիտակ քարի» վրա նույնպես արձանագրություն է եղել։ Խաչքարի արձանագրության առաջին տողը և նրա պատվանդանի վրայի արձանագրությունը պահպանվել են կեստների գծագրությամբ.

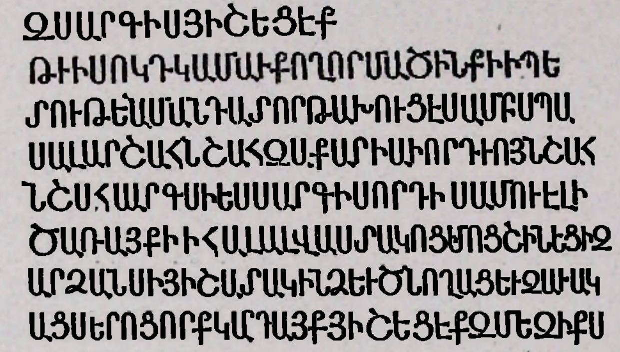

ԶՍԱՐԴԻՍ ՅԻՇԵՑԷՔ։
ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ԱՒԳՆԷ ՍԱՐԳՍԻ ԳԷՈՐ-ԳԱ. ԱՄԷՆ։
ԹԻՒՍ ։ՈԿԴ։ ԿԱՄԱՒՔ ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ ՔՐԻՍ-ՏՈՍԻ Ի ՊԵ/ՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԳԱՏՈՐԹԱԽՈՒ-ՑԷՍ ԱՄԻՐՍՊԱ/ՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ԶԱՔԱ-ՐԻԱՒ. ՈՐԴԻՈՅՆ ՇԱՀ/ՆՇԱՀ ՍԱՐԳՍԻ, ԵՍ ՍԱՐԳԻՍ ՈՐԴԻ ՍԱՄՈՒԷԼԻ/ ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍ-ՏՈՍԻ Ի ՀԱԼԱԼ Վ.ԱՍՏԱԿՈՑ ԻՄՈՑ ՇԻՆԵՑԻ Զ/ԱՐՁԱՆՍ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿ/ԱՑ ՄԵՐՈՑ։ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ ՅԻՇԵՑԷՔ ԶՄԵԶ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ։

Հրատ. Ջալալեանց, 15։ Սարգիսեան, 110—111։ Ալիշան, 41—42։ Գեորգեանց, 29։ Բասմաջեան, № 43։

4. ԱԲՐԱՀԱՄԻ ԲՈՒՐԳ. բուրգը չի պահպանվել. բնագիրը տրվում է ըստ Սարգիսեանի.

Ի ։ՈԹ։ ԹԻ[Ւ]Ն Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՓԱՏԼՆՈՅ, Ի/ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՆ· ՏԷՐ ԲԱՐՍԵ-ՂԻ, ԵՍ ԱԲՐԱՀԱՄ ՇԻՆԵՑԻ/ ԶԲՈՒՐԳՍ Ի ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ ԻՄՈՑ՝ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ։ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ ԶԻՍ ԵՒ ԾԸՆՈՂՍ ԻՄ,/ ԵՒ ԶԱՌԱՔԵԱԼ Վ.ԱՐԴԱՊԵՏ ՅԱ-ՂԱՒԹՍ ՅԻՇԵՍՋԻՔ։

Հրատ. Սարգիսեան։ 111։ Ալիշան, 41։ Brosset, *59։ Բասմաջեան, № 26։ Գևորգեանց, 30։*

5. ՄԱՄԽԱԹՈՒՆԻ ԲՈՒՐԳ. *արտաքուստ. ներս ընկած և շրջանակավորված երկու առանձին քարերի վրա.*

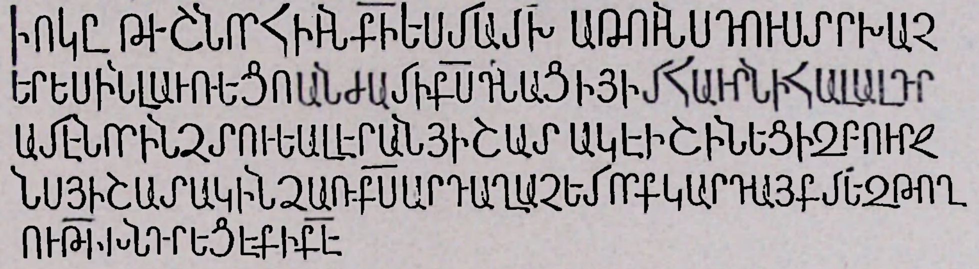

Ի ։ՌԿԸ։ ԹՒ|ԻՆ| ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՍ ՄԱՄԽԱԹՈՒՆՍ ԴՈՒՍՏՐ ԽԱՉ/ԵՐԵՍԻՆ ԼԱՒՌԵ-ՑՈ, ԱՆԺԱՄ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԳՆԱՑԻ. ՅԻՄ ՀԱՒՐՆ Ի ՀԱԼԱԼ ԴՐ/ԱՄԷՆ ՈՐ ԻՆՁ ՏՈՒԵԱԼ ԷՐ, ԱՆ-ՀԻՇԱՏԱԿ Լ|Ի, ՇԻՆԵՑԻ ԶԲՈՒՐՁ/ՆՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ։ ԱՐԴ ԱՂԱՉԵՄ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՑՔ ՄԵԶ ԹՈՂ/ՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ։

Հրատ. *Սարգիսեան, 112։ Բրոսսէ,* I, *59։ Ալիշան, 43։ Բասմաջեան,* № *52։*
Լուսանկ. *տախտ.* I.

6. ՍԱՐԳԻՍ ԾԻԼԵՆՑԻ ԲՈՒՐԳ. *դարբասի մուտքին հայող կողմից. քարերի վերին շարքը՝ առաջին չորս տողերը պարունակող՝ փլել են. այդ քարերը գտնըվել են և պահվում են Թանգարանում։*

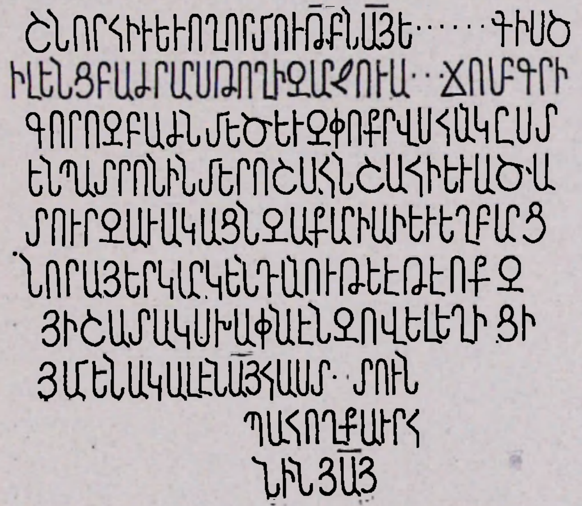

ՇՆՈՐՀԻՒ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՅ. ԵՍ ՍԱՐԳԻՍ Ծ/ԻԼԵՆՑ ԲԱԺՐԱՐՍ, ԹՈՂԻ ԶԱՐ-ՋՈՒԱՌՈՒԾՈ ՍՈՒՐԲ ԴՐԻ/ԴՈՐՈ ԶԲԱԺՆ՝ ՄԵԾ ԵՒ ԶՓՈՔՐ, ՎԱՍՆ ՀԱՆԿԸՍՏ/Ե|Ա|Ն ՊԱՏՐՈ-ՆԻՆ ՄԵՐՈ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ԱԾԱ/ՏՈՒՐ ԶԱՒԱ-ԿԱՑՆ ԶԱՔԱՐԻԱՒ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ/ ՆՈՐԱ ՅԵՐ-ԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ։ ԷԹԷ ՈՔ Զ/ՅԻՇԱՏԱԿՍ ԽԱՓԱՆԷ ՆԶՈՎ|Ե|Ա|Լ ԵՂԻՑԻ/ ՅԱՄԵՆԱԿԱԼԷՆ ԱՅ. ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ/ ՊԱՀՈՂՔ ԱՒՐՀ/ՆԻՆ ՅԱՅ

Հրատ. *Ալիշան, 74։ Բրոսսէ,* I, *11։ Բասմաջեան,* № *88։ Գեորգեանց, 30։*
Լուսանկ. *տախտ.* III.

7. ՍԻՄԷՈՆԻ ԲՈՒՐԳ. *արտաքուստ` երկու առանձին քարերի վրա. վերին քարն ունի ուռուցիկ շրջանակ.*

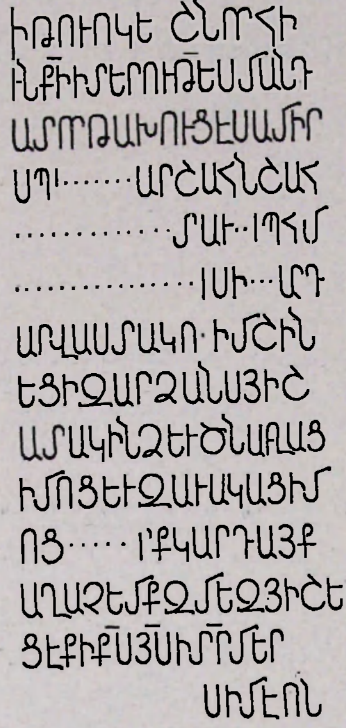

Ի ԹՈՒ(Ի)Ս :ՈԿԵ: ՇՆՈՐՀԻ/ԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ի ՏԵՐՈՒԹԵ(Ա)ՆՍ ՄԱՆԴ/ԱՏՈՐԹԱԽՈՒԹԵՍ ԱՄԻՐ/ՍՊ'ԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ /ՍԱՐ-ԳԸՍԻ ԵՍ......... / .... Ց'ԱՐԴ/ԱՐ Վ.ԱՍՏԱԿՈ(Ց) ԻՄ ՇԻՆ/ԵՑԻ ԶԱՐՋԱՆՍ ՅԻՇ/ԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆԱՒՂԱՑ/ ԻՄՈՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ԻՄ/ՈՑ ՙՈՐ'Ք ԿԱՐԴԱՅՔ/ ԱՂԱՉԵՄՔ ԶՄԵԶ ՅԻՇԵ/ՑԷՔ Ի ՔՐԻՍ-ՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍԻ ՏԷՐ ՄԵՐ/:

ՍԻՄԷՈՆ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 112. Ալիշան, 41. Բասմաջեան, № 47. Գեորգեանց, 29.*

Լուսանկ. *տախտ.* III.

---

8. ՇԱՆՈՒՇԻ ԲՈՒՐԳ. *արտաքուստ. երեսպատման քարի վրա.*

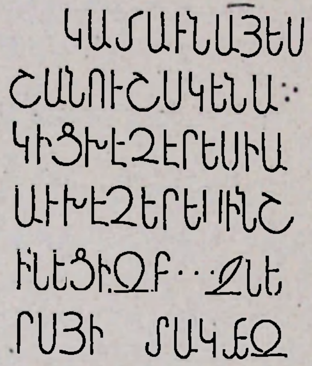

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ/ ՇԱՆՈՒՇՍ, ԿԵ-ՆԱ/ԿԻՑ ԽԷՉԷՐԵՍԻ Ա(Ն)ԴԱՐՁ(Ա)Ի ԽԷՉԵՐԵՍԻՆ Շ/ԻՆԵՑԻ ԶԲՈՒՐՋ-ՆԵ/ՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵԶ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 112. Ալիշան, 43 (ունեն սկրզբից՝ ՌԿԼ). Գեորգեանց, 31. Բասմաջեան, № 51.*

Լուսանկ. *տախտ.* I.

9. ՄԽԻԹԱՐԻ ԲՈՒՐԳ. *արտաքուստ. վերի մասում, փոքր խաչքարի տակ. վերջին տողը խաչքարի ներքևի շրջանակից և արձանագրությունից ցածր է գրված.*

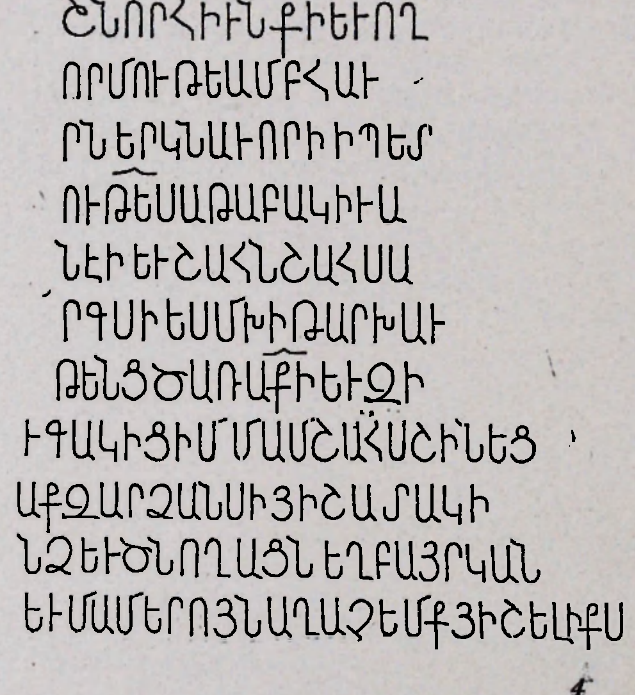

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ՈՂ/ՈՐՄՈՒ-ԹԵԱՄԲ ՀԱՒ/ՐՆ ԵՐԿՆԱՒՈՐԻ, Ի Պ(Ե)Տ/ՈՒ-ԹԵԱՆՍ ԱԹԱԲԱԿ ԻՒԱ/ՆԷԻ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀ ՍԱ/ՐԳՍԻ, ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ ԽԱՒ/ԹԵՆՑ, ԾԱ-ՌԱ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԶԻ/ԻԴԱԿԻՑ ԻՄ ՄԱՄ-ՇԱՀՍ ՇԻՆԵՑ/ԱՔ ԶԱՐՋԱՆՍ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ Ի/ՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ ԵՂԲԱՅՐԿԱՆ/ ԵՒ ՄԱ-ՄԵՐՈՅՆ: ԱՂԱՉԵՄՔ ՅԻՇԵԼ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 57.*

Լուսանկ. *տախտ.* I.

10. ԶԱԶԱՅԻ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ՊԱՐԻՍՊ. արտաքուստ· շրջանակավոր սալածության վրա. վերևի քարը վաղուց ընկած էր. գտնվեց պարսպի տակ՝ 1917 թ.։

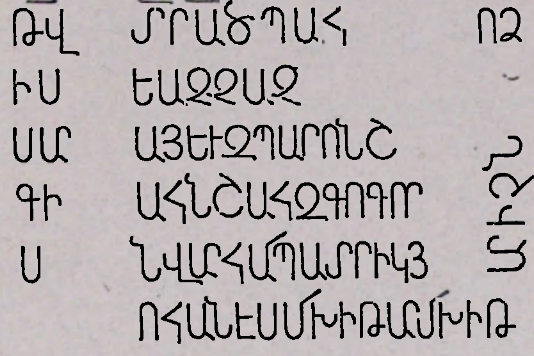

ԹՎ.ԻՍ ։ՈՋ։ ՏԷՐ ԱԾ ՊԱՀԵԱ ԶԶԱԶ,ԱՅ ԵՒ ԶՊԱՐՈՆ Շ/ԱՀՆՇԱՀ, ԶԳՈԳՈՐ/Ն, Վ.ԱՀՐԱՄ ՊԱՏՐԻԿ, Յ/ՈՀԱՆԷՍ, ՄԽԻԹԱՐ, Մ/ԽԻԹԱՐԻՉՆ/, ՍԱՐԳԻՍ։

Հրատ. *Բրոսսէ*, I, 58։ *Բասմաջեան*, № 56։
Լուսանկ. *տախտ.* II.

11. ՍԱՐԳՍԻ ԲՈՒՐԳ (ԳԷՈՐԳԻ ՈՐԴՈՒ). արտաքուստ. շրջանակավորված քարի վրա. արձանագրությունը խիստ վնասված է ռումբերից.

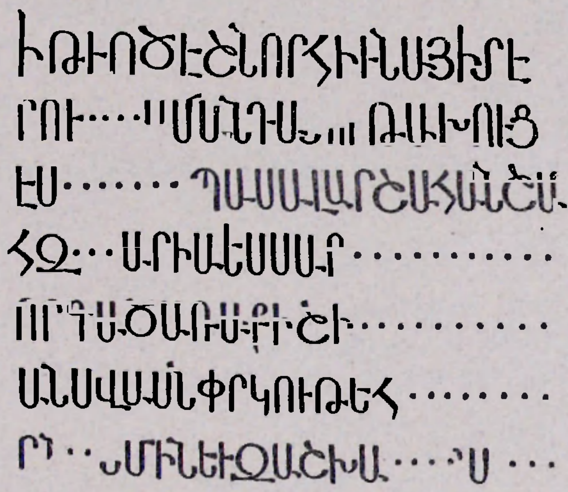

Ի ԹՒ.ԻՆ, ։ՈԾԷ։ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. Ի ՏԷ/ՐՈՒ-'ԹԵԱՆՍ' ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽՈՒՑ/ԷՍ 'ԱՄԻՐ Ս'ՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱ/Հ Զ'ԱՔ'ԱՐԻԱ. ԵՍ ՍԱՐ'ԳԻՍ, ՈՐԴԻ ԳԵՈ/ՐԳԱ, ԾԱՌԱ ՔՐԻՍ-ՏՈՍԻ ՇԻ'ՆԵՑԻ ԶԱՐՁ'/ԱՆՍ Վ.ԱՍՆ ՓՐԿՈՒ-ԹԵԱՆ Հ'ԱՒՐՆ ԻՄՈ'/։ ԸՆԴ ՆՄԻՆ ԵՒ ԶԱՇԽ'ԱՏՈՂՔ'Ս ՅԻՇԵՑԷՔ։

Հրատ. *Սարգիսեան*, 111։ *Ալիշան*, 41։ *Բասմաջեան*, № 36։
Լուսանկ. *տախտ.* II.

12. ՇԱՀՆՇԱՀԻ ՊԱՐԻՍՊ, արտաքուստ. վերի մասում. ներս ընկած հարթության վրա. վերջին երեք տողերը գրված են կողքերի ու վերևի շրջանակների վրա.

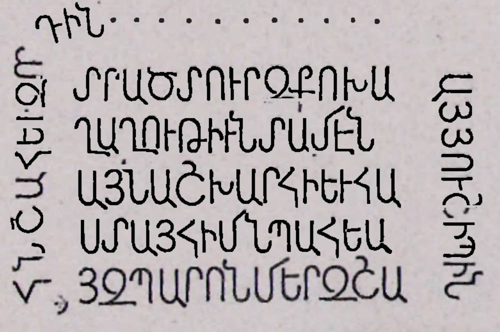

ՏԷՐ ԱԾ ՏՈՒՐ ԶՔՈ ԽԱ/ՂԱՂՈՒԹԻՒՆՏ ԱՄԷՆ/ԱՅՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՒ ՀԱ/ՍՏԱՅՀԻՄՆ ՊԱՀԵԱ/Յ ԶՊԱՐՈՆ ՄԵՐ ԶՇԱ/ՀՆՇԱՀ ԵՒ ԶՈՐԴԻ Ն'ՈՐ'ԱՅ ՅՈՒՇԻՊԻՆ։

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 115։
Լուսանկ. *տախտ.* II.

13. ԱՇՈՏԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ, ներքևի մասում, երեսպատման քարերի վրա.

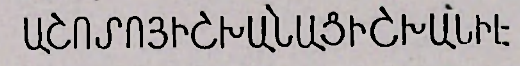

ԱՇՈՏՈՅ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻ Է:

Հրատ. *Սարգիսեան, 112։ Ալիշան. 41։ Բասմաջեան, № 7։*

14. ԼՈՒՍՈՏԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ, խաչքարից ներքև. առաջին և վերջին տողերը, նույնպես և յոթերորդ տողի վերջին մասը փորագրված են շրջանակի վրա.

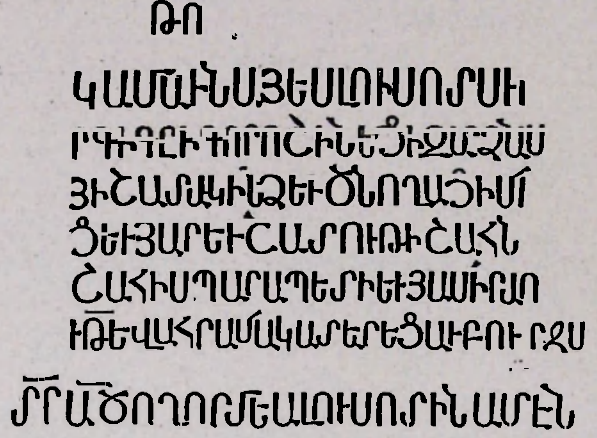

ԹՈ(ՒԻՒՍ)...../ ԿԱՄԱւՆ ԱԾ. ԵՍ ԼՈՒՍՈՏՍ, Ո/ՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ՇԻՆԵՑԻ ՋԼՐՋԱՆՍ/ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈ/Ց ԵՒ ՅԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԻՒՆ ՇԱՀՆ/ՇԱՀԻ ՍՊՍՐԱՊԵՏԻ ԵՒ ՅԱՄԻՐԱՈ/ԻԹԵԱՆ Վ.ԱՀՐԱՄԱ. ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ ԲՈՒՐՋՍ:/ ՏԷՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ ԼՈՒՍՈՏԻՆ. ԱՄԷՆ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 112։ Ալիշան, 43։ Բասմաջեան, № 46։ Գևորգեանց, 31։*
Լուսանկ. *տախտ.* I.

15. ՋԱՔԱՐԻԱՑԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ. շրջանակավորված քարի վրա.

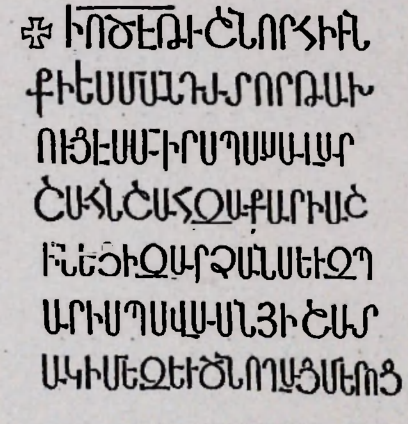

Ի :ՈԾԷ: ԹԻ(ՒՆ). ՇՆՈՐՀԻՒՆ/ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՍ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽ/ՈՒՑԷՍ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ/ ՇԱՀՆՇԱՀ ՋԱՔԱՐԻԱ Շ/ԻՆԵՑԻ ՋԱՐՋԱՆՍ ԵՒ ՋՊ/ԱՐԻՍՊՍ Վ.ԱՍՆ ՅԻՇԱՏ/ԱԿԻ ՄԵՋ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 112։ Ալիշան, 43։ Բասմաջեան, № 35։ Բրոսսէ, I, 16։ Գևորգեանց, 30։*
Լուսանկ. *տախտ.* II.

16. ՋԱՔԱՐԻԱՅԻ ԲՈՒՐԳ. արտաքուստ. երեսպատման քարի վրա. խազն գրչությամբ.

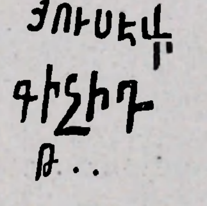

ՅՈՒՍԷՓ ԳՐԻ(Չ) :ՉԻԴ:/ Թ(Վ.ԻՆ):

Լուսանկ. *տախտ.* XXV, 2։

17. ՋՈՒՆԳԻԿԻ ԳԱՐԲԱՆ. պարսպից ընկած շրջանակավորված քար, որի վրա փորագրված է արձանագրությունը։ Անիից տեղափոխել է Արիսը՝ 1869 թ. և պահվում է Լենինգրադի Էրմիտաժ թանգարանում։

Ի ԹՎ[Ի]Ն[Ս] :ՈԾԵ: ՇՆՈՐՀԻՒ Ո/ՂՈՐՄՈՒ-ԹԵԱՄԲՆ ԱՅ. ՇԻՆԵՑ/ԱՒ ԴՈՒՌՆՍ ԵՒ ԲՐՋ-ՆԵՐՍ/ՑԱՆՈՒՆ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽ/ՈՒԹԵՍ ՇԱ-ՀՍՆՇԱՀ ԶԱՔ/ԱՐԷՒ: [Ի] ՁԵՌՆ ՋՈՒՆԴԿԱՆՍ ԽՂԵՒ:

Հրատ. *Բրոսսէ*, V, 93։
Լուսանկ. *տախտ*. II.

18. ***ՍԱՐԳԻՍ ԳԵՐԱՆՑՈՒ ԲՈՒՐԳ***. *արտաքուստ. հյուսիսային կողմում, շըր-ջանակավորված քարի վրա. խաչքարի տակը։*

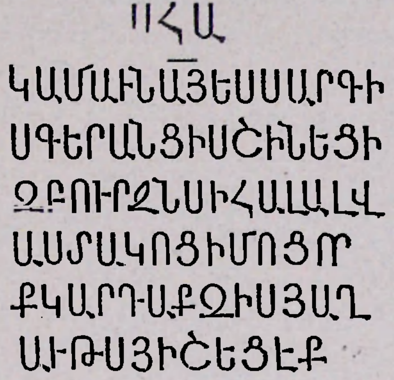

:ՈՀԱ:/ ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՍԱՐԳԻ/Ս ԳԵՐԱՆՑԻՍ ՇԻՆԵՑԻ/ ԶԲՈՒՐՋՆՍ Ի ՀԱԼԱԼ Վ/ԱՍՏԱԿՈՑ ԻՄՈՑ. ՈՐ/Ք ԿԱՐԴԱՔ ԶԻՍ ՅԱՂ/ԱՒԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 55։ *Բրոսսէ*, I, 35։ *Ջա-լալեանց*, 13։ *Գևորգեանց*, 30։

19. ***ԱՌԻԽԾԻ ԲՈՒՐԳ***. *արտաքուստ. նայում է հարևան բուրգին, պատի մեջ ագուցված խաչքարի տակին. առաջին տողի միջին մասը մամռապատ է.*

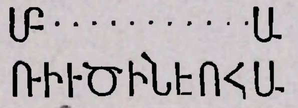

ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ [ՔՐԻՍՏՈՍԻ]/. ԱՌԻԽԾԻՆ Է :ՈՀԱ:

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 54։

20. ***ԵՂԲԱՅՐԻԿԻ ԲՈՒՐԳ***. *շրջանակավորված քարի վրա, որը գտել է* Ա. Ն. Կալմիկովը՝ *1892 թ. № 63 բուրգի մոտակա քարակույտի միջից.*

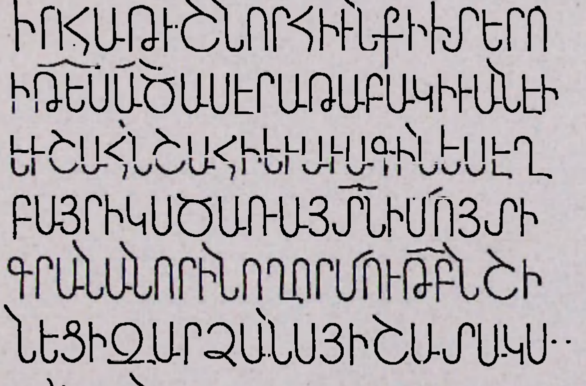

Ի :ՈՀԱ: ԹՒ[Ի]Ն[Ս]. ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ի ՏԵՐՈ/ՒԹԵԱՆՍ ԱԾԱՍԷՐ ԱԹԱԲԱԿ ԻՒԱՆԷԻ/ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ԱՒԱԳԻՆ. ԵՍ ԵՂ/ԲԱՅՐԻԿՍ ԾԱՌԱՅ ՏԵԱՌՆ ԻՄՈՅ ՏԻ/ԳՐԱՆԱ, ՆՈՐԻՆ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ՇԻ/ՆԵՑԻ ԶԱՐՋԱՆՍ, ՅԻՇԱ-ՏԱԿ Մ[ԵԶ]/ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿ[Ա]Ց ՄԵ-Ր[Ո]Ց[Ի].

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 53։ *Մառ*, H. 72։
Լուսանկ. *տախտ*. II.

21. ՇԱԽՄԱՏԱՑԻՆ ԴԱՐԲԱՍ. արևելյան կողմի խոյակի վրա. մուտքի կողմից.

ՄԱԾԱ ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾԻՆՍ
ԾԻՆ

Բասմաջեան, № 13։

22. ԲԱԴՐԱՏԻ ԴԱՐԲԱՍ. մուտքից վեր.

Ես Բագրատ, որդի Զառոպայ (?) առխայունին ընծնեցի զգետնոս, որ տանի ի վանս արքոյն Գրիգորի. ի թուին...

Հրատ. Բասմաջեան, № 112։ Ալիշան, 58—59 (Օրբելին չունի)։

23. ԶԱՔԱՐԻԱՅԻ ԲՈՒՐԳ. բուրգը փլել է. արձանագրությունը արվում է ըստ Սարգիսյանի.

Ի ՌԿԱ: ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՄԲՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՍ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽՈՒՑԵՍ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԶԱՔԱՐԻԱ ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՐՁԱՆՍ Վ.ԱՍՆ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ ԵՒ ՈՐԴԻՈՑ ԻՄՈՑ:

Հրատ. Սարգիսեան, 111։ Բասմաջեան, № 39։ Ալիշան, 41։ Գեորգեանց, 30։

2. ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

24. ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ.

ԵՍԱԲ···ՍՈՂՄ···
ՎԱՐԴԱՊ·Մ····ՇԻՆԵ
ՑԻԶԵԿԵՂԵ··ԻՍ····ԻԹՈ
ԻԱԿԱՆ···ԻԹԵԱՆՀԱ

ԵՍ ԱԲ[Ի]ՍՈՂ[Ո]Մ/ Վ.ԱՐԴԱՊԵՏ ՇԻՆԵ[Ց]Ի ԶԵԿԵՂԵ[Ց]ԻՍ Ի ԹՈ/ԻԱԿԱՆ[Ո]ՒԹԵԱՆ ՀԱ[Յ]ՈՑ[Ս].....

Հրատ. Գարեգին վրդ. 173։ Բասմաջեան, № 1 և 186։ Մառ, Ա, 219։ Օրբելի, Ш, 82։
Լուսանկ. *տախտ.* III.

25. ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի վրա. արձանագրված քարը գտնվել է եկեղեցուց արևելք, ձորի մեջ, 1908 թ. պեղումների ընթացքում։

✤ԵՍԱԲԻՍՈՂ ՈՄ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԾԱՌԱ
ԱՅ ՈՐՇԻՆԵՑԻ Ս ՈՒՐԲ
Զ Ե Կ Ե ՂԵՑԻ ՍԶԱՅ

ԵՍ ԱԲԻ[Ս]ՈՂՈՄ/ Վ.ԱՐԴԱՊԵՏ ԾԱՌԱ Ա̅Յ̅, ՈՐ ՇԻՆԵՑԻ ՍՈՒՐԲ/ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ԶԱՅ[Ս]...

Հրատ. Օրբելի, Ш, 82։
Լուսանկ. *տախտ.* III.

26. ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևմտյան պատի լուսամուտի տակ.

✝ՈՂՈՐՄԵ
ԱՅԻՆՋՔՍ
ՈՐԴԻԱՅՄԵ
··ԱՅ

ՈՂՈՐՄԵ/ԱՅ ԻՆՁ ՔՐԻՍՏՈՍ/ ՈՐԴԻ Ա̅Յ̅. ՄԵ/[Ղ]ԱՅ.

Հրատ. Բասմաջեան, № 128։

27. ***ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *արտաքուստ. հարավային պատին. մուտքին կից.*

ԱԾ
+ԵՍԵՀԱՆԾԱՌԱՅԱՅ

ԱԾ. ԵՍ ԵՀԱՆ ԾԱՌԱՅ ԱՅ.

Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

28. ***ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ,*** *արտաքուստ, պատի վրա.*

+ ԵՍ ՈՒՍԷՓ ԲԱԶՄԱՄԵՂ ԾԱՌԱ ԱՅ.

Հրատ. Բասմաջեան, № 129 (Օրբելին չունի):

29. ***ՊԱԼԱՏԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ*** *մոտ ընկած մի բեկորի վրա.*

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ. ԷՍ/ ԻՄ ԳԻՐ Է ՊԱՐՈՆԻՍ....

Հրատ. Բասմաջեան, № 127 (Օրբելին չունի):

3. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

30. ***ՀՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *արտաքուստ. հարավային պատի արևմտյան մասում. խորշի մոտ. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ:*

Չ
ԱՅՍԷ ՀԱՆ ԳԻՍՄ ՍՐԲԱՍԷՐՄԻԿԻՆ
ԻՄ Ա Ծ : ԾԱՀԻՆՅԱՂ : ՅԻԾ

:Չ: ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՍՐԲԱՍԷՐ ՏԻԿԻՆ/ ՄԱՄ-[Ա]ՇԱՀԻՆ. ՅԱՂ[ԱՒԹՍ] ՅԻՇ[ԵՑԷՔ]:

Լուսանկ. *տախտ.* XX.

31. ***ՀՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *արտաքուստ. արևելյան պատի վրա, հարավային խորշի հյուսիսային եզրին. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՅՈՎԱՆ
ՆԵՍ .

ՅՈՎԱՆ/ՆԷՍ.

32. ***ՀՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում. արձանագրությունը թերավարտ է. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

+ ԿԱՄԱՒՆԱՅ

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ.

33. ***ՀՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան խորշը պսակող քարի վրա. արձանագրությունը հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

+ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՈՂՈՐՄԻ
ԱԾ

ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՈՂՈՐՄԻ/ ԱԾ.

34. ***ՀՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *հարավային փոքր բակում. եկեղեցու մուտքից արևմուտք. 1911 թ. պեղումների ժամանակ հայտնաբերված գերեզմանաքարի վրա, որը գտնվել է հյուսիսային լանջին.*

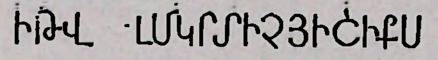
Ի ԹՎ.ԻՆ :ՋՂ՝:ՄԿՐՏԻՋՅԻՇ‚ԵՑԼ·Ք՛ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ։

35. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. փոքր բակում. եկեղեցու մուտքից արևելք, հյուսիսային Թեքության վրա. գերեզմանաքարի վրա արձանագրությունը գրեթե ամբողջովին փչացել է. գտնված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

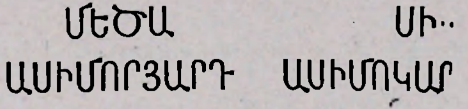

բստ Օրբելու	բստ Մառի
ՄԵԾԱ՝	ՍԻ...
ԱՍԻՄՈՐՑԱՐԴ...	ԱՍԻՄՈՐԿԱՐ...

36. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. գտնվել է գրսում՝ արևելյան պատի տակ.

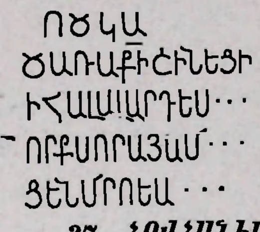

:ՈԾ: Կ՛ԱՄԱԻՆ ԱՑ. ԵՍ՝/ ԾԱՌԱ ՔՐԻՍՏՈՍԻ.... ՇԻՆԵՑԻ...../ Ի ՀԱԼԱ ԱՐԴԵԱՆՑ...... ՍՊԱՍԱԻ՝/ՈՐՔ ՍՈՐԱ ՅԱՄ՝ԵՆԱՑՆ.....

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

37. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներսում գտնված երեսպատման քարերից մեկի վրա. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

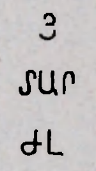

......Յ...
....ՏԱՐ......
....ԺԼ....
....

38. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է եկեղեցու հյուսիս-արևելքում, պարսպից դուրս. հայտնաբերվել է 1911 թ. պեղումների ընթացքում.

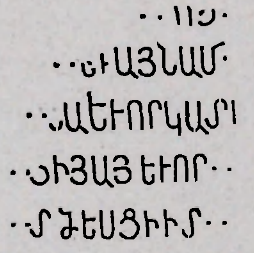

...ՈՑ...
...ԵԻ ԱՅՆ ԱՄ...
...ԵԻ ՈՐ ԿԱՏ՛ԱՐԵՆ...
...ԱԻՐՀՆԵՍ՝ՑԻ ՅԱՑ. ԵԻ ՈՐ...
...ՄԵ՝ՐԺԵՍՑԻ Ի ՏԷ։

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

39. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է եկեղեցու հյուսիս-արևելքում. պարսպից դուրս հայտնաբերվել է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.

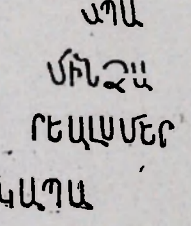

........ՍՊԱ....
......ԱՄԻՆՋԱ.....
......ՐԵԱԼՍՄԵՐ....
.....ԿԱՊԱ.....

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

40. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի ըեկորի վրա. գտնվել է եկեղեցու հյուսիս արևմուտքում, պարսպից դուրս, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՈՂՆ	...ՈՆԱՆ....
ՅՈՅՍ	...ՑՈՅՍ.....
ՍԱ - -	...ՍԱ......,

41. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի ըեկորի վերին եզրին. գտնվել է եկեղեցու հյուսիս-արևելքում, պարսպից դուրս, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

ԱՄԱՒԲԱՐ	⌈Կ⌉ԱՄԱՒ ԲԱՐ⌈Ե⌉ՐԱՐԻՆ ԱՅ⌈...

42. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *փոքր խաչքարի վրա. գտնվել է եկեղեցու հարավ-արևմտյան անկյունի դիմացի տան մուտքում, 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

Թ·ՈԾԴ	Թ⌊ՈՒԻՆ⌋ :ՈԾԴ:

43. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպաամման քարի վրա. գտնվել է «սելջուկյան շղթա» ունեցող տան մոտ. պահպանվել են տողերի սկիզբները միայն. փորագրված է մի քանի քարերի վրա. ընադիրը տրվում է ըստ Մառի. հայտնաբերված է 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

✝ ՈԾ: ԹՈՒԱԿԱ	✝:ՈԾ: ԹՈՒԱԿԱ⌈Ն⌉ԻՆ...
··ՈՂՈՐՄՈՒԹ	ՈՂՈՐՄՈՒԹ ⌈ԻԱՅ...
ԽԱՄԱՆԵՆԱՆՄԱ	ԽԱՏ ԱՆԵՆ ԱՆՄԱՀ...
ԱԾ	ԱԾ:

44. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *պատի վրա.*

Մխիթարիչ կազմեցի. եւ ուր որդին Յոհաննէս՝ ծառա սբ Յովաննէսի:

Հրատ. Բասմաջեան, № 102 (Օրբելին չունեն):

45. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ, *պատի վրա, մանրատառ.*

Գուրգ./ ծառայ սբ./ Յովանիսի:

Հրատ. Բասմաջեան, № 103 (Օրբելին չունեն):

46. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *պատի վրա.*

Ես Առուծս/ ծառայ սբ Յովանիսի.

Հրատ. Բասմաջեան, № 104 (Օրբելին չունեն):

47. ՀՈՎՀԱՆԷՍԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ *մոտ մի բեկորի վրա, կարմիր ներկած սրբապատկերների մնացորդով.*

Եղի/սաբի/թ.

Հրատ. Բասմաջեան, № 111 (Օրբելին չունեն):

4. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

48. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային մուտքի բարավորի վրա. պահպանվել են տողերի վերջին մասերը միայն, քարի ձախ մասը դիտավորյալ կերպով կոտրել են. ընագիրը արվում է ըստ Արիխի էստամպաժի։*

ՅԱՆՈՒՆԱՅԵՍԽԱՉԱՏՈՒՐԵՏՈՒԶԻՄԳԱՆՁԱԳԻՆՍԱՐԱՒՈՅԹՈՎՏՈՒՆՍԻՍՈՒՐԲԱՌ
ԱՔԵԱԼՔՍԻՄՈԳՈՅՍԵՒԻՄԾՆՈՂԱՑԵՒՊԱՐՏԻՆՍՊԱՍԱՒՈՐՔՍՈՐԱԻՏԱՐԻՈՅՋՆ:Ե:ԱՒՐ
ԺԱՄԱՐՆԵՆԱՆԽԱՓԱՆԵՒԵԹԵՈՔՀԱԿԱՌԿԱՑԳՐՈՅՍԱՅՍՈՐԻԿՅԱՒԱԳԱՑԿԱՄԻՅՆԸ
ԴԱՆԵԱՑԿԱՄՅԱՒՏԱՐԱՑ:ՅԺԸ:ՆԶՈՎԵԱԼԵՂԻՑԻՀՈԳՒՈՎԵՒՄԱՐՄՆՈՎԱՆԼՈՒԾԱՆԵԼ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՑ. ԵՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՏՈՒ ԶԻՄ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ՍԱՐԱՒՈՅԹՈՎ, ՏՈՒՆՍ Ի ՍՈՒՐԲ ԱՌ/ԱՔԵԱԼՔՍ ԻՄ ՈԳՈՅՍ ԵՒ ԻՄ ԾՆՈՂԱՑ. ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՈՅՋՆ :Ե: ԱՒՐ/ԺԱՄ ԱՐՆԵՆ ԱՆԽԱՓԱՆ ԵՒ ԵԹԵ ՈՔ ՀԱԿԱՌ ԿԱՑ ԳՐՈՅՍ ԱՅՍՈՐԻԿ ՅԱՒԱԳԱՑ ԿԱՄ Ի ՅՆԸ/ԴԱՆԵԱՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ :ՅԺԸ: ՆԶՈՎ,ԵԱԼ ԵՂԻՑԻ ՀՈԳՒՈՎ, ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ, ԱՆԼՈՒԾԱՆԵԼԻ։

Հրատ. Սարգիսեան, 130։ Ալիշան, Շ. 62։ Բասմաջեան, № 98։ Ջալալեանց, 9—10։ Գեորգեանց, 44։

Լուսանկ. *տախտ.* IV.

49. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային մուտքի բարավորի վրա. № 48 արձանագրությանը կից ներքևից. պահպանվել են տողերի վերջին մասերը միայն. քարի ձախ մասը դիտավորյալ կերպով կոտրել են. ընագիրը տրվում է ըստ Արիխի էստամպաժի։*

ՆԶԹՈՒՇՆՈՐՀԻՒՆԱՅԵՍԱԲՈՂԱՄՐՈՐԴԻՎԱՀՐԱՄԱՒԻՇԽԱՆԱՑԻՇԽԱՆԻԵՏՈՒԶԿԱՌՆՈՒՏԻԱՐՏՆ
ՍԲԱՌԱՔԵԱԼՔՍՎԱՍՆԵՂԲԱՒՐԻՄԳՐԻԳՈՐՈՅԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆԵՒԿԵՆԱՑՆՅԵՐԿԱՐՈՒԹԵԱՆ

:ՆԶ: ԹՈՒ,ԻՆ,. ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՑ. ԵՍ ԱԲՈՂԱՄՐ ՈՐԴԻ Վ,ԱՀՐԱՄԱ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻ ԵՏՈՒ ԶԿԱՌՆՈՒՏԻ ԱՐՏՆ Ի/ ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԵԱԼՔՍ, Վ,ԱՍՆ ԵՂԲԱՒՐ ԻՄ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿԵՆԱՑՆ ՅԵՐԿԱՐՈՒԹԵԱՆ.

Հրաա. Սարգիսեան, 130։ Ալիշան, Շ. 60։ Բասմաջեան, № 10։ Գեորգեանց, 43։ Ջալալեանց, 10։

Լուսանկ. *տախտ.* IV.

50. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հյուսիսային մուտքի բարավորի վրա.*

⌘ ԻԹՎ:ՈՒԹ:ՇՆՈՐՀԻՒՆԱՅԱՅՍՄԵՐԳԻՐՅԻՇԱՏԱԿԻԷՏՐԲԱՐՍԸՂԻՈՐ
ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔԶՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆՊԱՏԱՐԱԳՆԽՈՍՐՈՎԿԱԱՌՆԵԼԻՄԵՐԵԿ
ԵՂԵՑԻՍՈՐՀԱՍՏԱՏՈՒՆՊԱՀԷԶՈՒԽՏՍՄԵՐԱՒՐՀՆԻՅԱՅՈՐՀԱԿԱՌԿԱՆԶՈՎԻՅԱՅ

Ի ԹՎ,ԻՆ, :ՈՒԹ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՑ. ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ Է ՏԷՐ ԲԱՐՍԸՂԻ, ՈՐ/ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ ԶՎ,ԱՐԴԱՎ,ԱՌԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ԽՈՍՐՈՎ,ԿԱ ԱՌՆԵԼ Ի ՄԵՐ ԵԿ/ԵՂԵՑԻՍ. ՈՐ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԷ ԶՈՒԽՏՍ ՄԵՐ ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՅ. ՈՐ ՀԱԿԱՌ ԿԱ ՆԶՈՎ,Ի ՅԱՅ։

Լուսանկ. *տախտ.* IV.

51. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հյուսիսային պատի վրա. արևելյան խորշի արևմտյան եզրին և նրան կից պատին.*

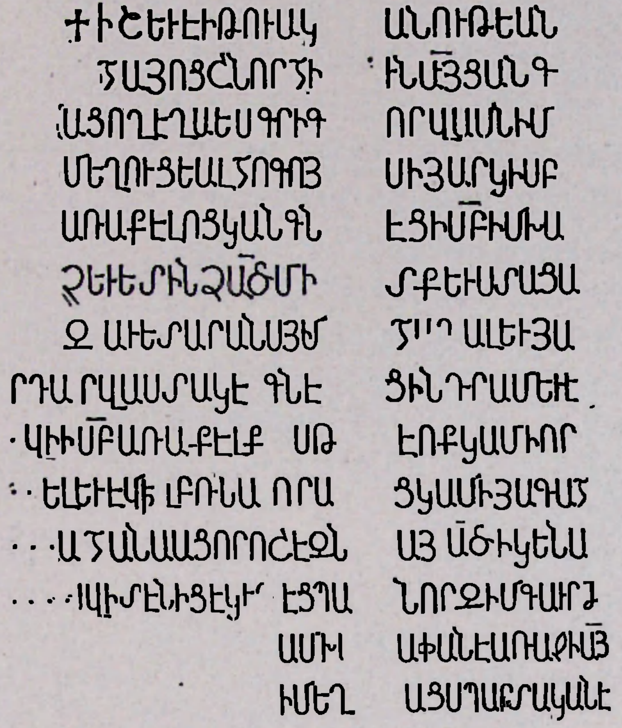

Ի :Շ: ԵՒ :Է: Ի ԹՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ/ ՀԱՅՈՑ. ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ՅԱՆԳ/ԱՑՈՂ ԷՂԱ ԵՍ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՍՆ ԻՄ/ ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ՀՈԳՈՅՍ Ի ՅԱՐԿԻ ՍՈՒՐԲ/ ԱՌԱՔԵԼՈՑ. ԿԱՆԳՆԷՑԻ ՍՈՒՐԲ ԻՄ ԽԱ/Չ. ԵՒ ԵՏ ԻՆՋ ԱԾ ՄԻՏՔ ԵՒ ՍՏԱՑԱ/ ՋԱՒԵՏԱՐԱՆՍ ՅԻՄ ՀԱԼԱԼ ԵՒ ՅԱ/ՐԳԱՐ ՎԱՍՏԱԿԷ ԳՆԷՑԻ :Ն: ԴՐԱՄ ԵՒ [Է]|Տ|Վ[Ի] Ի ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԷԼՔՍ. ԹԷ ՈՔ ԿԱՄԻ ՈՐ/|ՈՇ|ԵԼ ԿԱՄ Ի ԲՌՆԱՒՈՐԱՑ ԿԱՄ Ի ՅԱԳԱՀ/|ԵԱԼ Ք|ԱՀԱՆԱԱՑ՝ ՈՐՈՇԷ ՋՆԱՅ ԱԾ Ի ԿԵՆԱ/|ՑՆ ՅԱ|ՎԻՏԷՆԻՑ. ԷԿԷՂԷՑՊԱՆ ՈՐ ՋԻՄ :Գ: ԱԻՐ Ժ/ԱՄ ԽԱՓԱՆԷ ԱՌԱՋԻ ԱՅ/ Ի[Մ] ՄԵՂԱՅՍ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Լուսանկ. *տախտ.* VIII.

52. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան մասում. երրորդ հարթության վրա՝ արևելքից. արձանագրության սկիզբը և առաջին ութը տողերի ձախ ծայրերը ծածկված են գավթի պատով։*

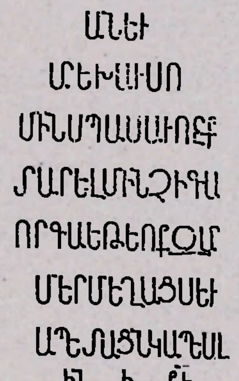

...|Ի Բ|ԱՐԵԽԱԻՍՈ|ԻԹԻԻՆ|.... ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ/|ՍՈՐԱ ԽԱԻՍՏԱՑԱՆ ԺԱՄ ԿԱ|ՏԱՐԵԼ ՄԻՆՉ Ի ԳԱ/|ԼՈՒՍՏՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ..... ԻՄՈ ԳԵ|ՈՐԳԱ: ԵԹԷ ՈՔ/ՋԱՐ|ՋԱՆԱԳՐԵԱԼԴ ԽԱՓԱՆԷ| ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՍ ԵՒ/|ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՄԵՂԱՑ ՏԷՐ Է :ՅԺԸ: ՀԱՅՐ|ԱՊԵՏԱՑՆ ԿԱՊԵԱԼ/ |ԵՒ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑ|ԻՆ| Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 133։*

Լուսանկ. *տախտ.* IX.

53. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. առաջին հարթության վրա՝ հարավից. հարթության հարավային եզրից. արձանագրությունը պարունակող բոլոր քարերը գտնվել են 1909 թ. պեղումների ժամանակ.*

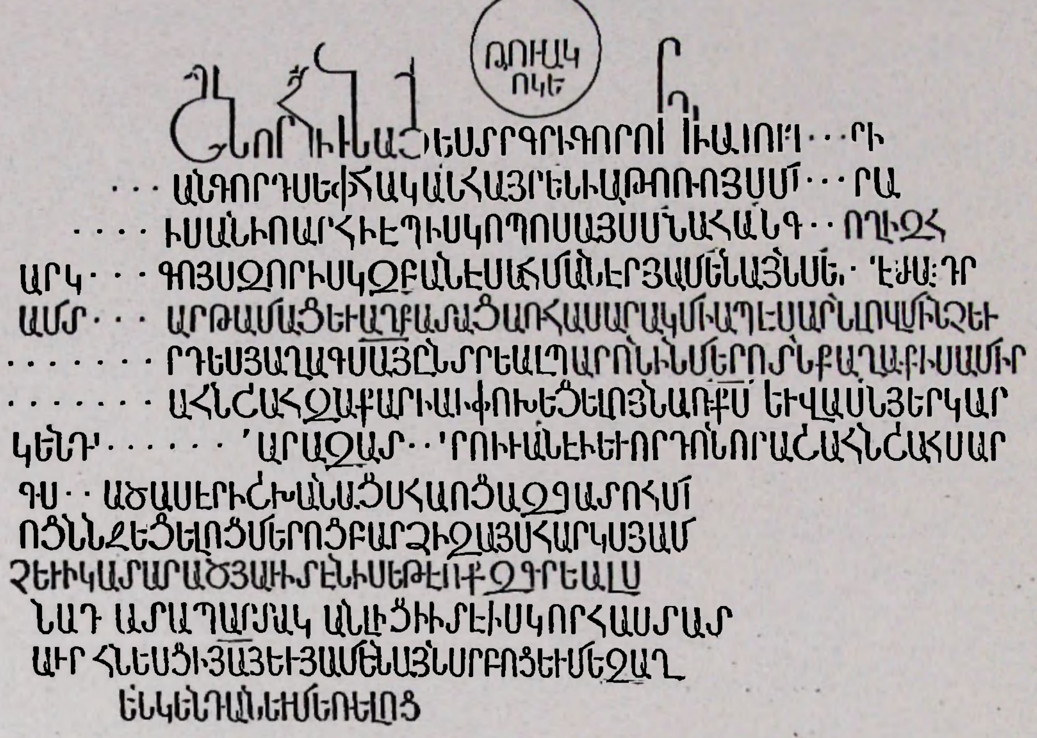

ԹՈՒԱԿ|ԱՆԻՆ| /:ՈԿԵ:/

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐ ՈՐԴԻ ԱՊՈՒՂ|ԱՄ|ՐԻ/ |ԺԱՌ|ԱՆԳՈՐԴ ՍԵՓՀԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻ ԱԹՈՌՈՅՍ Մ|ԱՅ|ՐԱ/|ՔԱՂԱՔ|ԻՍ ԱՆԻՈ, ԱՐՀԻԷՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՍՄ ՆԱՀԱՆԳ|Ի, Թ|ՈՂԻ ԶՀ/ԱՐԿ|Ն ՀՈ|ԳՈՅՍ ԶՈՐ Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ՍԱՀՄԱՆ ԷՐ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՄԵ|ՌԵ|ԼԷ :ԺԱ: ԴՐ/ԱՄ Տ|ԱԼ Ի Փ|ԱՐԹԱՄԱՑ ԵՒ ԱՂՔԱՏԱՑ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ ՄԻԱՊԷՍ ԱՐՆԼՈՎ ՄԻՆՉԵՒ/ |Ի ԳԱԼՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ: Ա|ՐԴ ԵՍ ՑԱՂԱԳՍ ԱՅ. ԸՆՏՐԵԱԼ ՊԱՐՈՆԻՆ ՄԵՐՈ ՏԵԱՌՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ԱՄԻՐ/|ՍՊԱՍԱԼԱՐ Շ|ԱՀՆՇԱՀ ԶԱՔԱՐԻԱՒ ՓՈԽԵՑԵԼՈՅՆ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ/ԿԵՆԴ|ԱՆՈՒԹԵԱՆ Հ|ԱՐԱԶԱՏ|Ի ԻՒ|ՐՈ ԻՒԱՆԷԻ ԵՒ ՈՐԴՒՈ ՆՈՐԱ ՇԱՀՆՇԱՀ ՍԱՐ/ԳՍ|ԻՆ|, ԱԾԱՍԷՐ ԻՇԽԱՆԱՅՍ ՀԱՌՑ ԱԶԳԱՏՈՀՄԻ|Ս ԵՒ ՎԱՍՆ ՀՈԳ|/ՈՑ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑ ՄԵՐՈՑ ԲԱՐՁԻ ԶԱՅՍ ՀԱՐԿՍ ՅԱՄ|ԵՆՈՒՍՏ ՄԻՆ|/ՉԵՒ Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ՅԱՒԻՏԵՆԻՍ: ԵԹԷ ՈՔ ԶԳՐԵԱԼՍ |ԻՄ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱ|/ՆԱ ԴԱՏԱՊԱՐՏԱԿԱՆ ԼԻՑԻ Ի ՏԵԱՌՆԷ. ԻՍԿ ՈՐ ՀԱՍՏԱՏ|ՈՒՆ ՊԱՀԷ|/ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻ ՅԱՅ. ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ ԵՒ ՄԵԶ ԱՂ|ԱՒԹՍ ԱՌՆ|/ԵՆ ԿԵՆԴԱՆ|ԵԱՅ| ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՑ:

Լուսանկ. տախտ. VI.

54. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի առաջին հարթության վրա՝ հարավից. արձանագրությունը պարունակող բոլոր քարերը գտնվել են 1909 թ. պեղումների ժամանակ։

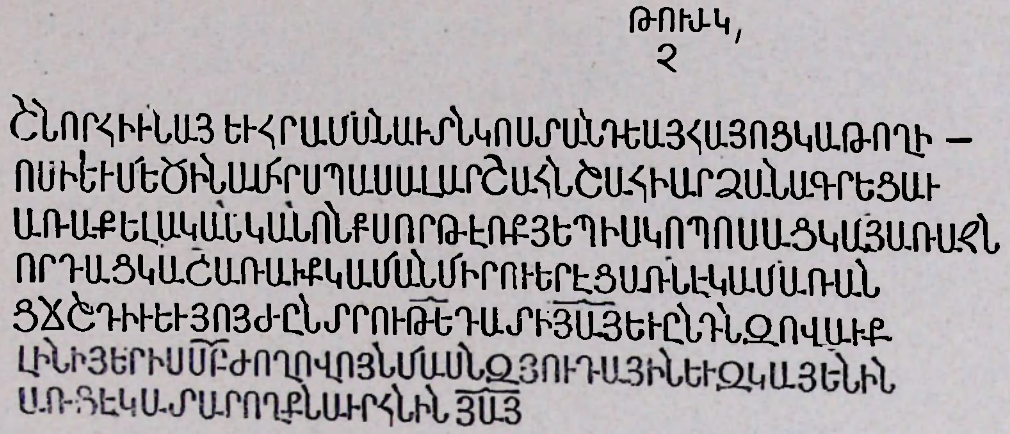

ԹՈՒԱԿ|ԱՆԻՆ| :Զ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ Ա̅Յ̅. ԵՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՏԵԱՌՆ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՅ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻ-|ԿԻ/ՈՍԻ ԵՒ ՄԵԾԻՆ/ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԱՐՁԱՆԱԴՐԵՑԱՒ/ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՔՍ, ՈՐ ԹԷ ՈՔ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍՑ ԿԱՄ ՅԱՌԱՋՆ/ ՈՐԴԱՑ ԿԱՇԱՌԱՒՔ ԿԱՄ ԱՆՄԻՐՈՒ ԵՐԷՑ ԱՌՆԷ ԿԱՄ ԱՌԱՆ/ՑՃ ՇԴԻԻ ԵՒ ՅՈՅԺ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԻ Յ̅Ա̅Յ̅. ԵՒ ԸՆԴ ՆԶՈՎԱՒՔ/ ԼԻՆԻ ՅԵՐԻՍ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՅՆ, Մ'ԱՍՆ ԶՅՈՒԴԱՅԻՆ ԵՒ ԶԿԱՅԵՆԻՆ/ ԱՌՑԷ ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Լուսանկ. *տախտ.* VI.

55. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում. երկու քար, որոնց վրա փորագրված է արձանագրության ձախ կողմի մեծ մասը՝ հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ժամանակ. տողերի վերջին մասերը պարունակող քարը չի գտնվել։*

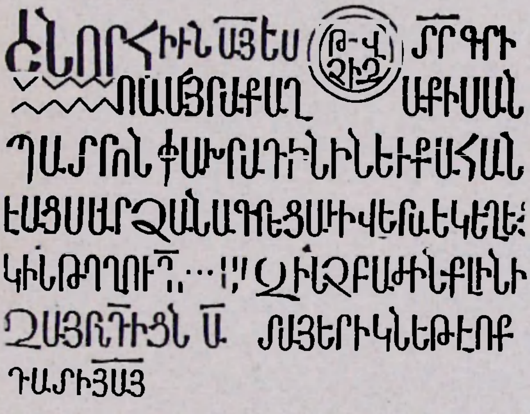

ԹՎ|ԻՆ|/ :ՉԻԶ:/ ՇՆՈՐՀԻՒՆ Ա̅Յ̅. ԵՍ ՏԷՐ ԴՐԻ|ԳՈՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊ|/ՈՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆ|ԻՈ ԿԱՄԱԿ-ՑՈՒԹԵԱՄԲ|/ ՊԱՏՐՈՆ ՓԱԽՐԱԴԻՆԻՆ ԵՒ ՔԱՀԱ-Ն|ԱՒՑ ՔԱՂԱՔԱՑ|/ԵԱՑՍ ԱՐՁԱՆԱԴՐԵՑԱՒ Ի ՎԵ-ՐԱ ԵԿԵՂԵՑ|ՒՈՅՍ. ԵԹԷ ԱՅՐ Զ|/ԿԻՆ ԹՈՂՈՒ :Դ: |ԻՑ|Ն :Ա: ՁԻՆՁ ԲԱԺԻՆՔ ԼԻՆԻ |ՏԱ ՆՄԱ, ԵՒ ԹԷ ԿԻՆ|/ ԶԱՅՐՆ՝ :Դ: ԻՑՆ :Ա: ՏԱ ՅԵՐԻԿՆ. ԵԹԷ ՈՔ |ՀԱԿԱՌ ԿԱ ԳՐՈՅՍ|/ ԴԱՏԻ Յ̅Ա̅Յ̅:

Լուսանկ. *տախտ.* IV.

56. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում, երկրորդ հարթության վրա (հաշված հարավային անկյունից). պատի երեք շարք քարերի վրա։ Արձանագրության ձախ ծայրը փլված է. առաջին շարքի առաջին քարը, որի վրա փորագրված է առաջին չորս տողերի սկիզբը՝ հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ, որը Սարգիսյանը չի տեսել։ Այդ շարքի երկրորդ քարը չի գտնված, բայց Սարգիսյանի ժամանակ եղել է* in situ. *վերջին չորս տողերի սկիզբը պարունակող քարը նույնպես չի հայտնաբերվել. Սարգիսյանի ժամանակ այն նույնպես չի եղել։*

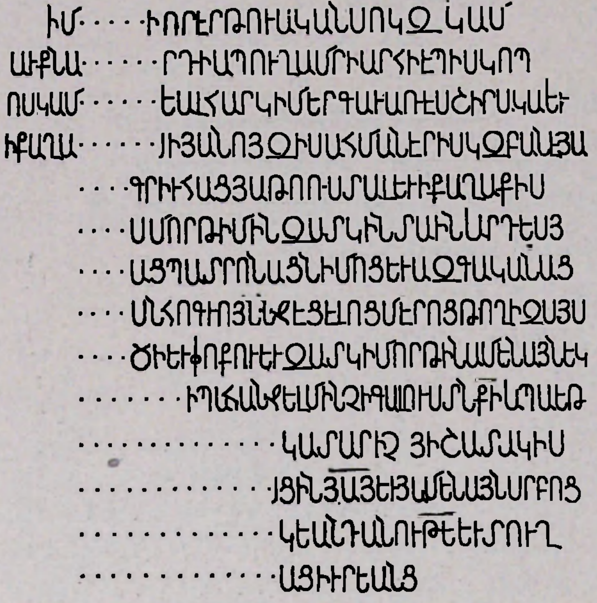

Ի Մ|ԻԻՍՌԻՄ ԱՄ'Ի ՌՐ ԼՐ ԹՌԻԱԿԱՆՍ
:ՌԿԶ: ԿԱՄ/ԱԻՔՆ Ա'Յ, ԵՍ ՏԼՐ ԳՐԻԳՌՐ,
Ռ'ՐԳԻ ԱՊՌԻՂԱՄՐԻ,ԱՐՀԻԵՊԻՍԿՌՊ/ՌՍ, ԿԱ-
Մ'ԵՑԱՔ ԱՌՆՌԻԼ ԶԵԴ'/ԵԱԼ ՀԱՐԿ Ի ՄԵՐ
ԳԱԻԱՌԼՍ ՇԻՐԱԿԱ, ԵՒ Ի ՔԱՂԱ'ՔԻՍ ԵԿԵ-
ՂԵՑԵԱՑ'Ս Ի ՅԱՆՌՅ. ԶԻ ՍԱՀՄԱՆ ԼՐ Ի
ՍԿԶԲԱՆԼ ՅԱ/'ՄԵՆԱՅՆ ԳԵՂԼ ԵՐԿՌԻ' ԳԸ-
ՐԻԻ ՀԱՑ ՅԱԹՌՌՍ ՏԱԼ, ԵՒ Ի ՔԱՂԱՔԻՍ/
'ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻ'Ս ՄՌՐԹԻ ՄԻՆ ԶԱՏ-
ԿԻՆ ՏԱԻՆ: ԱՐԳ ԵՍ, Յ/'ԱՂԱԳՍ ՅԵՐԿԱՐ
ԿԵՆ'ԱՑ ՊԱՏՐՌՆԱՑՆ ԻՄ'ՌՑ ԵՒ ԱԶԳԱԿԱ-
ՆԱՑ/ 'ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԻՄՌՑ, ԵՒ Վ.Ա'ՄՆ ՀՌԳ-
ԻՌՑՆ ՆՆՋԵՑԵԼՌՑ ՄԵՐՌՑ, ԹՌՂԻ ԶԱՅՍ/
'ՀԱՑՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ԳԵՂԻ ՄԵ'ԾԻ ԵՒ ՓՌ-
ՔՌԻ ԵՒ ԶԱՏԿԻ ՄՌՐԹԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿ/'Ե-
ՂԵՑՌՅ. ԵՒ ՋՌԻՆԻ ՌՔ ԻՇԽԱՆՌԻԹ'ԻԻՆ
ՊԱՀԱՆՋԵԼ ՄԻՆՉ Ի ԳԱԼՌԻՍՏՆ ՔՐԻՍՏՌ-
ՍԻ. ԱՊԱ ԵԹ'/Լ ՌՔ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ՝
ՆԶՌՎ.ԵԱԼ ԵՂԻՑԻ ՅԱՅ', ԿԱՏԱՐԻՉ ՅԻՇԱ-
ՏԱԿԻՍ/ 'ԱԻՐՀՆԵ'ՍՑԻՆ ՅԱՅ. ԵՒ ՅԱՄԵ-
ՆԱՅՆ ՍՐԲՌՑ/...

Հրատ. *Սարգիսեան, 133—134։ Ալի-շան, 63—64։ Բասմաջեան, № 40։ Գեորգեանց, 47։*

Լուսանկ. *տախտ.* VII.

***57. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ.* արտաքուստ. արևելյան պատի կենտրոնական մասում. արձանագրված են ինը քարեր. հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ընթացքում.**

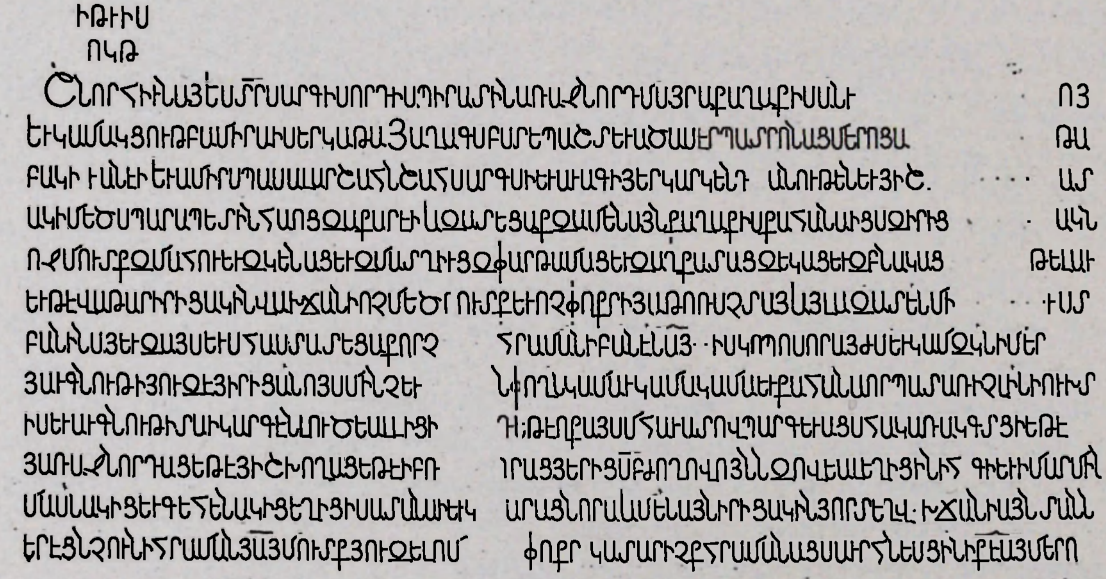

Ի ԹՒԻՍ /:ՈԿԹ:/ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԷՐ ՍԱՐԳԻ։Ս, ՈՐԴԻ ԱՊԻՐԱՏԻՆ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԱՅՐԱՔԱ-ՂԱՔԻՍ ԱՆԻՈՅ/ ԵՒ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ ԱՄԻՐԱՒՍ ԵՐԿԱԹԱ, ՅԱՂԱԴՍ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԵՒ ԱԾԱՍԷՐ ՊԱՏՐՈՆԱՑ ՄԵՐՈՑ ԱԹԱ/ԲԱԿ ԽԻԱՆԷԻ ԵՒ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ԱՒԱԳԻ ՅԵՐ-ԿԱՐԱԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅԻՇԱՏ/ԱԿԻ ՄԵԾ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻՆ ՀԱՈՑ ԶԱՔԱՐԷԻ, ԱԶԱՏԵՑԱՔ ԶԱ-ՄԵՆԱՅՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ՔԱՀԱՆԱՒՑՍ ԶԻՐԻՑԱԿՆ/ՈՋ ՄՈՒՏՔ՝ ԶՄԱՀՈՒ ԵՒ ԶԿԵՆԱՑ ԵՒ ԶՄԱՏՂ|Ա|Ց, ԶՓԱՐԹԱՄԱՑ ԵՒ ԶԱՂՔԱՏԱՑ, ԶԵԿԱՑ ԵՒ ԶԲՆԱԿԱՑ. ԹԷ ԼԱՒ/ ԵՒ ԹԷ Վ.ԱԹԱՐ ԻՐԻՑԱԿԻՆ Վ.ԱԽ-ՃԱՆԻ ՈՉ ՄԵԾ ՄՈՒՏՔ ԵՒ ՈՉ ՓՈՔՐ Ի ՅԱԹՈՌՍ ՉՏԱՅ. ԱՅԼ ԱԶԱՏԵՆ Մ|Ի|ՆՉ Ի ԳԱԼ|Ո|ՒՍՏ/ ԲԱՆԻՆ ԱՅ. ԵՒ ԶԱՅՍ ԵՒՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՈՐ Չ|ՈՒՆ|Ի ՀՐԱՄ|Ա|Ն Ի ԲԱՆԷ ԱՅ. |Ե|Պ|ԻՍԿՈՊՈՍ ՈՐ ԱՅԺՄ ԵՒ ԿԱՄ ԶԿՆԻ ՄԵՐ/ ՅԱՒԳՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒԶԷ ՅԻՐԻՑԱՆՈՅՍ ՄԻՆՉԵՒ |ԶԱՅ|Ն ՓՈՂՆ ԿԱ-ՄԱՒ ԿԱՄ ԱԿԱՄԱ. ԵՒ ՔԱՀԱՆԱ ՈՐ ՊԱՏԱՌԻՉ ԼԻՆԻ ՈՒԽՏ/ԻՍ ԵՒ ԱՒԳՆՈՒԹԻՒՆ ՏԱ, Ի ԿԱՐԳԷՆ ԼՈՒԾԵԱԼ ԼԻՑԻ։ |ԱՐ|Դ ԵԹԷ ՈՔ ԱՅՍՄ ՀԱՒԱՏՈՎ, ՊԱՐԳԵՒԱՑՍ ՀԱԿԱՌԱԿ ԳՏՑԻ ԵԹԷ/ ՅԱՌԱՋ-ՆՈՐԴԱՑ ԵԹԷ ՅԻՇԽՈՂԱՑ ԵԹԷ Ի ԲՌՆ|ԱՒ|ՈՐԱՑ, ՅԵՐԻՑ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎ.ՈՅՆ ՆԶՈՎ.ԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ Յ|Ո|ԳԻ Ե|Ւ| Ի ՄԱՐ|Մ|ԻՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՒ ԳԵՀԵՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ ՍԱՏԱՆԱՒ ԵՒ Կ|Ա|ԵՆԻ. ԵՒ| ԱՐԱՑ ՆՈՐԱ ԱՄԵՆԱՅՆ. ԻՐԻՑԱԿԻՆ ՅՈ| ՏԵՂ Վ.|Ա|ԽՃԱՆԻ՝ ԱՅՆ ՏԱՆՆ ԵՐԷՑՆ ՉՈՒՆԻ ՀՐԱՄԱՆ ՅԱՅ. ՄՈՒՏՔ ՅՈՒԶԵԼՈ Մ|ԵԾ ԿԱՄ| ՓՈՔՐ. ԿԱՏԱՐԻՉՔ ՀՐԱՄԱՆԱՑՍ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ ԱՅ․ ՄԵՐՈ։

Լուսանկ. տախտ. V.

58. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան պատի կենտրոնական մասում. № 57 արձանագրության քարերի երրորդ շարքում, նրա անմիջական տակին.*

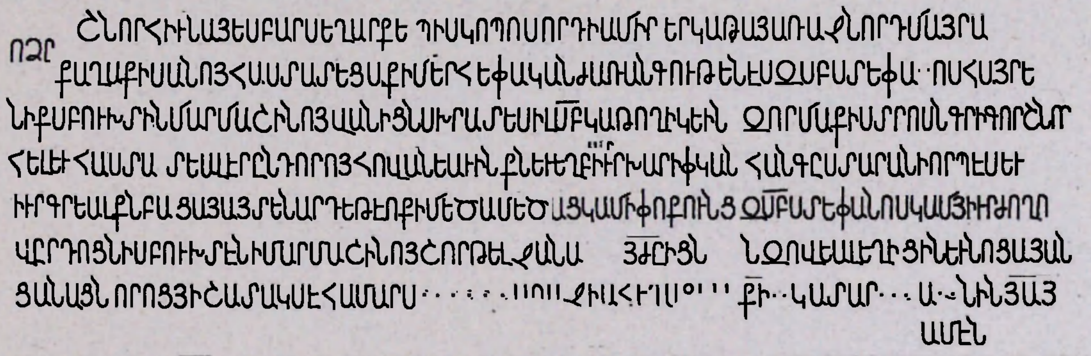

ՈՋՐ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԲԱ|ՍԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ՈՐԴԻ ԱՄԻՐ ԵՐԿԱԹԱՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԱՅ-ՐԱ/ՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆՈՅ, ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ Ի ՄԵՐ |Ս|ԵՓԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵՆԷՍ ԶՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՀԱՅՐԵ/ՆԻՔ ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԻՆ ՄԱՐՄԱՇԻՆՈՑ Վ.ԱՆԻՑՆ, ՍԽՐԱՏԵՍԻԼ ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՆ, ԶՈՐ ՄԱՔԻՍՏՐՈՍՆ ԳՐԻԳՈՐ ՇՆՈՐ/ՀԵ|Ա|Լ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ ԷՐ, ԸՆԴ ՈՐՈՑ ՀՈՎ.ԱՆԵԱՒ ԻՆՔՆ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ ԻՒՐ ԽԱՐԻՓ ԿԱՆ ՀԱՆԳԸՍՏԱՐԱՆԻ, ՈՐՊԷՍ ԵՒ/ ԻՒՐ ԳՐԵԱԼՔՆ ԲԱՑԱՅԱՅՏԵՆ։ ԱՐԴ ԵԹԷ ՈՔ Ի ՄԵԾԱՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ ԶՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԿԱՄ ՅԻՒՐ ԺՈՂՈ/Վ.ԸՐԴՈՑՆ Ի ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԷՆ Ի ՄԱՐՄԱՇԻՆՈՑ ՇՈՐԹԵԼ ՋԱՆԱ :ՅԺԸ: ԻՑՆ ՆԶՈՎ.ԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ ԵՒ ՆՈՑԱ ՅԱՆ/ՑԱ-ՆԱՑՆ ՈՐՈՑ ՅԻՇԱՏԱԿՍ Է ՀԱՄԱՐՍ |ՏԱՆ| ԱՌԱՋԻ ԱՀԵՂ ԱՏԵՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԿԱՏԱՐ|Ի|ՉՔՆ| ԱՒՐՀՆԻՒՆ ՅԱՅ. ԱՄԷՆ:

Լուսանկ. տախտ. V.

59. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում. երկրորդ հարթության վրա (հաշված հարավային անկյունից). պահպանվել են առաջին երկու տողերի երկրորդ կեսերը. արձանագրության մնացած մասը փվել է. պակասավոր մասերը պեղումների ժամանակ չեն հայտնաբերվել. առաջին տողը չարամտորեն ջարդոտել են.*

4—405

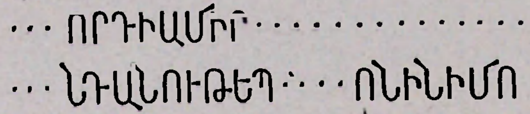

...ՈՐԴԻ ԱՄԻՐ|ՍՊԱՍԱԼԱՐ|...
|Վ,ԱՍՆ ԵՐԿԱՐԿԵ|ՆԴԱՆՈՒԹԵ|Ա|Ն Պ|ԱՏՐ|ՈՆԻՆ ԻՄՈ...

Հրատ. *Բասմաջեան, 138։*

60. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ, արևելյան պատի կենտրոնական մասում, պատուհանից հարավ. արձանագրությունը պարունակող չորս քարերը հայտնաբերվել են 1909 թ. պեղումների ընթացքում։*

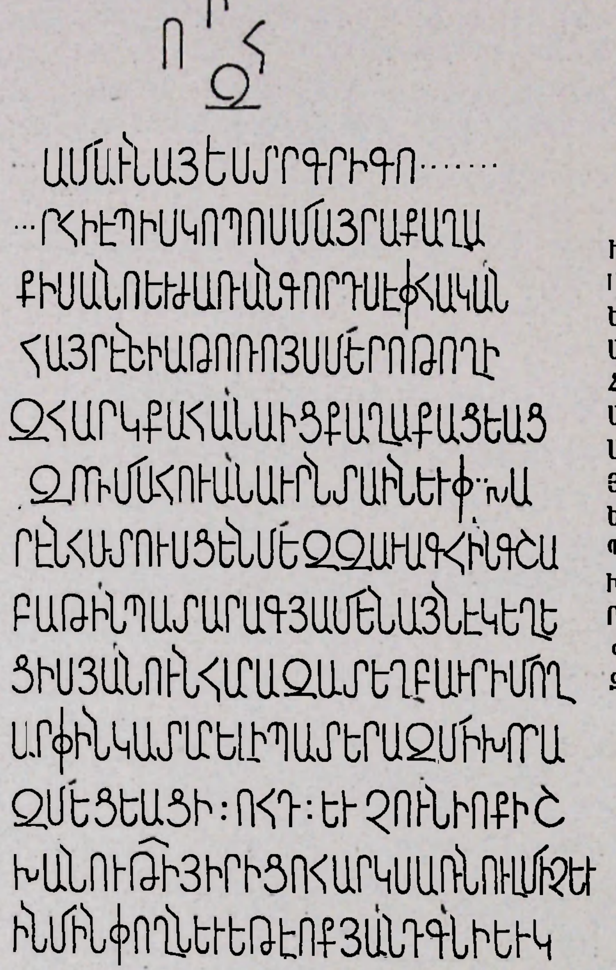

Ի ։ՈՀԶ։/ ՙԿ՝ԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ ՏէՐ ԳՐԻԳՈՙՐ՝/ |Ա|ՐՀԻէՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱ/ՔԻՍ ԱՆՈ ԵՒ ԺԱՌԱՆԳՈՐԴ ՍԵՓՀԱԿԱՆ/ ՀԱՅՐէՆԻ ԱԹՈՌՈՅՍ ՄԵՐՈ, ԹՈՂԻ/ ԶՀԱՐԿ ՔԱ-ՀԱՆԱԻՑ ՔԱՂԱՔԱՑԵԱՑ/, ԶՈՐ Ի ՄԱՀՈՒԱՆ ԱԻՐՆ ՏԱԻՆ, ԵՒ ՓՈԽԱ/ՐէՆ ՀԱՏՈՒՍՑԵՆ ՄԵԶ ԶԱԻԱԳ ՀԻՆԳՇԱ/ԲԱԹԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ՅԱՄԵՆԱՅՆ էԿԵՂԵ/ՑԻՍ ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՐԱԶԱՏ ԵՂԲԱԻՐ ԻՄՈ Ղ/ԱՐՓԻՆ, ԿԱՏԱՐԵԼ|ՈՅՆ| Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԽՈՐԱ/ԶՄԵՑԵԱՑ Ի ։ՈՀԴ։ |ԹՈՒ-ԻՆ|. ԵՒ ԶՈՒՆԻ ՈՔ ԻՇ/ԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՅԻ-ՐԻՑՈ ՀԱՐԿՍ ԱՌՆՈՒԼ ՄԻ|Ն|ՉԵԻ/ Ի ՆՄԻՆ ՓՈՂՆ. ԵՒ ԵԹէ ՈՔ ՅԱՆԴԳՆԻ ԵՒ Կ|ԱՄ ԶԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆէ՝...

Լուսանկ. *տախտ.* X.

61. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հյուսիսային մուտքի դեմ, գերեզմանաքարի վրա. գտնվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ, իր բնական տեղում.*

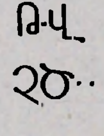

ԹՎ,|ԻՆ|/ ։ ՉԾ—։

62. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի կենտրոնական մասում. խորշերից մեկի հյուսիսային եզրին. երկու արձանագրված քարեր, որոնք հայտնաբերվել են 1909 թ. պեղումների ընթացքում։

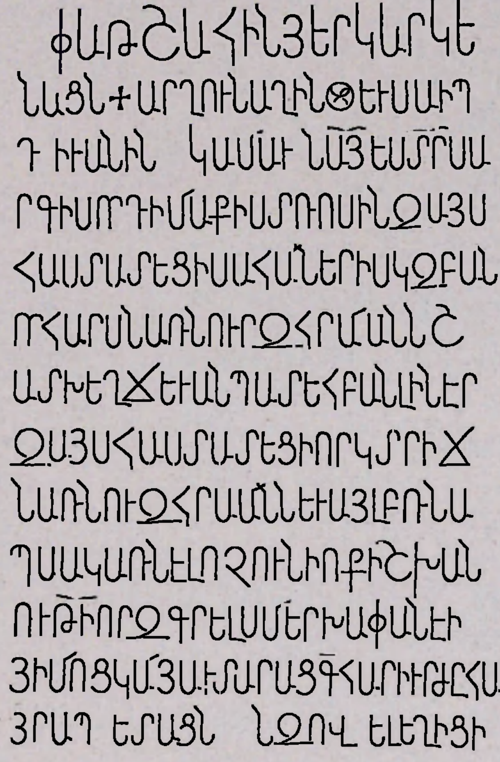

ՓԱԹՇԱՀԻՆ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵ/ՆԱՑՆ, ԱՐՂՈՒՆ ԱՂԻՆ ԵՒ ՍԱՒՊ/ԴԻՒԱՆԻՆ. ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԷՐ ՍԱ/ՐԳԻՍ, ՈՐԴԻ ՄԱ·ԲԻՍՏՈՒՈՍԻՆ ԶԱՅՍ/ ՀԱՍՏԱ-ՏԵՑԻ. ՍԱՀՄԱՆ ԵՐ Ի ՍԿԶԲԱՆԷ /ՈՐ ՀԱՐՍՆ ԱՌ-ՆՈՒՐ ԶՀՐԱՄԱՆՆ, Շ/ԱՏ ԽԵՂՃ ԵՒ ԱՆՊԱՏԵՀ ԲԱՆ ԼԻՆԷՐ, /ԶԱՅՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ, ՈՐ ԿՏՐԻՃ/Ն ԱՌՆՈՒ ԶՀՐԱՄԱՆՆ ԵՒ ԱՅԼ ԲՌՆԱ/ՊՍԱԿ ԱՌՆԵԼ ՈՉ ՈՒՆԻ ՈՔ ԻՇԽԱՆ/ՈՒԹԻՒՆ. ՈՐ ԶԳՐԵԼՍ ՄԵՐ ԽԱՓԱՆԷ Ի/ ՑԻՄՈՑ ԿԱՄ ՑԱՒՏԱՐԱՑ :Գ: ՀԱ-ՐԻՒՐ :ԺԸ: ՀԱ/ՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎ.ԵԼ ԵՂԻՑԻ:

Լուսանկ. *տախտ.* VII.

63. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. վեց բեկորներ երեսպատման քարերի, որոնց վրա մնացել են տարբեր արձանագրությունների մասեր. հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ընթացքում.

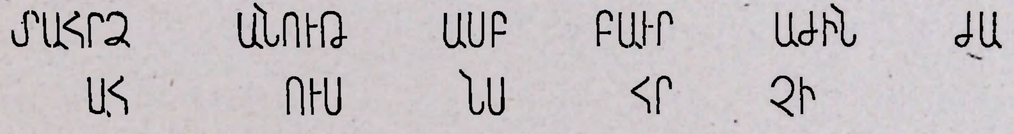

64. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում. հարավային խորանի պատուհանից վերև և շուրջը. պահպանվել է վերջին ինը տողերի աջ կեսը. արձանագրության այդ մասը պարունակող քարը կոտրված է երկու մասի. հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ընթացքում։

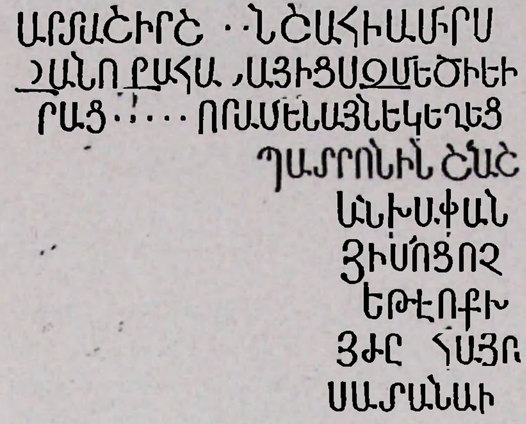

.... ԱՐՏԱՇԻՐ Շ⸢ԱՀ⸣ՆՇԱՀԻ, ԱՄԻՐՍ/
..... ՋԱՆՈ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՍ ՋՄԾԾԻ ԵԻ/
.... ՋՓԻՈՔՐԱԻ⸣ՈՐԱՑ.... ՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂ/ԵՑ-
....Ի⸢ՔՍ⸣.... ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՇԱ⸤Հ⸥ՆՇ⸢ԱՀԻ ԿԱՏԱ-
ՐԵՆ⸣ ԱՆԽԱՓԱՆ/.
..... ՈՋ⸣ ՑԻՄՈՑ, ՈՋ
⸢ԱԻՏԱՐԱՑ⸣.....: ԵԹԷ ՈՔ ⸢ԽԱ-
ՓԱՆԷ, ՆՋՈՎ,ԵՍՑԻ⸣ :ՑԺԸ: ՀԱՅՐ⸢ԱՊԵՏԱՑ ԵԻ
ՄԱՍՆ ՈԻ ԲԱԺԻՆ⸣ ՍԱՏԱՆԱԻ ⸢ԱՌՑԷ⸣:

Լուսանկ. տախտ. X.

65. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման նեղ ու երկար քարի վրա. արձանագրությունը ծածկում է քարի երեսն ամբողջովին. հայտնաբերված է 1909 թ. պեղումների ընթացքում:

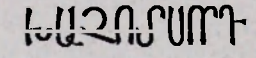

....ԽԱՉՈՏՍ ՈՐԴ⸢Ի.......

Լուսանկ. տախտ. VI.

66. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. արձանագրությունը գտնվելիս է եղել արտաքուստ. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի վերին մասում. պահպանվել են առաջին հինգ տողերի վերջին մասերը. հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ընթացքում.

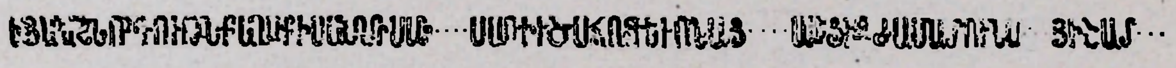

....Ի ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆՈ ՏԷՐ ՍԱՐ⸢ԳՍԻ⸣ ԵՍ ԱՌԻԾՍ ՀՈԴԵԻՈՐԵԱՑ...
⸢Ս⸢ԱԼԵՑԻ ՋԺԱՄԱՏՈՒՆՍ .... ՅԻՇԱՏ⸢ԱԿ⸣....:

Լուսանկ. տախտ. XXII.

67. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. արձանագրությունը գտնվելիս է եղել արտաքուստ. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի վերին մասում. պահպանվել են առաջին հինգ տողերի վերջին մասերը. հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ.

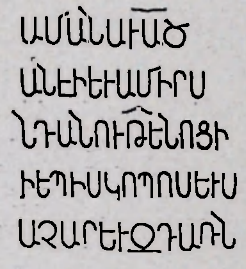

.... ⸢ՀՐ⸣ԱՄԱՆԱԻ ԱԾ⸢ԱՊԱՀ ԻՇԽԱՆԱՑ ԱԹԱՊԱԿ ԻԻ⸣ԱՆԷԻ ԵԻ ԱՄԻՐՍ⸢ՊԱՍԱԼԱՐ ՋԱՔԱՐԷԻ ՎԱՍՆ ԵՐԿԱՐ ԿԵ⸣ՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՑԻ⸢Ն..... ԱՐՀ⸣ԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵԻ ...... ՋԱՐ ԵԻ ՋԴԱՌՆ...:

Լուսանկ. տախտ. VI.

68. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. արձանագրությունը գտնվելիս է եղել արտաքուստ. հավանաբար արևելյան կամ հարավային պատի վրա. պահպանվել են յոթ տողերի սկզբի մասերը. հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ժամանակ:

ՈՅՆՔԱՆ
ԷՄԼՈՒ
ԵՐԹԱՆԳՈՒ
ԻՇԽԷՆՔԻ
ԻԳԵՐԱՆ
ՄՈՒՂԱՆ!
. . . .

Լուսանկ. *տախտ.* VI.

69. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման մի բեկորի վրա, որը իր հերթին երեք կտորից է բաղկացած. գտնվելիս է եղել արտաքուստ, հավանաբար հարավային պատի արևելյան անկյունի վերին մասում։ Հայտնաբերվել է 1909 թ. պեղումների ընթացքում։

Ո
ՄԵՆԱ. . . . . . .
ԻՍ..ՐՄԱՐ. . . . .ՈՒԺԿՈՒՀ   ԱԱՆ
ՀՄԱԴԻՆՍՎԱՅ..   ԲՆԴԱՆ   ԻԹԻ
ՈՂՈՒԹԻԾՆՈՂԱ...
..Ա..ՈՒՋՐՄԴ...
ՀԻՑ
ԱՆՍ

Լուսանկ. *տախտ.* VI.

70. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. ներքուստ. արևելյան պատի հարավային անկյունում ագուցված խաչքարի ներքևի ձախ անկյունում. քարի երեսը քայքայվել է. այժմ գրերի ոչ մի հետք չի երևում. բնագիրը տրվում է ըստ կեսանների գծագրության.

ՅԷՌ   ՑԷՌ(ԻՆ)/ ԳՐԻՉ
ԳՐԻՉ

71. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի միջին մասում. ստալակտիտավոր խորշից հարավ. արձանագրությունն ավարտված չէ. թվականը in situ *չկա. 1909 թ. պեղումների ժամանակ գտնվեց մի եռանկյունաձև քար՝ վրան թվական, որը կարող է պսակել արձանագրության ճակատի միջին մասը և հանդիսանալ նրա թվականը (այս արձանագրության 1—2 տողերը).*

ԷԼՂԱՆԻ
:ԹՎՉԼԸ:
ՅՈՒՍՈՎՆՈՐԱԾ
ԱԾԵՒՍԵՐՆՈՐԻՆԵՍՊԱ
ՐՈՆԱՂԲՈՒՂԱՅՍՈՐԴԻԱՄԻՐ
ՍՊԱՍԱԼԱՐՇԱՀՆՇԱՀԻԹՈՒ
ՆՄԵԾԻՆԶԱՔԱՐԻԱՅԻԵՒԵՍ
ՊԱՐՈՆԹԱՄԱՐՍԴՈՒՍՏՐԻՇԽԱ
ՆԱՅԻՇԽԱՆԻՊԱՐՈՆԲՈՒՂՏԱՅ
ԻՆՏԵՍԱՔԶԱՆՈԱԹՈՒ
ՍԵՒԶԻՐԵՑԱՆԻՍՈՐՀԱՐԿ
ԿԵՐԻՎԵՐԷՆԻՆԶՈՐՄԵՔՆԱԽ

ԷԼՂԱՆԻ[Ն]/ ԹՎ[Ի]Ն[Ն] :ՉԼԸ:/ ՅՈՒՍՈՎՆ ՈՐ ԱԾ/ ԱԾ. ԵՒ ՍԷՐ ՆՈՐԻՆ, ԵՍ ՊԱ/ՐՈՆ ԱՂԲՈՒՂԱՅՍ, ՈՐԴԻ ԱՄԻՐ/ՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀԻ, ԹՈՒ/Ն ՄԵԾԻՆ ԶԱՔԱ-ՐԻԱՅԻ, ԵՒ ԵՍ/ ՊԱՐՈՆ ԹԱՄԱՐՍ, ԴՈՒՍՏՐ ԻՇԽԱ/ՆԱՅ ԻՇԽԱՆԻ ՊԱՐՈՆ ԲՈՒՂՏԱՅ/ԻՆ, ՏԵՍԱՔ ԶԱՆՈ ԱԹՈՒ/Ս ԵՒ ԶԻՐԵՑԱՆԻՍ ՈՐ ՀԱՐԿ/ ԿԷՐ Ի ՎԷՐԷՆԻՆ ԶՈՐ ՄԵՔ ՆԱԽ....:

Հրատ. *Սարգիսեան, 133, Ալիշան, Շ. 62, Բրոսսէ, I, 49, Գեորգեանց, 46, Բասմաջեան, № 66.*

Լուսանկ. *տախտ.* X.

72. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում. հյուսիսային խորշի վերևի երկու կողերին. արձանագրությունն անավարտ է.

ԹՎԻ ՉԻԵ ԷԼՂԱ ՆԻՆ
ՎԱՍՆՅԵՐԿԱՐԿ ԵՆԴԱՆՈՒԹԵՓԱ
ԹՇԱՀԻՆԵՒՍԱԻ ՊԴԻՒԱՆԻՆՄԵՔԱ
ՆՈԴԱՂՄՉԻՔՍՀ ՆԴՈՒԶԱԽՍՊԱՐ
ՈՆԴԱՏԱՎՈՐԻՆՈՒ ԳԻՆԷԶԱՏ-ԻՆ
ՈՒՍՈՒՓԱՆՈՒԱ ՏԻՆԳՈՐԳԵՒԲԱ
ԱԻՆԱՊՐԻՇԱԳ ՈՐԾԵՒՓՈՒԱՆԳ
ՇՐԻԿԶԱՅՍԳԻՐ ՏՎԱՔԱՆՈՄՈՒՏ
ԷՐԿԵՐՈՒՆՏԵՍԱՔ ՈՐՈՒԺԷՐԱԾԱ
ՆԻՐԱՒԴԱՂՄՃԻՑ ՈՒՆԻԴԱՐՏԱԿԳՐԱ
ՍՏԷՆԿԼՍՊԱՌՆՈՒ ԻՆՄԵՔՎԵՐԱԳՐ
ԵԱԼԴԱՂՄՃԻՔՍ ՎԱՍՆՅԵՐԿԱՐԿ
ԵՆԴԱՆՈՒԹԵՓ ԱԹՇԱՀԻՆԹՈՂ

ԹՎ[Ի]Ն]/ :ՉԻԵ:/ ԷԼՂԱ/ՆԻՆ/: ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱ/ԹՇԱՀԻՆ ԵՒ ՍԱԻՊԴԻՒԱՆԻՆ ՄԵՔ Ա/ՆՈ ԴԱՂՄԱ-ՉԻՔՍ ՀՆԴՈՒԶԱԽՍ ՊԱՐ/ՈՆ ԴԱՏԱՎՈ-ՐԻՆ ՈՒ ԳԻՆԷԶԱՏԻՆ/ ՈՒ ՍՈՒՓԱՆ ՈՒ ԱՄՏԻՆ ԴՈՐԴ ԵՒ ԲԱ/ԱԻՆ ԱՊՐԻՇՄԱ-ԳՈՐԾ ԵՒ ՓՍԱՆԳ/ ՇՐԻԿ ԶԱՅՍ ԳԻՐ ՏՎԱՔ ԱՆՈ ՄՈՒՏ/ԷՐԿԵՐՈՒՆ. ՏԵՍԱՔ ՈՐ ՈՒԺ ԷՐ ԱՐԱԾ Ա/ՆԻՐԱՒ ԴԱՂՄԱ-ՃԻՑ ՈՒՆԻ (ՈՒ ՄԻ?) ԴԱՐՏԱԿ ԳՐԱՍ/ՏԷՆ ԿԷՍ ՍՊ[ԻՏԱԿ] ԱՌՆՈՒԻՆ: ՄԵՔ ՎԵՐԱ-ԳՐ/ԵԱԼ ԴԱՂՄԱՃԻՔՍ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ Կ/ԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱԹՇԱՀԻՆ ԹՈ-Ղ[ԱՔ]...

Հրատ. *Բասմաջեան, № 72.*

Լուսանկ. *տախտ.* VIII.

73. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան մասում. փորագրված է սկզբի երեք գրերը միայն.

ՇՆՈ ՇՆՈ/ՐՀԻՆ ԱՅ....

74. ***ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ.*** *արտաքուստ՝ արևելյան պատի հյուսիսային մասում. հարավային խորշի վերին երկու կողերին...*

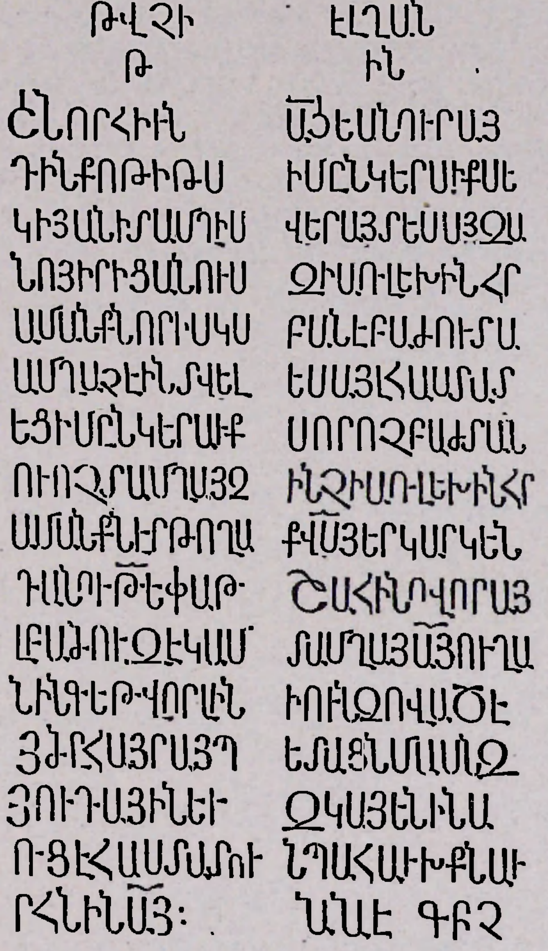

ԹՎ(ԻՆ) ՉԻԹ/: ԷԼՂԱՆԻՆ/ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՆՈՒՐԱՅ/ԴԻՆ ՔՈՐԹԻԹՍ ԻՄ ԸՆԿԵՐԱՒՔՍ Ե/ԿԻ ՅԱՆԻ ՏԱՄՂԻՍ Վ(Ե)ՐԱՅ, ՏԵՍԱՅ ԶԱ/ՆՈՅ ԻՐՒՑԱՆՈՒՍ ԶԻ ԱՌ(Ա)ԼԵԽԻՆ ՀՐ/ԱՄԱՆՔՆ ՈՐ Ի ՍԿՍԲԱՆԷ ԲԱԺ ՈՒ ՏԱ/ՄՂԱ ՉԷԻՆ ՏՎ(Ե)Լ, ԵՍ ԱՅԼ ՀԱՍՏԱՏ/ԵՑԻ ԻՄ ԸՆԿԵՐԱՒՔՍ, ՈՐ ՈՉ ԲԱԺ ՏԱՆ/ ՈՒ ՈՉ ՏԱՄՂԱՅ. ԶԻՆՉ Ի ԱՌԼԵԽԻՆ ՀՐ/ԱՄԱՆՔՆ ԷՐ ԹՈՂԱՔ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ ԿԵՆ/ԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓԱԹՇԱՀԻՆ: ՈՎ ՈՐ ԱՅ/Լ ԲԱԺ ՈՒԶԷ ԿԱՄ ՏԱՄՂԱՅ՝ ՅԱՅՈՒ ՂԱ/ՆԻՆ ԳԵԹՎՈՐ ԼԻՆԻ ՈՒ ՆԶՈՎԱԾ Է/ ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ, ՄԱՍՆ Զ/ՅՈՒԴԱՅԻՆ ԵՒ ԶԿԱՅԵՆԻՆ Ա/ՌՑԷ. ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԱՒԽՔՆ ԱԻ/ՐՀՆԻՆ ԱՅ: ԱՆԱՆԷ ԳՐԻՉ:

Հրատ. Սարգիսեան, 133; Ալիշան, 62; Բասմաջեան, № 69; Գևորգեանց, 45;

Լուսանկ. *տախտ.* VII.

75. ***ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ.*** *արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, հարավային խորշի ներքին երկու կողերին. Սարգիսյանի ժամանակ արձանագրությունն ամբողջ է եղել. այժմ վերջին չորս տողերի աջ ծայրերը կոտրված են, 14-րդ և 15—16-րդ տողերի վերջավորություններին պատկանող երկու բեկորներ գտնվել են պեղումների ժամանակ:*

ՇՆՈՐՀԻՒՆԱՅ ՄԵՔՏԱՂՄԱԾ
ԻՔՍՎԱՅԵՐԿԱ ՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ
ԵՒՎԱՊԱՐՐՈՆ ԱՅՄԵՐՈՑ ՍԱ
ՀԻՊԴԻՒԱՆԻՆ ԵՒՍԱՀՄԱԴԻՆ
ԵՒՔԱՐԻՄԱԴԻ ՆԻՆԲԱՐՁԱՔԻ
ՅԱՆՈՒԻՐԻՑԱՆՈ ԻՍԶԲԱԺՆԶՈ
ՐԻՍԿԶԲԱՆԷԱ ԶԱՏԷՐՄԵՔՎԵ
ՐՍՏԻՆԱՅԼՀԱՍ ՏԱՏԵՑԱՔԶՈՒՆ
ԻՈՔԻՇԽԱՆՈՒ ԹԻԲԱԺՈՒԶԷԼ
ՈՒՈՉԻՆՉԱԶ ԳՈՎԻՑԷՈՐԿԱ
ԴԷՎՈՐԼԻՆԻՈՎ ԱՅԼԽԱՒՍՔ···
ԿԱՄԱՂՄԱՆԱՆ ԷԲԱԺ·····
ԼՈՒ:ՅԺԸ:ՆԶ ՀԱՅ ·····
ՆՆԶՈՎԱԾԷ ՀԱՍՏ ·····
ՀՈՂՔՆԱՒՐՀՆ ԻՆՅԱՅ:Ի····

:Զ: Ը:/ ԷՂԱՆԻՆ./ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ՄԵՔ ՏԱՂՄԱԾ/-ԽՔՍ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ/ ԵՒ ՎԱՍՆ ՊԱՏՐՈՆԱՑ ՄԵՐՈՑ ՍԱ/ՀԻՊ ԴԻՒԱՆԻՆ ԵՒ ՍԱՀՄԱ-ԴԻՆ[ԻՆ]/ ԵՒ ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻՆ ԲԱՐՁԱՔ Ի/ ՅԱՆՈ ԻՐԻՑԱՆՈՒՍ ԶԲԱԺՆ, ԶՈ/Ր Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ԱԶԱՏ ԷՐ. ՄԵՔ Վ.Ե/ՐՍՏԻՆ ԱՅԼ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ. ԶՈՒՆ/Ի ՈՔ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺ ՈՒԶԷԼ/ ՈՒ ՈՉԻՆՉ ԱԶԳ ՈՎ ԻՑԷ ՈՐ ԿԱ/ՊԷՎ.ՈՐ ԼԻՆԻ/ ՈՎ ԱՅԼ ԽԱՒՍՔ... /ԿԱՄ ԱՂ-ՄԱՆ ԱՆԷ ԲԱԺ ՈՒԶ[Ե]ԼՈՒ :ՅԺԸ: [ՆԶ] ՀԱՅՐ[ԱՊԵ-ՏԱՑ/Ն ՆԶՈՎ.ԱԾ Է ՀԱՍՏԱՏ[ՈՒՆ ՊԱ]/ՀՈՂՔ ԱՒՐՀ-ՆԻՆ: ՅԱՅ: Ի[ՍՐԱԷԼ ԳՐԻՉ]:

Հրատ. Սարգիսեան, 133։ Ալիշան, 62։
Բասմաջեան, № 68։ Գեորգեանց, 45։
Լուսանկ. *տախտ.* VII.

76. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում. հյուսիսային խորշի երկու կողմերին։*

ԷՂՂ
ԱՆԻՆ
ՇՆՈՐՀԻՒՆԱՅ ՏԷՐՈՒԹԵՔԱՂ
ԱՔԻՍԵՒՅԱՌԱ ՋՆՈՐԴՈՒԹՏՐ
ՍԱՐԳՍԻԵՒՄԵ ԼԻՔՈՒԹԵՓԱԽ
ՐԱԴԻՆԻՆԵՍՄԽ ԻԹԱՐԵՊԻՍԿ
ՏԵՂԵՐԷՑԻՒՑԱ ՍՄԱՆԷՇԱՐԺ
ԻԱՒՈՒՐՔՍԲԱՐ ՁԱՔԶԿԻՐ··
ԿԷԻՎԱԾԱՌՆ ԻՓՈՂՈՑԷՈ··
ԱՅՍԳՐԻՍՀԱԿ ԱՌԱԿԿԱՅԹ··
ՄԵԾԹԷՓՈՔՐ ՔԱՂԱՔԻՍՄ··
ՂԱՑՆՏՐ'

ԷՂԱՆԻՆ:/ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. [Ի] ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱ-Ղ/ԱՔԻՍ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԷՐ/ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ Ի ՄԵԼԻՔՈՒԹԵԱՆ ՓԱԽ/ՐԱԴԻՆԻՆ, ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ ԵՊԻՍԿ[ՈՊՈՍ]/ ՏԵՂԵՐԷՑԻ, Ի ՑԱՍՄԱՆԷ ՇԱՐԺ/Ի ԱՒՈՒՐՔՍ, ԲԱՐՁԱՔ ԶԿԻՐ[Ա]ԿԷԻ Վ.ԱԾԱՌՆ Ի ՓՈ-ՂՈՑԷ. Ո[Ր]/ ԱՅՍ ԳՐԻՍ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱՅ Թ[Է]/ ՄԵԾ ԹԷ ՓՈՔՐ ՔԱՂԱՔԻՍ Մ[Ե]/ՂԱՑՆ ՏԷՐ Է:

Հրատ. Սարգիսեան, 132—133։ Ալիշան, 62։ Բասմաջեան, № 75։ Գեորգեանց, 44։
Լուսանկ. *տախտ.* VIII.

77. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում. հյուսիսային խորշի ներքևի երկու կողերին. արձանագրության ծայրերը և ներքևի մասը ջարդված են.*

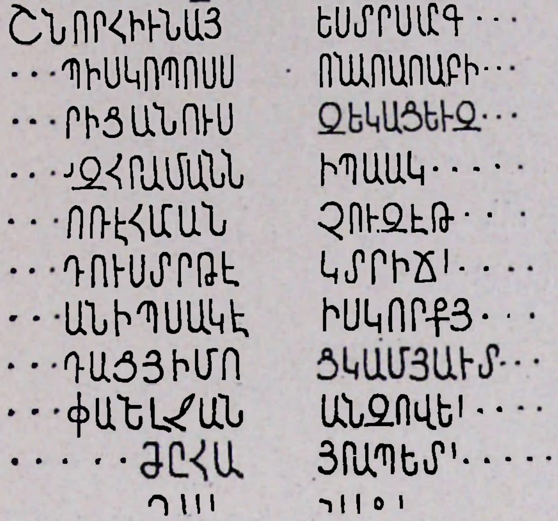

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԷՐ ՍԱՐԳ{ԻՍ}/ Ե{ՊԻՍ}ԿՈՊՈՍ...../ Ի{ՐԻ}ՑԱՆՈՒՍ ՋԵԿԱՑ ԵՒ Ջ{ԲՆԱ}ԿԱ{Ց}/ ՋՀՐԱՄԱՆՆ Ի ՊՍԱԿ.... ՋՈՒՋԷ [Թ{Է}]/ ԴՈՒՍՏՐ ԹԷ ԿՏՐԻԾ Ի/ ԱՆԻ ՊՍԱԿԷ. ԻՍԿ ՈՐՔ Յ{Ա}ԱՌԱՋՆՈՐ{Դ}/ԴԱՑ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏ{Ա}ՐԱՑ ԽԱ{Փ}/ՓԱՆԵԼ ՋԱՆՍ ՆՋՈՎ{Ե}ԱԼ ԵՂԻ/ՑԻ :Յ{Յ}ԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏ{Ա}ՑՆ{Ի}.....

Հրատ. *Բասմաջեան, № 107։*
Լուսանկ. *տախտ.* VIII.

78. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային անկյունի ներքևի մասում. արձանագրությունը փռսված է կրակից. հայտնաբերված է 1909 թ. պեղումների ժամանակ։*

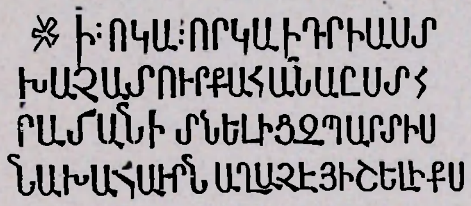

Ի :ՌԿ Ա: ՈՐ ԿԱ Ի ԴՐԻ ԱՍՏ/ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՔԱՀԱՆԱ, ԸՍՏ Հ/ՐԱՄԱՆԻ ՏԵԱՌՆ ԵԼԻՑ ՋՊԱՐՏԻՍ/ ՆԱԽԱՀԱՐՆ ԱՂԱՋԷ ՀԻՇԵԼ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Լուսանկ. *տախտ.* IX.

79. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *գորշ քարերի հինգ բեկորներ արձանագրության մասերով. ընկած արևելյան պատի խորշից. հավանական է, որ նրանց մեջ կան № 64 և մի այլ արձանագրության մասեր, որը կարող էր լինել պատի այժմ ջարդոտված մասերի վրա. հայտնաբերված են 1909 թ. պեղումների ժամանակ.*

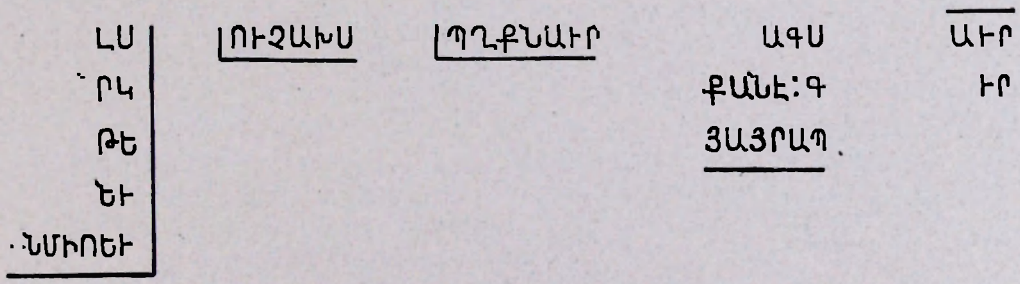

80. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում, հյուսիսային խորշի ներքևի երկու կողերին. արձանագրության ներքևի մասերը ջարդված և թափված են։ Պեղումների ընթացքում գտնվել է հարավային կողի մի քար ևս յոթ տողի մասերով, հավանաբար այս նույն արձանագրության շարունակությունը կազմող.*

ԹՉԻԵ
- -ՂՐՀԻՒՆԱՅ
- - - -ԿԱՐԿԵ

ԷԼՂԱՆ
ԻՆ
ՐՆՏԻՆՄԵՔԴԱ
. . . ·ԻՔՍՄԵՍԱՔ

ԱՅՍ
ԱՍ··ՎՍԱՅՆՈ
··ԱՔՈՐՄՍ
ՁՆՊԱՒՐԻ
··ԻՆ ՄԱԻՆ
··ԻԱՂՄԷՆ
ԻԿՍՊՄՆ

Թ[ՎԻՆ] :ՉԻԵ: ԵԼՂԱՆ/ԻՆ/. ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ՄԵՔ ԴԱ[Ղ]ՄԱՃ[Ի]ՔՍ ՏԱՍԱՔ......

Հրատ. Լամաջեան, № 73։

81. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *ներքուստ, արևելյան պատի միջին մասում. պատուհանից հյուսիս. վերջին տողը մյուսներից կարճ.*

ԱԾԱՀԱՃՈՅԵՒԸՆԴՐԵԱԼՍԲՄԻԱՅՆԱԿԵԱՑՆԳԱՆՁԱԿԵՑԻՈՐՁԾԵ
ԱՄՅԱՆԱՊԱՏԻԿԵՑԵԱԼԽՈՏԱՃԱՐԱԿԵՒԱՆՏԵՍԻՄԱՐԴԿԱԻՆ ՏԵ
ՍՈՒԹԵՆԷԵԿՆԻՔԱՂԱՔՍՄԵՐԻՏՈՒՉՈՒԹԵՆԷՆԱՅԱՌԺԱՄԱՅՆՀՐԱՄ
ԱՆԻՏԷՀԱՍԵԱԼՓՈԽԵՑԱՒԻՄՇՏԸՆՋԵՆԱՒՈՐԿԵԱՆՍՆԵՒԹԱՂԵՑԱՒՊԱ
ՆԴԽՏԱՒՐԷԻԳԵՐԵԶՄԱՆՍԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆԱՑԵՒԴԻՐՔՍԲՈՍԿԵՐԱՑՆՈՐ
ԱԲԺԸՇԿՈՒԹԻԱՌՆԷԱՄԵՆԱՅՆԱԽՏԱԺԵՏԱՑԵՒԵՍՏՐԳՐԻԳՈՐՍԱՀ
ՄԱՆԵՑԻՁԱԾԱԾՆԻՆԿԻՒՐԱԿԷՆԱՒՐՆՅԱՆՈՒՆՆՈՐԱՊԱՏԱՐԱԳԵԼՔ
ՔՍՈՎՁՆՄԱՄՈՒՏՔՆԻՅԱԹՈՌԷՍՀԱՆԷԿԱՄՅՈՒՁԵԼԻՇԽԷԿԱՅԵՆԻԵՒՅՈ
ԻԴԻ··ՂԱՓՆՁՈՎԵԱԼԵՂԻՑԻՆ

ԱԾԱՀԱՃՈՅ ԵՒ ԸՆԴՐԵԱԼ Ս[ՈՒՐ]Բ ՄԻԱՅՆԱԿԵԱՑՆ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ ՈՐ Զ :ԾԵ:/ ԱՄ ՅԱՆԱՊԱՏԻ ԿԵՑԵԱԼ ԽՈՏԱՃԱՐԱԿ ԵՒ ԱՆՏԵՍ Ի ՄԱՐԴԿԱԻՆ ՏԵ/ՍՈՒԹԵՆԷ, ԵԿՆ Ի ՔԱՂԱՔՍ ՄԵՐ Ի ՏՈՒՉՈՒԹԵ-ՆԷՆ ԱՅ. ԱՌԺԱՄԱՅՆ ՀՐԱՄ/ԱՆ Ի ՏԵԱՌՆԷ ՀԱՍԵԱԼ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ՄՇՏԸՆՋԵՆԱՒՈՐ ԿԵԱՆՍՆ ԵՒ ԹԱՂԵՑԱՒ ՊԱ/ՆԴԽՏԱՒՐԷ Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆԱՑ. ԵՒ ԴԻՐՔ ՍՈՒՐԲ ՈՍԿԵՐԱՑ ՆՈՐ/Ա ԲԺԸՇԿՈՒԹԻՒՆ ԱՌՆԷ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱԽՏԱԺԵՏԱՑ։ ԵՒ ԵՍ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՀ/ՄԱՆԵՑԻ ԶԱԾԱԾ-ՆԻՆ ԿԻՒՐԱԿԷՆ ԱՒՐՆ ՅԱՆՈՒՆ ՆՈՐԱ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ/ՔՐԻՍՏՈՍ։ ՈՎ ԶՆՄԱ ՄՈՒՏՔՆ Ի ՅԱԹՈ-ՌԷՍ ՀԱՆԷ, ԿԱՄ ՅՈՒԶԵԼ ԻՇԽԷ ԿԱՅԵՆԻ ԵՒ ՅՈ/ՒԴԱՒ ՋԱՓ ՆԶՈՎԵԱԼ Ե՛ՂԻՑԻՆ։

Հրատ. *Սարգիսեան, 130։ Ալիշան, 60։ Բասմաջեան, № 45։ Բրոսսէ, I, 53։ Ջալալեանց, 10։ Գևորգեանց, 43։*

Լուսանկ. *տախտ.* IX.

82. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *ներքուստ. արևելյան և արևմտյան պատերը միացնող կամարի ներքևի արևմայան մասում.*

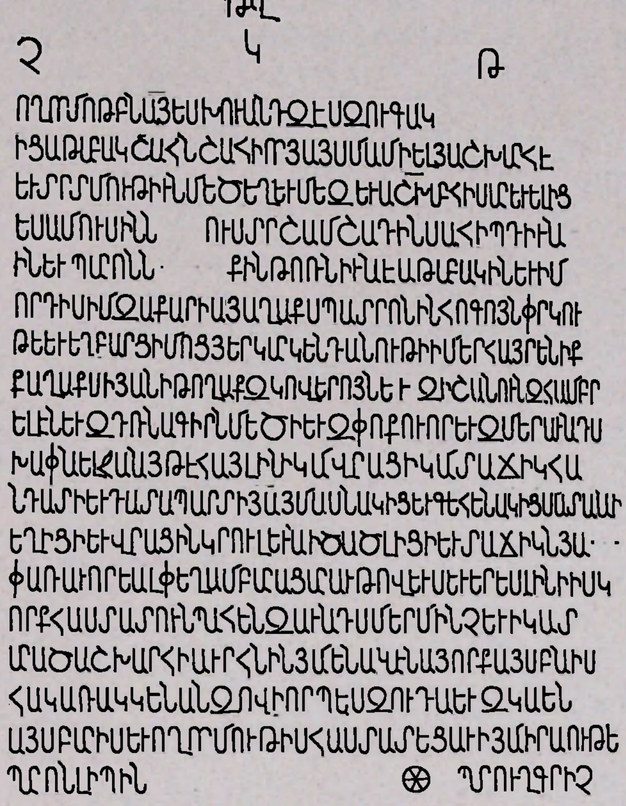

ԹՎ./ˌԻՆˌ :ՋԿԹ:/ ՈՂՈՐՄՈˌԻˌԹԵԱՄԲՆ Ա̅Յ̅ ԵՍ ԽՈՒԱՆԴԶԷՍ ԶՈՒԳԱԿ/Ի8 ԱԹԱԲԱԿ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ՈՐ ՅԱՅՍՄ ԱՄԻ ԵՂ ՅԱՇԽԱՐՀԷ/ ԵՒ ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵԾ ԵՂԵՒ ՄԵԶ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԱՐԵՒԵԼԻ8/, ԵՍ ԱՄՈՒՍԻՆ Ն'ՈՐԱ Դ'ՈՒՍՏՐ ՇԱՄՇԱԴԻՆ ՍԱՀԻՊԴԻՒԱՆ/ԻՆ ԵՒ ՊԱՐՈՆՆ 'ԽԱՒՇԱ'ՔԻՆ, ԹՌՌՆ ԻՒԱՆԷ ԱԹԱԲԱԿԻՆ ԵՒ [ԻՄ]/ ՈՐԴԻՍ ԻՄ ԶԱՔԱՐԻԱ ՅԱՂԱՔՍ ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ՓՐԿՈՒ/ԹԵԱՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐ8 ԻՄՈ8 ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ, Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ/ ՔԱՂԱՔՍ Ի ՅԱՆԻ ԹՈՂԱՔ ԶԿՈՎԵՐՈՅՆ ԵՒ ԶԻՇԱՆՈՒՆ ԶՀԱՄԲՐ/ԵԼԷՆ ԵՒ ԶԴՌՆԱԳԻՐՆ ՄԵԾԻ ԵՒ ԶՓՈՔՈՒ. ՈՐ ԵՒ ԶՄԵՐ ԱՒԱՆԴՍ/ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱՅ ԹԷ ՀԱՅ ԼԻՆԻ ԿԱՄ ՎՐԱՑԻ ԿԱՄ ՏԱՃԻԿ ՀԱ/Ն ˌԷˌԴԱՏԻ ԵՒ ԴԱՏԱՊԱՐՏԻ ՅԱՅ ՄԱՍՆԱԿԻ8 ԵՒ ԳԵՀԵՆԱԿԻ8 ՍԱՏԱՆԱՒ/ ԵՂԻ8Ի. ԵՒ ՎՐԱՑԻՆ ԿՐՈՒԼ ԵՒ ԱՆԻԾԱԾ ԼԻ8Ի ԵՒ ՏԱՃԻԿՆ ՅԱ'ՄԵՆԱՅՆ'/ ՓԱՌԱՒՈՐԵԱԼ ՓԵՂԱՄԲԱՐԱ8 ԱՄԱՒԹՈՎ ԵՒ ՍԵՒԵՐԵՍ ԼԻՆԻ. ԻՍԿ/ ՈՐՔ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԵՆ ԶԱՒԱՆԴՍ ՄԵՐ ՄԻՆՉԵՒ Ի ԿԱՏ/ԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՄԵՆԱԿԱԼԷՆ Ա̅Յ̅: ՈՐՔ ԱՅՍ ԲԱՆԻՍ/ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԷՆԱ ՆԶՈՎԻ ՈՐՊԷՍ ԶՈՒԴԱ ԵՒ ԶԿԱԵՆ:/ ԱՅՍ ԲԱՐԻՍ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՒ Ի ՅԱՄԻՐԱՈՒԹԵԱՆ/ ՊԱՐՈՆ ԼԻՊԻՆ: ՊՏՈՒՂ ԳՐԻՉ:

Հրատ. Սարգիսեան, 131—133։ Ջալալեանց, 10—11։ Ալիշան, 62—63։ Բասմաջեան, № 87։ Գևորգեանց, 43։
Լուսանկ. տախտ. VIII.

83. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *Ներքուստ. արևելյան պատի հարավային անկյունում. պատի մեջ ագուցված խաչքարից հյուսիս. Ալիշանը տվել է հետագայում ջարդոտված մասերից կազմած վերծանությունը։ Արձանագրությունը կազմված է ոտանավորով.*

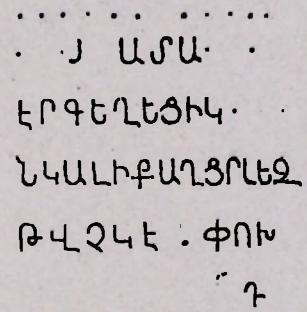

'ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ.......
ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱՐԴԻ'Ս 'Պ'ԱՏԱ'ՆԵԿԻ',
ԷՐ ԳԵՂԵՑԻԿ 'ԵՒ ՑԱ'ՆԿԱԼԻ,
ՔԱՂՑՐ ԼԵԶ'ՈՒ ՈՐՍԱՓ ՊԻՏԻ',
ԹՎˌԻՆˌ :ՉԿԷ: ՓՈԽ'ԵՑԱՒ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ':

Հրատ. Ալիշան, 61։ Ջալալեանց, 12։ Գևորգեանց, 43։ Բասմաջեան, № 85։

84. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *Ներքուստ. արևելյան և արևմտյան պատերը միացնող հարավային կամարի ներքևի արևմտյան մասում.*

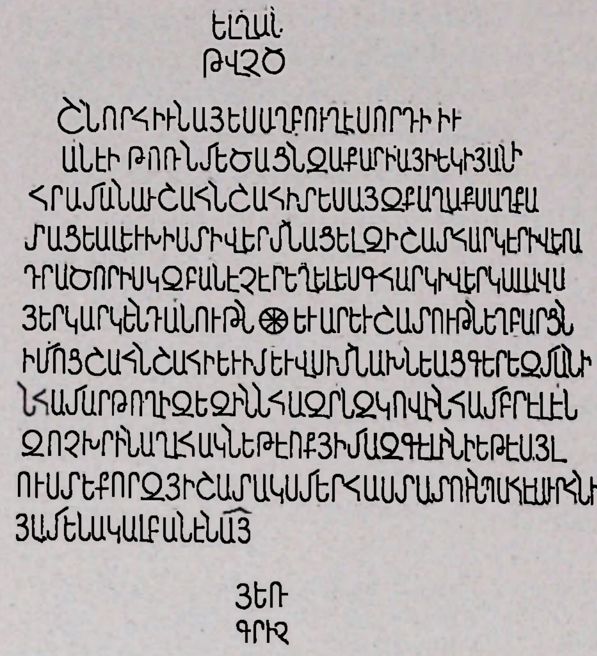

ԵՂԳԱՆՆԻՆ, ԹՎԻՆ, ՉԾ։ ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ։ ԵՍ ԱՂԲՈՒՂԷՍ, ՈՐԴԻ ԻՒԱՆԷԻ, ԹՈՌՆ ՄԵԾԱՑՆ ԶԱՔԱՐԻԱՅԻ ԵԿԻ ՅԱՆԻ, ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՇԱՀՆՇԱՀԻ, ՏԵՍԱՅ ԶՔԱՂԱՔՍ ԱՂՔԱՏԱՑԵԱԼ ԵՒ ԽԻՍՏ Ի ՎԵՐ ՄՆԱՑԵԱԼ, ԶԻ ՇԱՏ ՀԱՐԿ ԷՐ Ի ՎԵՐԱ ԴՐԱԾ, ՈՐ Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ՉԷՐ ԵՂԵԼ. ԵՍ :Գ: ՀԱՐԿ Ի ՎԵՐ ԿԱԼԱ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐ-ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՂԲԱՐՑՆ ԻՄՈՑ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ԻՄ, ԵՒ ՎԱՍՆ ԻՄ ՆԱԽՆԵԱՑ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՀԱՄԱՐ ԹՈՂԻ ԶԵԶԻՆՆ ՀԱԶՐՆ, ԶԿՈՎԻՆ ՀԱՄԲՐԷԼԷՆ, ԶՈՋԽԲԻՆ ԱՂԼԱՀԱԿՆ։ ԵԹԷ ՈՔ ՅԻՄ ԱԶԳԷ ԼԻՆԻ, ԵԹԷ ԱՅԼ — ՈՒՍՏԵՔ ՈՐ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԷ ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՄԵՆԱԿԱԼ ԲԱՆԷՆ ԱՅ։ ՅԵՌՒ ԳՐԻՉ։

Հրատ. *Սարգիսեան*, *131*։ *Ջալալեանց*, *9*։ *Բրոսսէ*, I, *52*։ *Ալիշան*, *62*։ *Գեորգեանց*, *43*։ *Բասմաջեան*, *№ 81*։

Լուսանկ. *տախտ*. IX.

85. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *Ներքուստ. արևելյան պատի հյուսիսային մույթի խոյակից վեր. կամարի հյուսիս-արևելյան թեքության ներքևի մասում. վերջին չորս տողերը խոյակի վրա.*

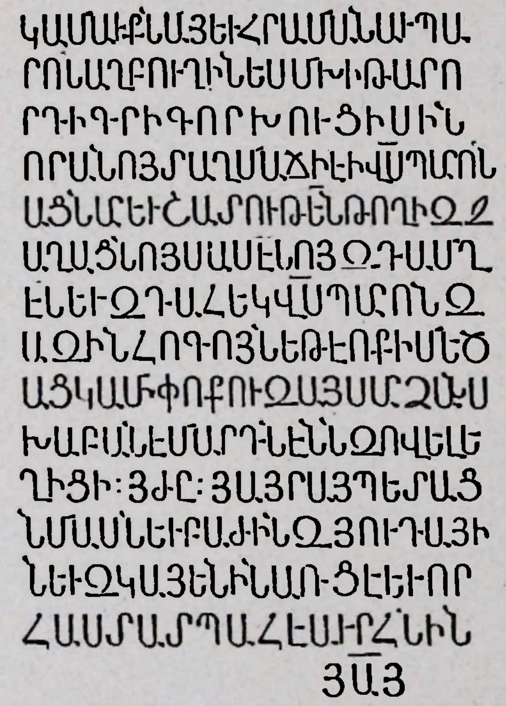

ԿԱՄԱՒՔՆ ԱՅ. ԵՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՊԱՐՈՆ ԱՂԲՈՒՂԻՆ. ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ, ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐ ԽՈՒՑԻՍԻՆ ՈՐ ԱՍՈՅ ՏԱՂՄԱՃԻ ԷԻ. ՎԱՍՆ ՊԱՐՈՆԱՑՆ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ԹՈՂԻ ԶԶԱՂԱՑՆՈՅՍ ԱՄԷՆՈՅ ԶԴԱՄՂԷՆ ԵՒ ԶԴԱՀԵԿ ՎԱՍՆ ՊԱՐՈՆ ԶԱԶԻՆ ՀՈԳՈՅՆ։ ԵԹԷ ՈՔ Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ ԶԱՅՍ ԱՐՋԱՆՍ ԽԱԲԱՆԷ, ՄԱՐԴՆ ԷՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ԵՂԻՑԻ :ՅԺԸ: ՅԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՄԱՍՆ ԵՒ ԲԱԺԻՆ ԶՈՒԴԱՅԻՆ ԵՒ ԶԿԱՅԵՆԻՆ ԱՌՑԷ ԵՒ ՈՐ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԷ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ։

Հրատ. *Ջալալեանց*, *11*։ *Սարգիսեան*, *131*։ *Ալիշան*, *62*։ *Գեորգեանց*, *46*։ *Բասմաջեան*, *№ 74*։

86. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. ներքուստ. կամարի հարավ-արևելյան թեքության վրա. հարավ-արևելյան մույթի խոյակից վեր. վերջին չորս տողերը խոյակի վրա.

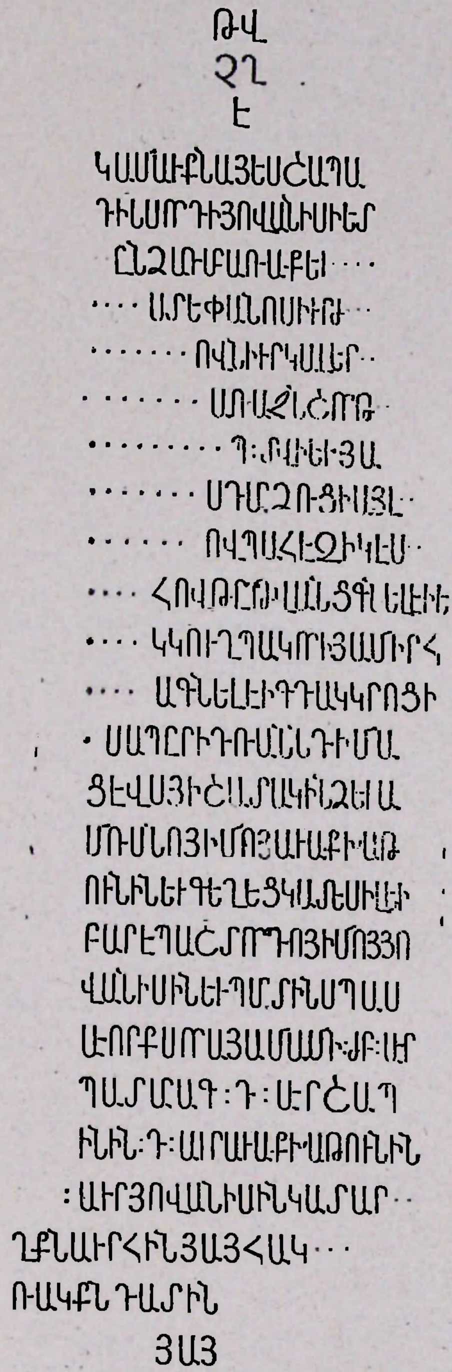

ԹՎ[ԻՆ]/ :ՉՂԷ:/ ԿԱՄԱՒՔՆ ԱՅ. ԵՍ ՇԱ/ՊԱԴԻՆՍ, ՈՐԴԻ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ԵՏ/⸢ՈՒ⸣ ԸՆՁԱ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԵԱ⸢ՂՔ/Ս ՍՈՒՐԲ⸣ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԻՒՐ Ժ⸢ՈՂ/ՈՎՐԴ⸣ՈՎՆ, ԻՒՐ ԿԱԼԵ-Ր⸢ՈՎ/Ն, ԶՈՐ Յ⸢ԱՌԱՋՆ ՇՈՐԹ⸢ԵԼ Է/ԻՆ: ԵՍ :ԷԾ: Ս⸣ՊԻ-ՏԱԿ ՏՎԻ ԵՒ ՅԱ⸢/ՌԱՔԵԱԼՔ⸣Ս ԴԱՐՁՈՒՑԻ. ԱՅԼ ⸢Ե/ՏՈՒ ՁԽԱՉ⸣ՈՎ ՊԱՀԷՉԻ ԿԷՍ⸢Ն/, ՈՐ Ի⸢ ՀՈՎԹԸԹՎԱՆՑ ԳՆԵԼ ԷԻ. Ե/⸢Ի ՄԷ⸣Կ ԿՈՒՂՊԱԿ ՈՐ Ի ՅԱՄԻՐ Հ⸢/ԱՍԱՆ⸣Ա ԳԸ-ՆԵԼ ԷԻ ԳԴԱԿԿՐՈՑԻ/ ⸢ԽԱՆ⸣ԱՊԸՐԻ ԴՌԱՆՆ ԴԻՄԱ/Ց Է. ՎԱՍՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՋ ԵՒ Ա/ՄՈՒՍՆՈՅ ԻՄՈՅ ԱՒԱՔ ԽԱ-Թ/ՈՒՆԻՆ ԵՒ ԳԵՂԵՑԿԱՏԵՍԻԼ ԵՒ/ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ՈՐԴՈՅ ԻՄՈՅ ՅՈ/ՎԱՆԻՍԻՆ: ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱՍ/ԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ ՅԱՄ[ԵՆԱՅՆ] ԱՄԻ :ԺԲ: ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ :Դ: ԱՒՐ ՇԱ-Պ/⸢ԱԴ⸣ԻՆԻՆ :Դ: ԱՒՐ ԱՒԱՔ ԽԱԹՈՒՆԻՆ/ :⸢Դ⸣: ԱՒՐ ՅՈՎԱՆԻՍԻՆ: ԿԱՏԱՐ⸢Ո⸣/ՂՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ. ՀԱԿ⸢Ա⸣Ռ-ՌԱԿՔՆ ԴԱՏԻՆ/ ՅԱՅ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 132։ Ջալալեանց, 12։ Ալիշան, 63։ Գևորգեանց, 46։ Բասմաջեան, № 93։*

87. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. ներքուստ. արևելյան պատի հարավային անկյունում, պատի մեջ ագուցված խաչքարից հարավ.

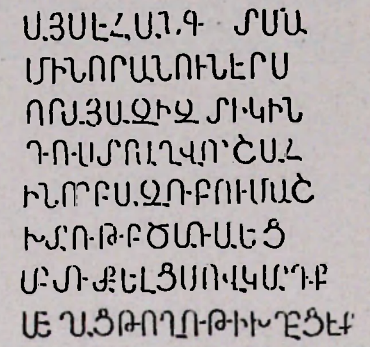

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԱ/ՄԻՆ, ՈՐ ԱՆՈՒՆ ԷՐ Ս/ՈՐԱՅ ԱԶԻԶ ՏԻԿԻՆ,/ ԴՈՒՍՏՐ ԱՂՎՈՐ ՇԱՀ/ԻՆ. ՈՐ ԲԱԶՈՒ[ԲՈՒ]Մ ԱՇ/ԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԾԱՌԱԵՑ/ ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԵԼՈՑՍ: ՈՎ ԿԱՐԴ[Է]Ք/ ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ Խ[Ն]ԴՐԷՑԷՔ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 108։

88. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԻԹ. *Ներքուստ. արևելյան պատի հարավային մույթի խոյակից վեր, կամարի հարավ-արևելյան թեքության վրա, վերջի տողերը խոյակի վրա.*

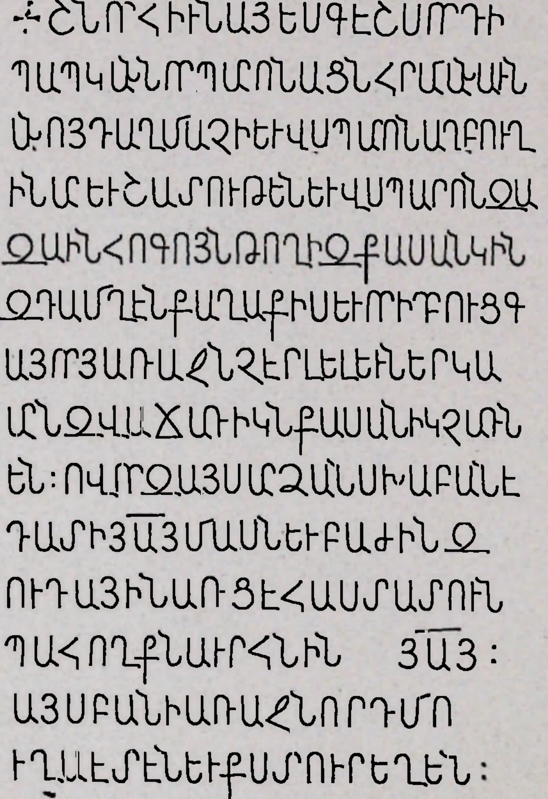

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԳԷՇՍ, ՈՐԴԻ/ ՊԱՊԿԱՆՆ, ՈՐ ՊԱՐՈՆԱՑՆ ՀՐԱՄԱՆԱՒՆ/ ԱՆՈՅ ԴԱՂՄԱՉԻ, ԵՒ Վ.ԱՍՆ ՊԱՐՈՆ ԱՂԲՈՒՂ/ԻՆ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ՎԱՍՆ ՊԱՐՈՆ ՁԱ/ՁԱՒՆ ՀՈԴՈՅՆ ԹՈՂԻ ԶՔԱՍԱՆԿԻՆ/ ԶԴԱՄՂԷՆ ՔԱՂԱՔԻՍ. ԵՒ ՈՐ Ի ԴՐՈՒՑ Դ/ԱՅ ՈՐ ՅԱՌԱՋՆ ՋԷՐ ԼԵԼ ԵՒ ՆԵՐԿԱՐ/ԱՐՆ ԶՎԱՃԱՌՒԿՆ ՔԱՍԱՆԻԿ ՉԱՌՆ/ԵՆ: ՈՎ ՈՐ ԶԱՅՍ ԱՐՁԱՆՍ ԽԱԲԱՆԷ,/ ԴԱՏԻ ՅԱՅ. ՄԱՍՆ ԵՒ ԲԱԺԻՆ Զ/ՈՒԴԱՅԻՆ ԱՌՑԷ. ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ/ ՊԱՀՈՂՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ԱՅ: ԱՅՍ ԲԱՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄՈ/ԻՂԱԷՏԷՆ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՍԱՏՈՒՐ ԵՂԵՆ:

Հրատ. Սարգիսեան, 131։ Ալիշան, 62։ Ջալալեանց, 11։ Գեվորգեանց, 46։ Բասմաջեան, № 67։

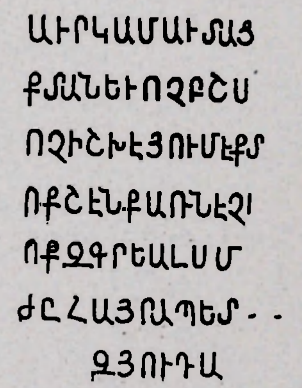

89. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Երեսապատման քարի բեկորի վրա. գտնվել է պեղումներից առաջ՝ ավերակների մեջ. քարն ամբողջովին ծածկված է մամուռով.*

5. ԲԱՐՍԵՂԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

90. ԲԱՐՍԵՂԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. *խաչքարի ստորին մասում.*

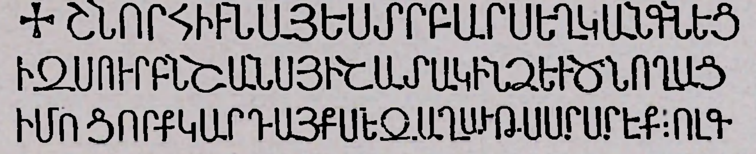

ՇՆՈՐՀՒՒՆ ԱՑ. ԵՍ ՏԷՐ ԲԱՐՍԵՂ ԿԱՆԳՆԵՑ/Ի ԶՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ ՑԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ/ ԻՄՈՑ. ՈՐՔ ԿԱՐԳԱՅՔ ՄԵԶ ԱՂԱՒԹՍ ԱՐԱՐԷՔ. :ՈՂԳ:

Լուսանկ. *տախտ.* X.

6. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

91. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան եզրին, ռելեֆ շրջանակի մեջ.*

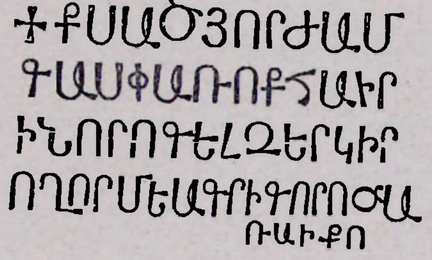

ՔՐԻՍՏՈՍ ԱԾ. ՅՈՐԺԱՄ/ ԳԱՍ ՓԱՌՈՔ ՀԱՒՐ/ Ի ՆՈՐՈԳԵԼ ԶԵՐԿԻՐ/, ՈՂՈՐՄԵԱ ԳՐԻԳՈՐՈ ԾԱ/ՌԱՒ ՔՈ:

Հրատ. Ջալալեանց, 13։ Սարգիսեան, 136։ Ալիշան, 53։ Բրոսսէ, I, 37։ Գևորգեանց, 41։ Գարեգին վրդ. 179։ Բասմաջեան, № 3։

Լուսանկ. *տախտ.* III.

92. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ, հյուսիս-արևմտյան խորշի հարավային մասում.*

:ՌԽԸ: ⌊ԹՈՒԻՆ⌋....
ՔՐԻՍՏՈՍ ԱԾ. ՈՂՈՐՄ/ԻԱՅ ՍԱՐԳՍ⌈Ի.....

93. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ, մուտքի բարավորի վրա. արձանագրությունը փորագրված է № 94-ից հետո. վերջին տողերը մըտնում են № 94 արձանագրության մեջ և ընդմիջվում նրա տողերի հետ։*

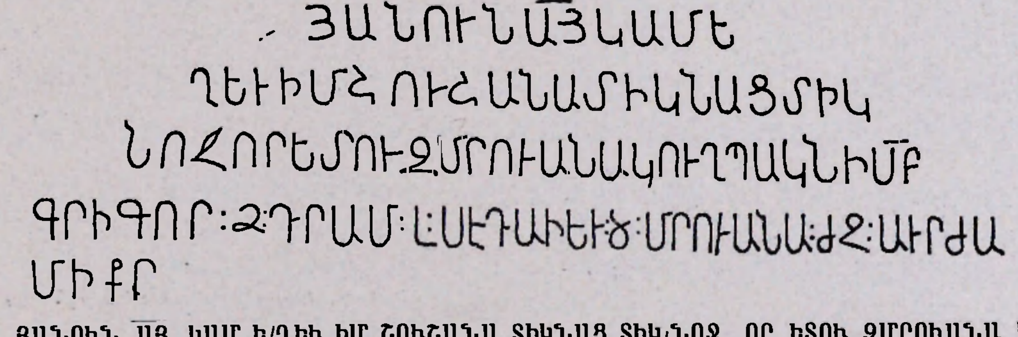

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ. ԿԱՄ Ե/ՂԵՒ ԻՄ ՇՈՒՇԱՆՆԱ ՏԻԿՆԱՑ ՏԻԿ/ՆՈՋ, ՈՐ ԵՏՈՒ ԶՄՐՈՒԱՆՆԱ ԿՈՒՂՊԱԿՆ Ի ՍՈՒՐԲ/ ԳՐԻԳՈՐ :Ջ: ԴՐԱՄ :Լ: ՍԵԳԱՒ ԵՒ :Ծ: ՄՐՈՒԱՆՆԱ :ԺՁ: ԱՒՐ ԺԱ/Մ Ի ՔՐ⌊ԻՍՏՈՍ:⌋

Հրատ. Ալիշան, 53։ Գևորգեանց, 41։

Լուսանկ. *տախտ.* XI,

94. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, մուտքի բարավորի վրա։

ԿԱՄԱՒՔՆԱՅԻՆԽԳԹՈՒԵՍՇՈՒՇԱՆՏԻԿՆԱՑ
ՏԻԿԻՆՁԻՒԳԱԿԻՑԳՐԻԳՈՐՈՒԻՇԽԱՆԻԵՏՈՒՁՄՐՈՒ
ԱՆԱԿՈՒՂՊԱԿՍԻՍԲԳՐԻԳՈՐԻՍԿՈՐՀԱԿԱՌԳԱՅԻՄՈՑԿԱՄ
ՅԱՒՏԱՐԱՑՅԺԸԻՑՆՆՁՈՎԱԾԷՀՈԳՈՎԵՒՄԱՐՄՆՈՎԵՒՔԱ

ԿԱՄԱՒՔՆ ԱՅ. Ի :ՆԽԳ: ԹՈՒ[Ի]Ն[Ս]. ԵՍ ՇՈՒՇԱՆ ՏԻԿՆԱՑ/ ՏԻԿԻՆ, ՁԻՒԳԱԿԻՑ ԳՐԻԳՈՐՈ ԻՇԽԱՆԻ, ԵՏՈՒ ՁՄՐՈՒ/ԱՆԱ ԿՈՒՂՊԱԿՍ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ. ԻՍԿ ՈՐ ՀԱԿԱՌ ԳԱ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ :ՅԺԸ: ԻՑՆ ՆԶՈՎԱԾ Է ՀՈԳՈՎ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ ԵՒ ՔԱ...

Հրատ. Սարգիսեան, 135։ Ջալալեանց, 12։ Ալիշան, 53։ Գևորգեանց, 41։ Բասմաջեան, № 4։
Լուսանկ. *տախտ.* XI.

95. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, մուտքի բարավորի վրա։

✣ԿԱՄԱՒՔՆԱՅԵՍՎԱՀՐԱՄԻՇԽԱՆԱՑԻՇԽԱՆԵՏՈՒՁԻՄՈՐԴՈՅՆՁԱՊՈՒԽԱՄՐԻՈԳԵԲԱԺԻՆԵՒԳ
ՆԵՑԻԲԿՈՒՂՊԱԿՁԼՈՐԱԳՈՅՆԻՆԵՒՁՈՐՍԱՒՏԻՆՈՇԱԿԱՆՑԵՏՈՒԻՍԲԳՐԻԳՈՐԻԵՒՔԱՆԵԿԵՂԵՑԻՔՍ
ՈՐՈՒՆԻՆԻՏԱՐԻՆԳՔԱՌԱՍՈՒՆՔԱՐԴԷԹԷՈՔՀԱԿԱՌԳԱՅԻՄՈՑԿԱՄՅԱՒՏԱՐԱՑՆՁՈՎԵԱԼԵՂԻՑ
ԻՀԱՒՐԷԵՒՅՈՐԴՈԵՒՍԲՀՈԳՈՅՆՅԺԸՀԱԵՒԱՊՈՒԽԱՄՐԻՄԵՂԱՑՆՊԱՐՏԱԿԱՆԵՂԻՑԻԱՌԱՋԻԱՅ

+ ԿԱՄԱՒՔՆ ԱՅ. ԵՍ ՎԱՀՐԱՄ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆ, ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՈՐԴՈՅՆ ԶԱՊՈՒԽԱՄՐԻ ՈԳԵԲԱԺԻՆ ԵՒ Գ/ՆԵՑԻ :Բ: ԿՈՒՂՊԱԿ ԶԼՈՐԱԳՈՅՆԻՆ ԵՒ ԶՈՐՍԱՒՏԻՆ [Յ]ՈՇԱԿԱՆՑ. ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՔԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՈՐ ՈՒՆԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ. ԱՐԴ ԷԹԷ ՈՔ ՀԱԿԱՌ ԳԱ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ ՆԶՈՎԵԱԼ ԵՂԻՑ/Ի ՀԱՒՐԷ ԵՒ ՅՈՐԴՈ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՀՈԳՈՅՆ ԺԸ: ՀԱ[ՅՐԱՊԵՏԱՑ] ԵՒ ԱՊՈՒԽԱՄՐԻ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԱՅ։

Հրատ. Սարգիսեան, 135։ Ալիշան, 53։ Ջալալեանց, 12։ Գևորգեանց, 41։ Բասմաջեան, № 11։
Լուսանկ. *տախտ.* XI.

96. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, մուտքի բարավորի վրա. երկրորդ տողի աջ կեսը ջարդված է։

✣ԵՍՍԱՐԳԻՍԼԱՐԱՐԱՐՍԵՏՈՒՁԻՄՏՈՒՆՍԻՍԲԳՐԻԳՈՐՈՐԱՌՆԵՆԻՆՁԺԱՄԻ...ԵՒԻՐԻՍԿՈՐՀԱԿԱՌԳ
ԵՒՁԻՄՅԻՇԱՏԱԿՍԽԱՓԱՆԷՅԱՄԵՆԱ--ԲԱՆԷՆԱՅ... ----------- ՎԵՒՄԱՐՄՆՈՎԱՆ

+ԵՍ ՍԱՐԳԻՍ ԼԱՐԱՐԱՐՍ ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՏՈՒՆՍ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ, ՈՐ ԱՌՆԵՆ ԻՆՁ ԺԱՄ Ի ՏԱՐԻՆ :ԺԵ: ԱՒՐ, ԻՍԿ ՈՐ ՀԱԿԱՌ Գ[Ա]/ ԵՒ ԶԻՄ ՅԻՇԱՏԱԿՍ ԽԱՓԱՆԷ ՅԱՄԵՆԱ[ԿԱԼ] ԲԱՆԷՆ ԱՅ.... ՀՈԳ[Ո]Վ. ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ ԱՄԵՆ։

Հրատ. Սարգիսեան, 135։ Ալիշան, 53։ Գևորգեանց, 42։ Բասմաջեան, № 97։

97. ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հյուսիսային կամարի մեջ։

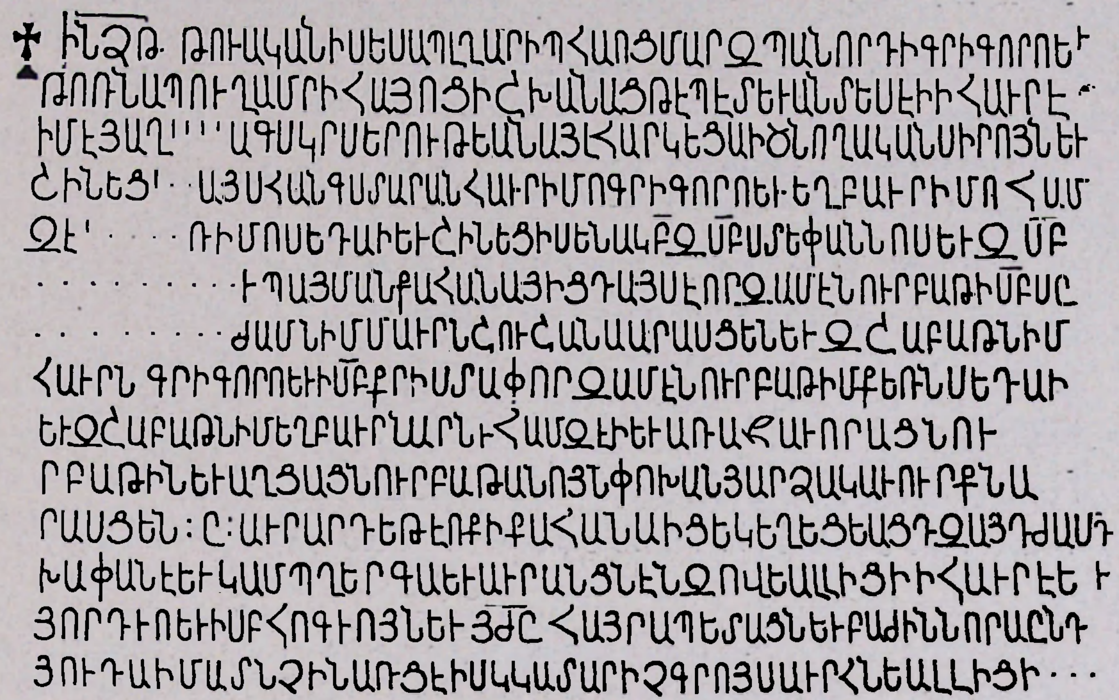

Ի : ՆՁԹ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ. ԵՍ ԱՊԼՂԱՐԻՊ ՀԱՈՑ ՄԱՐԶՊԱՆ, ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ/ ԹՈՌՆ ԱՊՈՒՂԱՄՐԻ ՀԱՅՈՑ ԻՇԽԱՆԱՑ, ԹԷՊԷՏ ԵՒ ԱՆՏԵՍ ԷԻ Ի ՀԱՒՐԷ/ ԻՄԷ ՅԱՂԱԳՍ֊ԿՐՍԵՐՈՒԹԵԱՆ, ԱՅԼ ՀԱՐԿԵՑԱ Ի ԾՆՈՂԱԿԱՆ ՍԻՐՈՅՆ ԵՒ/ ՇԻՆԵՑԻ [Զ]ԱՅՍ [ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆ ՀԱՒՐ ԻՄՈ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ԵՂԲԱՒՐ ԻՄՈ ՀԱՄ/ԶԷ [ԵՒ ՔԵ]Ռ ԻՄՈ ՍԵԴԱՒ ԵՒ ՇԻՆԵՑԻ ՍԵՆԱԿ :Բ: ԶՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԵՒ ԶՍՈՒՐԲ/ [Ք]ՐԻՍՏԱՓՈՐ Ե[Ւ] ՊԱՅՄԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑԴ ԱՅՍ Է. ՈՐ ԶԱՄԷՆ ՈՒՐԲԱԹ Ի ՍՈՒՐԲ ՍԼ/[ՏԵՓԱՆՆՈՍՆ] ԺԱՄՆ, ԻՄ ՄԱՒՐՆ ՇՈՒՇԱՆԱ ԱՐԱՍՑԵՆ ԵՒ ԶՇԱԲԱԹՆ ԻՄ/ ՀԱՒՐՆ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԶԱՄԷՆ ՈՒՐԲԱԹ ԻՄ ՔԵՌՆ ՍԵԴԱՒ/ ԵՒ ԶՇԱԲԱԹՆ ԻՄ ԵՂԲԱՒՐՆ [Ա]ԱՐՆԷՆ ՀԱՄԶԷՒ ԵՒ ԱՌԱՋԱՒՈՐԱՑՆ ՈՒ/ՐԲԱԹՒՆ ԵՒ ԱՂՑԱՑՆ ՈՒՐԲԱԹԱՆՈՅՆ ՓՈԽԱՆ ՅԱՐՋԱԿԱՒՈՒՐՔՆ Ա/ՐԱՍՑԵՆ :Ը: ԱՒՐ. ԱՐԴ ԵԹԷ ՈՔ Ի ՔԱՀԱՆԱՒՑ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑԴ ԶԱՅԳ ԺԱՄԴ/ ԽԱՓԱՆԷ ԵՒ ԿԱՄ ՊՂԵՐԳԱ ԵՒ ԱՒՐ ԱՆՑՆԷ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑԻ Ի ՀԱՒՐԷ ԵՒ/ ՅՈՐԴԻՈ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՈՅՆ ԵՒ :ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԵՒ ԲԱԺԻՆ ՆՈՐԱ ԸՆԴ/ ՅՈՒԴԱՒ ՄԱՏՆՉԻՆ ԱՌՑԷ. ԻՍԿ ԿԱՏԱՐԻՉ ԳՐՈՅՍ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԼԻՑԻ:

Հրատ. Սարգիսեան, 135: Ալիշան, 53—54: Ջալալեանց, 13: Բրոսսէ, I, 37: Գևորգեանց, 42: Բասմաջեան, № 16:
Լուսանկ. *տախտ.* XI.

7. ԱԲՈՒԽԱՆՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

98. ԱԲՈՒԽԱՆՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. բեմի հարավային մասում.*

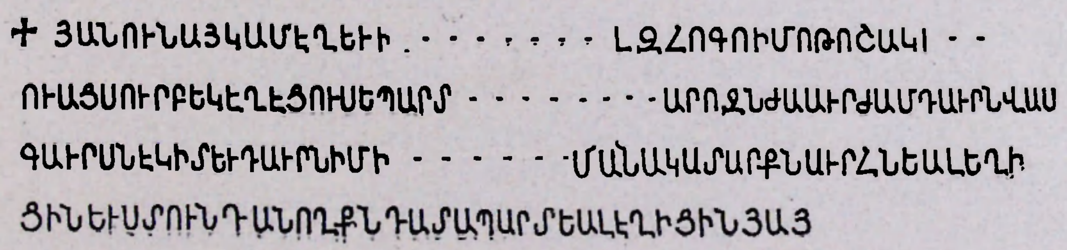

5—405

ՑԱՆՈՒՆ ԱՑ. ԿԱՄ ԷՂԵՒ ԻՄ[․․․․ ԶՀՈԳՈ ԻՄՈ ԹՈՇԱԿՆ....] ՈՒԱՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԷՂԷՑՈՒՍ Ե[Ւ] ՊԱՐՏ[ԻՆ ՍՈՔԱ Ի Տ]ԱՐՈՋՆ :ԺԱ: ԱՒՐ ԺԱՄ :Դ: ԱՒՐՆ Վ[ԱՄ]ԼԻՆ]/ :Գ: ԱՒՐ ՍՆԷԿԻՏ ԵՒ :Դ: ԱՒՐՆ ԻՄ.... [ՀՐԱ]ՄԱՆԱԿԱՏԱՐՔՆ ԱՒ[Ր]ՀՆԵԱԼ ԵՂԻ/ՑԻՆ ԵՒ ՍՏՈՒՆԴ ԱՆՈՂՔՆ ԴԱՏԱ-ՊԱՐՏԵԱԼ ԼՂԻՑԻՆ ՑԱՑ:

99. ԱԲՈՒԽԱՆՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ, հարավային ծայրում, մուտքից վեր, քիվի տակ.*

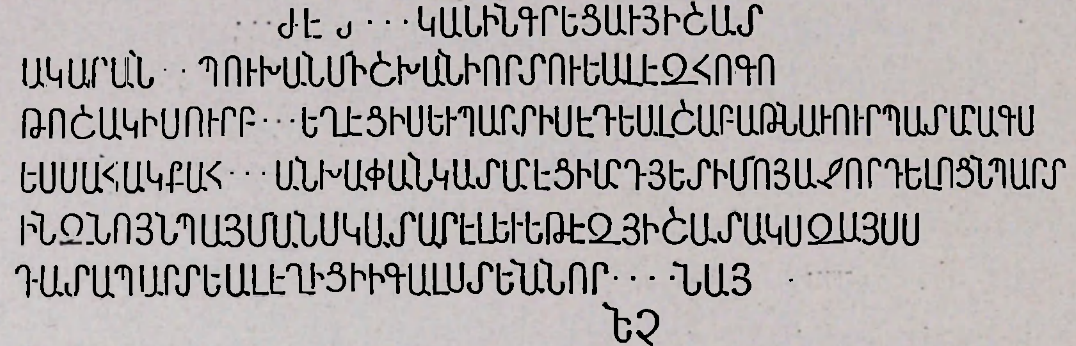

.. ԺԷ: [ԹՈՒԱ]ԿԱՆԻՆ[․] ԳՐԵՑԱՒ ՑԻՇԱՏ/ԱԿԱՐԱՆ[Ս ․Ա]ՊՈՒԽԱՆՄ[․]ԻՇԽԱՆԻ, ՈՐ ՏՈՒԵԱԼ Է ԶՀՈԳՈ/ ԹՈՇԱԿ Ի ՍՈՒՐԲ [ԵԿ]ԵՂԷՑԻՍ ԵՒ ՊԱՐՏԻՍ ԷԴԵԱԼ ՇԱԲԱԹՆԱՒՈՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳՍ:/ ԵՍ ՍԱՀԱԿ ՔԱՀ[ԱՆԱ] ԱՆԽԱՓԱՆ ԿԱՏԱՐԵՑԻ, ԱՐԴ ՑԵՏ ԻՄՈ ՑԱԶՈՐԴԵԼՈՑՆ ՊԱՐՏ/ԻՆ ԶՆՈՑՆ ՊԱՑՄԱՆՍ ԿԱՏԱՐԷԼ. ԵՒ ԵԹԷ ԶՑԻՇԱՏԱԿՍ ԶԱՑՍ/ [ԽԱՓԱՆԷ],/ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼ ԷՂԻՑԻ Ի ԳԱ-ԼՍՏԵԱՆՆ ՈՐ[ԴՈՑ]Ն ԱՑ.....

Հրատ. Բասմաջեան, № 109։

8. ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ

100. ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան մասում։*

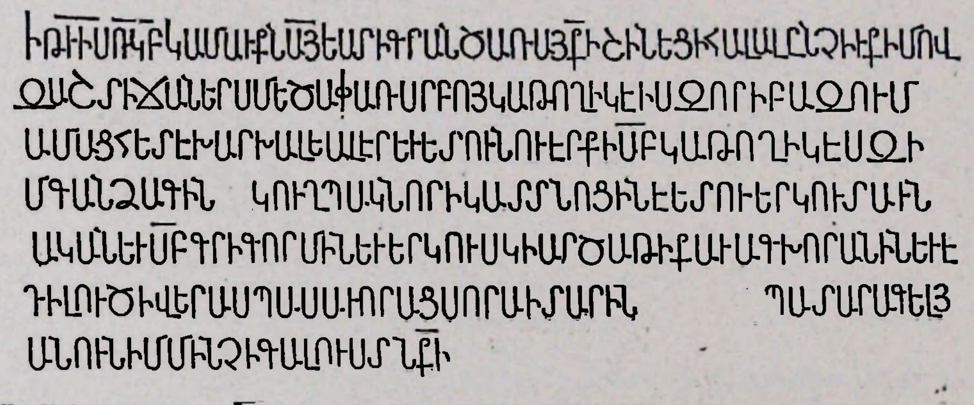

Ի ԹՒԻՍ :ՈԿԲ: ԿԱՄԱՒՔՆ ԱՑ. ԵՍ ՏԻԳՐԱՆ ԾԱՌԱՑ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՇԻՆԵՑԻ ՀԱԼԱԼ ԸՆՋԻՒՔ ԻՄՈՎ./ ԶԱՇՏԻՃԱՆԵՐՍ ՄԵԾԱՓԱՌ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՍ, ԶՈՐ Ի ԲԱԶՈՒՄ/ ԱՄԱՑ ՀԵՏԷ ԽԱՐԽԱԼԵԱԼ ԷՐ ԵՒ ԵՏՈՒ ՆՈՒԷՐՔ Ի ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻԿԷՍ ԶԻ/Մ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ԿՈՒՂՊԱԿՆ ՈՐ Ի ԿԱՏՏՆՈ-ՑԻՆ Է. ԵՏՈՒ ԵՐԿՈՒ ՏԱՒՆ/ԱԿԱՆ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ՄԻՆ, ԵՒ ԵՐԿՈՒ ՍԿԻ ԱՐԾԱԹԻՔ ԱՒԱԳ ԽՈՐԱՆԻՆ ԵՒ Է/ԴԻ ԼՈՒԾ Ի ՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱՒՈՐԱՑ ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ [— ԱՒՐ] ՊԱՏԱ-ՐԱԳԵԼ Ց/ԱՆՈՒՆ ԻՄ ՄԻՆՉ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ:

Հրատ. Ջալալեանց, 5—6։ Սարգիսեան, 118։ Ալիշան, 72։
Բրոսսէ, I, 27։ Գևորգեանց, 36։ Բասմաջեան, № 39։
Լուսանկ. *տախտ.* XII.

101. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևմտյան անկյունի մոտ։*

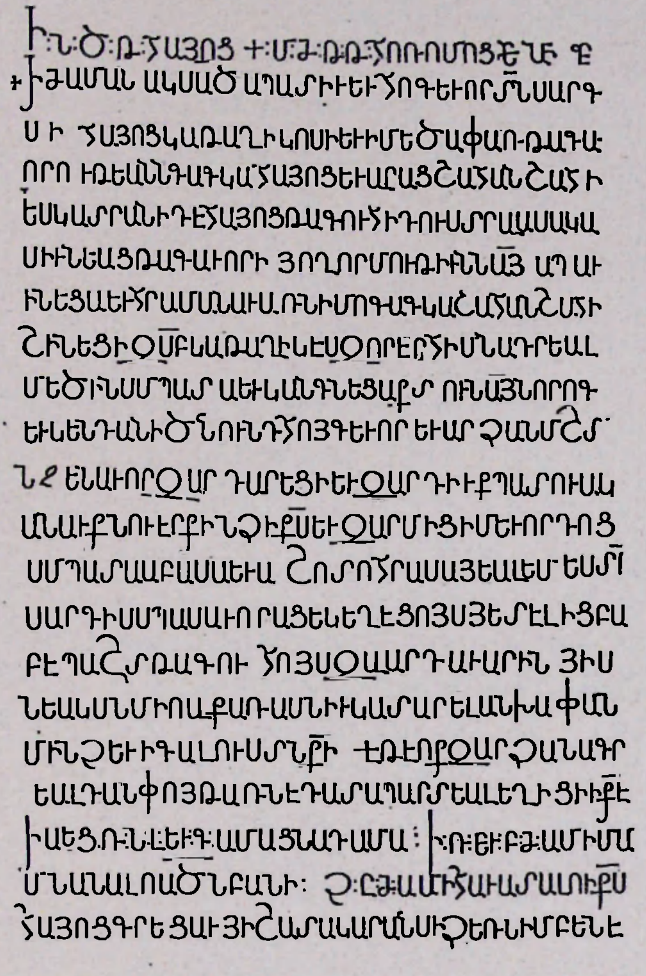

Ի :ՆԾ: Թ[ՈՒԻՆ] ՀԱՅՈՑ :ՄԺԹ: Թ[ՈՒ-ԻՆ] ՀՌՈՄՈՑ.

Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ ԱԾԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ՀՈԳԵ-ԻՈՐ Տ[ԵԱՌ]Ն ՍԱՐԳ/ՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱ-ԹԱՂԻԿՈՍԻ ԵՒ Ի ՄԵԾԱՓԱՌ ԹԱԳԱ-ԻՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ԳԱԳԿԱ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐ-ՐԱՑ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ/, ԵՍ ԿԱՏՐԱՆԻԴԷ ՀԱ-ՅՈՑ ԹԱԳՈՒՀԻ, ԴՈՒՍՏՐ ՎԱՍԱԿԱ/ՍԻՒ-ՆԵԱՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՅՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆՆ ԱՅ ԱՊԱՒ/ԻՆԵՑԱ ԵՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԱՌՆ, ԻՄՈ ԳԱԳԿԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ/ ՇԻՆԵՑԻ ԶՍՈՒՐԲ ԿԱԹԱՂԻԿԷՍ, ԶՈՐ ԷՐ ՀԻՄՆԱ-ԴՐԵԱԼ ՄԵԾԻՆ ՍՄՊԱՏԱ ԵՒ ԿԱՆԳՆԵ-ՑԱՔ ՏՈՒՆ ԱՅ ՆՈՐՈԳ/ ԵՒ ԿԵՆԴԱՆԻ ԾՆՈՒՆԴ ՀՈ[Յ]ԳԵՒՈՐ ԵՒ ԱՐՋԱՆ ՄՇՏ/ՆՋԵՆԱՒՈՐ. ԶԱՐԴԱՐԵՑԻ ԵՒ ԶԱՐ-ԴԻՒՔ ՊԱՏՈՒԱԿ/ԱՆԱՒՔ ՆՈՒԷՐՔ ԻՆՁ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ԶԱՐՄԻՑ ԻՄ ԵՒ ՈՐ-ԴՈՑ/ ՍՄՊԱՏԱ, ԱԲԱՍԱ ԵՒ ԱՇՈՏՈ. ՀՐԱՄԱԵԱԼ ԵՄ ԵՍ ՏԷՐ/ ՍԱՐԴԻՍ ՍՊԱ-ՍԱՒՈՐԱՑ ԵԿԵՂԷՑՈՅՍ, ՅԵՏ ԷԼԻՑ ԲԱ-ՐԼՊԱՇՏ ԹԱԳՈՒՀՈՅՍ ԶՎԱՐԴԱՎԱՐԻ Ս ՅԻՍ/ՆԵԱԿՍՆ ՄԻՈՎ ՔԱՌԱՍՆԻՒ ԿԱ-ՏԱՐԵԼ ԱՆԽԱՓԱՆ/ ՄԻՆՉԵՒ Ի ԳԱ-ԼՈՒՍՏՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ։ ԵԹԷ ՈՔ ԶԱՐՋԱ-ՆԱԳՐ/ԵԱԼԴ ԱՆՓՈՅԹ ԱՌՆԷ ԴԱՏԱ-ՊԱՐՏԵԱԼ ԵՂԻՑԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ։/ Ի ՎԵՑ :ՌՆԼ: ԵՒ :Գ: ԱՄԱՑՆ ԱԴԱՄԱ :Ռ:ԲԺ: ԱՄԻ ՄԱՐ/ՄՆԱՆԱԼՈ ԱԾ[ԱՒ]Ն ԲԱՆԻ :ՉԼԺ; ԱՄԻ ՀԱՒԱՏԱԼՈ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՀԱՅՈՑ։ ԳՐԵՑԱՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՍ Ի ՁԵՌՆ ԻՄ ԲԵՆԷ։

Հրատ. Շահխաթունեանց, ք. 353—354. Ջալալեանց, Ծ: Սարգիսեան, 117—118. Ալիշան, 67—70. Գևորգեանց, 34. Բասմաջեան, № 8.

Լուսանկ. *տախտ.* XIII.

102. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևմտյան մասում։*

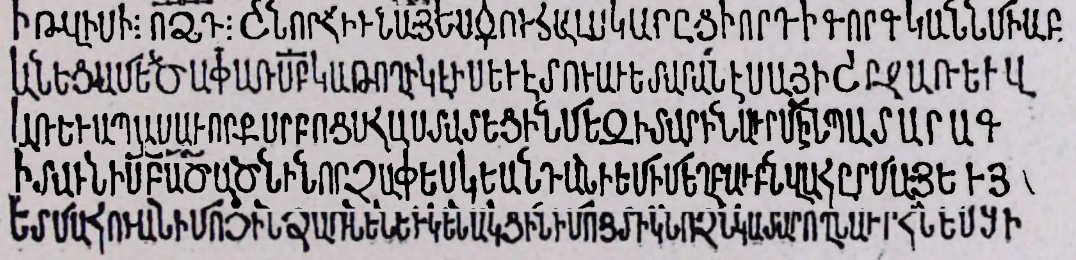

Ի ԹՎԻՍ Ի :ՈՋԴ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԶՈՒՀԱԼՍ ԿԱՐԸՑԻ, ՈՐԴԻ ԳՈՐԳԿԱՆՆ ՄԻԱԲ/ԱՆԵՑԱ ՄԵԾԱՓԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԷՍԱՅԻ, ՇՐՋԱՌ ԵՒ Վ/ԱՌ. ԵՒ ՍՊԱՍԱ-

Ւ ՈՐՔ ՍՐԲՈՑՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՄԵԶ Ի ՏԱՐԻՆ ԱՒՐ ՄԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ/ Ի ՏԱՒՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾ-ՆԻՆ. ՈՐՔԱՓ ԵՍ ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՄ ԻՄ ԵՂԲԱՒՐՆ ՎԱՀՐԱՄԱՑ ԵՒ Յ/ԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ԻՄՈՅ, ԻՆՁ ԱՒՆԵԼ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ ԻՄՈՅ ՏԻԿՆՈՋՆ: ԿԱՏԱՐՈՂՆ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻ:

Հրատ. Գևորգեանց, 35։ Սարգիսեան, 118։ Ալիշան, 72։ Բասմաջեան, № 58։ Բրոսսէ, I, 26։

Լուսանկ. *տախտ.* XII:

103. ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. հարավային մուտքի արևելյան կողին.*

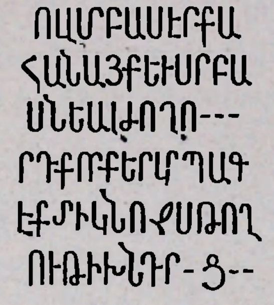

ՈՎ ՍՐԲԱՍԷՐ ՔԱ/ՀԱՆԱՅՔ ԵՒ ՍՐԲԱ/ՍՆԵԱԼ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՔ, ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳ/էՔ ՏԻԿՆՈՋՍ ԹՈՂ/ՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴ[Ր]ԵՑ[էՔ]:

Հրատ. Ջալալեանց, 6։ Սարգիսեան, 118։ Ալիշան, 73։ Բասմաջեան, № 100։

Լուսանկ. *տախտ.* XIII.

104. ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ, հարավային պատին, մուտքի բարավորի վրա պահպանվել է քարի ձախ ծայրը, որի մեծ մասը չարամտորեն ջարդված է. մի քարի բեկոր վերջին երկու տողերի մասերով գտնվել է պեղումների ժամանակ. Սարգիսյանը կարդացել է ամբողջ արձանագրությունը։*

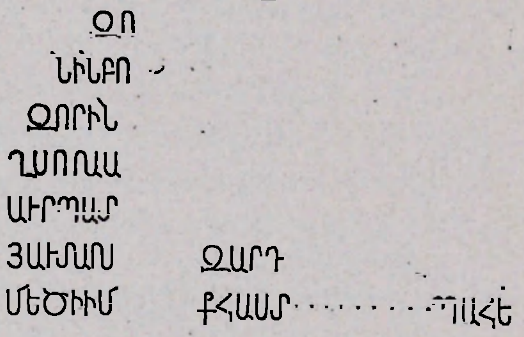

ԹՈՒ[ԻՆ] ՉԼԵ: ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԸՌՈԲԵՆ ԾԱՌԱ ԱՅ. ՈՐԴԻ ԴԱՒԹԻ ԵՒ ԹՈՌՆ ՅՈՀԱՆՆԱ ԱՊԱՒԻ-ՆԵՑԱ ՅԱԾ. ԵՒ Ի ՄԵԾԱՓԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻ-ԿԱՅՍ/, ԶՈ[Ր] ԽՈՐՀԵԱԼ ԷԻ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵՑԻ. ԵՏՈՒ ԸՆԾԱ Ի ՍԱ ԶԻՄ ԳԱՆՁԱԳԻՒՆ ՁԻԹԱՀԱ[Ն]/ՆՔՆ Բ[Ո]ԼՈՐ ՄԻՆ ԱԿՆ ԻՒՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՅԱԶՈՂՈՒԹ-ԵԱՄ[Բ] ՈՐ Է ՄԵՐՁ Ի ...ՆԻՑ ՏԻԳՐԱՆԱ[Յ]/ ԶՈՐ ԻՄ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ՇԻՆԵՑԻ ԵՒ ԳՆԵԱԼ ԷԻ ԶԻՆ-ՔՆ Ի ԹՈՌՆԵՐՈՒՆ... ԵՒ ԻՇԽԵՑՈ/Ղ ՍՈՐԱ Ս[Ա]Ր-ԿԱՒԱԳՆ ԵՒ ԱՅԼ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔՆ ՀԱՏՈՒՑԻՆ ՄԵԶ ՓՈԽԱՐԷՆ [ՅԱՄԵՆԱ]ՅՆ ԱՄԻ ՀԻՆԳ[Ն] ԱՒՐ ՊԱՏ[Ա]ՐԱՔ ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՒՐ ԻՄՈՅ ԴԱՒԹԻ: ԱՐԴ ԵԹԷ Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ [Յ]ԻՄՈՑ ԿԱՄ/ ՅԱՒՏԱՐԱ[Ց] ԶԱՐԴԻՒՆՔՍ ՄԵՐ ՀԱՆԵԼ ԿԱՄ ԽԱԲԱՆԵ[Ա]Լ ԶԱՆԱ ՄԵՂԱՑ ՄԵՐՈՑ ՊԱՐ-ՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ՅԱՏԵՆԻՆ/ ՄԵԾԻ Ի[Ս]Կ ՈՐ[Ք] ՀԱՍՏ[Ա]ՏՈՒՆ[Ք] ՊԱՀԵ[Ն] ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ[Ն]։

Հրատ. Սարգիսեան, 119։ Ալիշան, 72։ Ջալալեանց, 6։ Գեվորգեանց, 36։ Բասմաջեան, 78։

105. ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. հյուսիսային պատի արևելյան անկյունում. արձանագրության շարունակությունը եղել է չարամտորեն տեղահան արված քարի վրա. արձանագրությունը հավանաբար անավարտ է։*

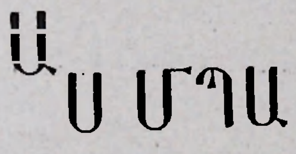

ՍՄՊԱ[Տ].,,

Հրատ. Բասմաջեան, № 26։

Լուսանկ. *տախտ.* XIII,

106. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ, արևմտյան պատի հարավային անկյունի մոտ.*

ԱՆՈՒԱՄԲ ՏԵԱՌՆ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ՍՈՒՐԲ ԵՒ ԻՆՔՆԱԿԱԼ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴԻԵԱ ԴՈՒԿԻ, ԿԱՄ ԵՂԵՒ ԻՄ ԲԱԳՐԱՏԱ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ/ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼԻՑ ԿԱՏԱՊԱՆԻ ՎԽԿԱՑՈՅՍ, ԱՒՆԵԼ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ ՄՍՅՐԱՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆԻՈ. ՅՈՐԺԱՄ ԱՌԻՆ ԶՏԱՆՈՒՏՐՈՒԹԻՒՆՍ ՄԽԻԹԱՐ ԻՊԱ/ՏՈՍՆ ԿՐՏԻՆ ՈՐԴԻՆ ԵՒ ԳՐԵԳՈՐ ԼԱՊԱՍՏԱԿԱ ՈՐԴԻՆ ՍՊԱԹԱՐԿԱՆԴԻ-ՏԱՏՆ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՏՍՒԱԶԱ ՈՐԴԻՆ ՍՊԱԹԱՐԿԱՆԴԻԴԱՏԱՆ ԵՒ ԱԶԱՏԵ/ՑԻՆ ԶՎԵՑԿԷ ԿՈՌ ԵՒ ԶՍԱՅԼԻ ԵՒ ԶԿԱՄԻՆ ԵՒ ԶԱՆ-ԳԱՐԻՈՆ ԵՒ ԿԱՏԱՊԱՆ ՉԻՎ ԵՒ ԼԻՆԻ ՏԱ ՍԵՐՄ :Ռ: ՍՈԴ ԵՒ ԽԱԽԲ ԶԸՆԾԵԼՈՅՆ ԶԱՅԼՆ ՏԱՆՈՒՏԷՐԲՆ ԱՌ/ՆԵՆ ԶԻՐԵԱՆՑ ՏԱՄԲ, ՈՐ ԶՀԱՄՆԻ Ի ՅԱՆԻ ՈՋ ԻՆՁ ՈՅԺ: ԵՒ ԳԻՆԵՒՈՐ ԱՆԵՑԻ ԵԹԷ ՍԱՅԼՈՎ ԵԹԷ ԳՐԱՍՏՈՎ ՔԱՒՆ ԱԶԱՏԷ. ԵՒ ԱՆԵՑԻ ՈՐ ԻՒՐԵՆՆ ՄՈՐԹԵԼԻՔ/ ԳՆԷ ԲԱԺՆ ԱԶԱՏ Է, ԵՒ ՇԱԼԱԿԱՒՈՐ ԱՆԵՑԻ ԲԱՄԲԷՆՑԱՎ, ԲԱԺԻՆ ԿԷՍՆ ԱԶԱՏ Է. ԵՒ Ի ԿԱՊԾԻՆ ՏԱԻՆ ԴԱՀԵԿԱՆԻՆ :Զ: ԴՐԱՄ ԱՅՍ ՏԱՆ :Դ:, :Բ: ԱԶԱՏ Է. ԵՒ ՍՍԱ/ԴՈՐԾԻ ԵԹԷ ՊԱԽՐԷԻ ԼԻՆԻ ԳԼՈՒԽ ԵԹԷ ՈՉԽԱՐ ԶԿԷՍՆ ՏԱ ԿԷՍՆ ԱԶԱՏ Է ԵՒ Ի ՆՍՏՈ ԻՆԿԱՐԼԷՆ :Ռ: ԴՐԱՄՆ ԱԶԱՏ Է:

Հրատ. Սարգիսեան, 120։ Ալիշան, 79—??։ Ջալալեանց, 7։ Բասմաջեան, № 23։ Գևորգեանց, 35։

Լուսանկ. տախտ. XII.

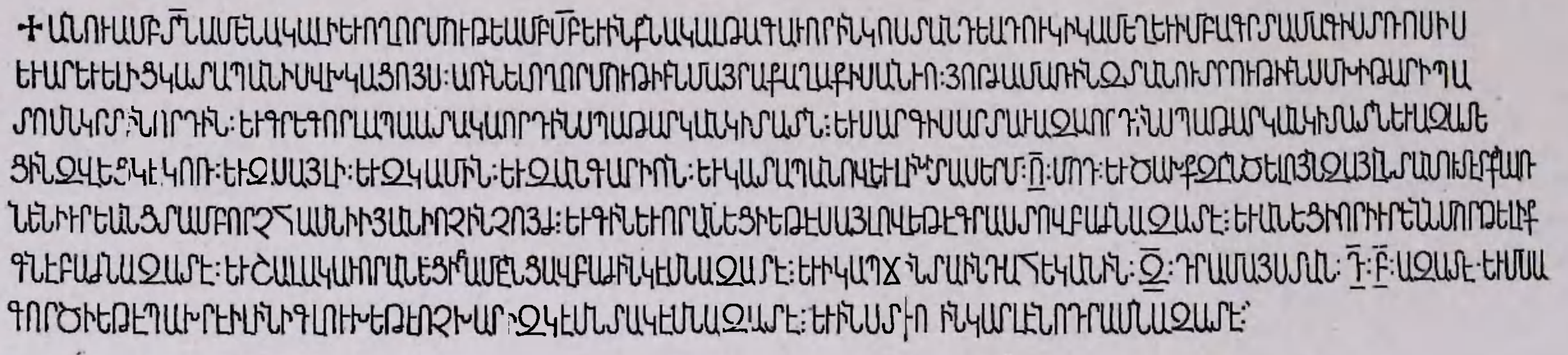

107. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային մասում.*

ԿԱՄԱՒՔ ˌԵՒˌ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ. ԵՍ ԱՌԱՒՆՍ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍՍ ՄԵԾԱՐԵԱԼ Ի ՄԵԾԱՓԱՌ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՑՆ/' Ի ԳԵՂ ՋԱՐԴՈՒ ԵՒ Ի ՏԻՍ ՄԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԻՄՈ ԵԿԻ ՅԱՐԵԻԵԼՍ Ի ԳԵՂԵՑԿԱՇԷՆ ԲԵՐԴՍ ՅԱՆԻ, ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՑԻ ԲԱՒԱՆԴԱԿ ԶԳԱՐԻ/ՍԳ ՍՈՐԻՆ ԿԱՌԿԱՌԱԿՈՅՏ ԱՐՔԱՆԱՒՔ ԵՒ ՀԱՍՏԱՀԵՂՈՅՍ ԱՄՐՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՒ Ի ՅԻՄՈՑ ՄԵԾԱԾԱԽ ԳԱՆՁՈՒՑ ԱԾԻ ՋԱՆԻՒ ՋՈՒՐ ՅՈՐԴԱԲՈՒԽ Ի ՄԵԶ ԱՄՐՈՑԻՍ ՅՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Ի ԶՈՎԱՑՈՒՄՆ ԾԱՐԱՒԵԱՑ: ԲԵՐԻ ՈՍԿԻ ՄԱՏԱՆԵԱՒ/ ԳԻՐ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԶԻՆՔՆԱԿԱԼ ԾԻՐԱՆԵԾԻՆ ԹԱԳՈՒՀՈՅՆ ՎԱՍՆ ՊԱԽՏԻՑ ՏԱՆՑ ՔԱՂԱՔԻՍ ԵՒ ԹԱՍՏԱԿԻՆ ԶՈՐ ՏԱՒՆ/ ԱՄ ՅԱՄԷ ՋԱՓ ՈՒԹԻՑ ԼՏԵՐՑ ʼԱՅʼԼ ԵՒ Ի ԽՆԴՐՈ ԻՇԽԱՆԱՒՈՐԱՑՍ ԽԱՓԱՆԵՑԻ ԵՒ ԶԳԻՒՏ ԵՐԿՈՒՑ ԼՏԵՐՑ ԶՈՐ ՏԱՅՐ ՄՈՒԹԱ-/ ՍԻՔՆ: ԶԱՅՍ ԱՄԵՆ...

Հրատ. *Սարգիսեան, 119: Ալիշան, 70: Բժշկեան, 73: Ջալալեանց, 6: Գևորգեանց, 34: Բասմաջեան, № 20:*
Լուսանկ. *տախտ.* XII.

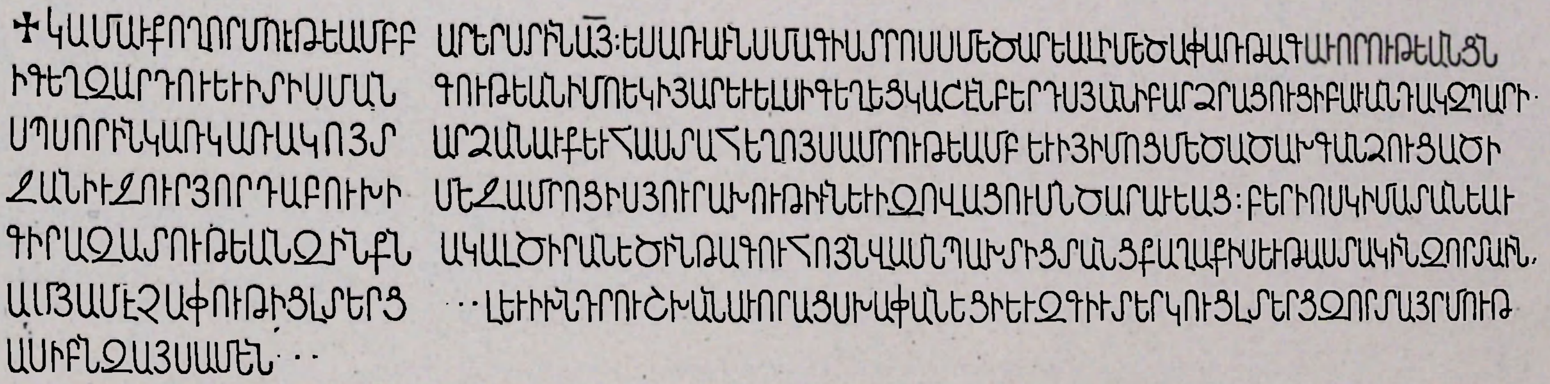

108. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. հարավային գավիթ. ներքուստ, արևելյան մույթերը միացնող կամարից վեր. արձանագրության մեծ մասը թափված է և չի հայտնաբերվել. Սարգիսյանի ժամանակ կարդացվել է ավելի լրիվ.

✝ԱՆՈՒԱՄԲՆԱ̅Յ̅ԱՄ
ՆՋԱՅԳԻՆՈՐԻԾԱԴ.
ԱՐԴԷՎԱՐԻՆՊԱՍՍ
ՈՐԴՈՅՆԻՄՈԳԷՈՐ
ՑԿԱՄՅԻՄՈՑԿԱՄ
ԻՔԷԵԻՄՄԵՂԱՑՍԵԻՄՈ

ԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ. ԱՄ/ԽԵՆԱԿԱԼԻՆ ԵՍ[1]/..... Ն ՁԱՅԳԻՆ ՈՐ Ի ԾԱԴ[Ի]ՆՈՑԻՆ Է ԸՆԾԱԵՑԻ Ի ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻԿԷՍ: ՓՈԽԱՐԷՆ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ Վ[Ա]/ՐԴԷՎԱՐԻՆ ՊԱՍՍ/ [Հ]ԻՆԳՇԱԲԱԹՆ ԱՒՐՆ ԵՒ[Ս].../ ՈՐԴՈՅՆ ԻՄՈՅ ԳԷՈՐ/[Գ]Ա ԱՐՆԵՆ ՁԺԱՄՆ ԵՒ ՅԵՏ ԵԼԻՑ ԻՄՈՑ ԻՆՁ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴԱ[Ց]/Ց, ԿԱՄ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ [Յ]ԱՒՏԱՐԱՑ ԵՒ ՁԱՅՍ ԳԻՐՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՍ ՀԱՆԵԼ ՋԱՆԱ... ԴԱՏԻ/ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ ԵՒ ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ԵՒ ԻՄ Ո[Ր]ԴՈՅՆ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է[Ն]:

Հրատ. *Սարգիսեան, 118։ Ալիշան, 73։ Բասմաջեան, № 90:*

109. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. արտաքուստ. հյուսիսային պատի վրա. մուտքից արևելք. փոքրատառերով և մանր.

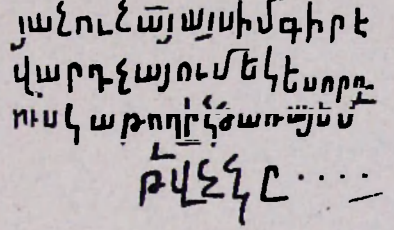

ՅԱՆՈՒՆ Ա̅Յ̅. ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ՎԱՐԴ[Ա]ՆԱՅ, ՈՒՄԵԿԵՍ ՈՐԴՈՒՍ. ԿԱԹՈՂԻԿ[Է]ԻՆ] ԾԱՌԱՅ ԵՄ: ԹՎ ՉՋԸ...

Հրատ. *Բասմաջեան, № 86։*
Լուսանկ. *տախտ.* XIII.

110. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. ներքուստ հարավ-արևմայան մույթի վրա. անավարտ արձանագրություն.

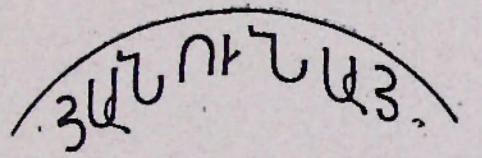

ՅԱՆՈՒՆ Ա̅Յ̅.
Լուսանկ. *տախտ.* XIII.

111. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. ներքուստ. հարավային պատի միջին մասում. մուտքից աջ. անավարտ արձանագրություն.

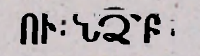

[Թ]ՈՒ[Ի]Ն] ։ՆՁԲ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 12։*
Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

112. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ. ներքուստ. հարավային պատի միջին մասում. մուտքից վեր. գլխիվայր ագուցված մի քարի վրա, որի աջ անկյունը կտրված է.

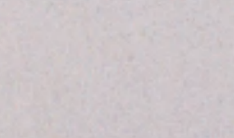

[Ս]Ո[Ւ]ՐԲՈ ԿԱԹԱՂԻԿԷԻՍ..... [Յ]ԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ.

Հրատ. *Բասմաջեան, № 137։*
Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

113. **ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ.** *կամարի քարի ցածրի մասում. հայտնաբերել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շրջապատը մաքրելու ժամանակ.*

Թ
ՉԽԲ
Վ

ՇՆՈՐՀԻՒՆԱՅԵ
ՍՄԽԻԹԱՐԵՒԱՄՈՒՍ
ԻՆԻՄՂԻՄԷԹԻՏՎԱ
···ՄԵՐՊԱՀԷՋՆԻ
ԿԱՐՈՒՑԴՌԱՆԷ···
ԱԶԱՐԵԿԻԿԱԹՈՂ
··ԿԷՍԵՒՇՈՒՌՋԱՌ
ՊԱՐՏԻՆՍՊԱՍԱՒՈՐ
ՔՍՈՐԱԻՏԱՐԻՆ:Բ:Ա
ՐՊԱՏԱՐԱԳԱՄԽԻ
··ԱՐԱՅ Ա:ՂԻՄԷԹԷ
···ԽԱ··Ն·ԴԱՏԻԱՅ

ԹՎ.⸤ԻՆ⸥ :ՉԽԲ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ/ ՂԻՄԼԷԹԻ ՏՎ.Ա/⸢Ք⸣ Զ⸢Մ⸣ԵՐ ՊԱՀԷՋՆ Ի/ ԿԱՐՈՒՑ ԴՌԱՆ Է ⸢ԵՒ⸣ :Ա: ԶԱՐԵԿ Ի ԿԱԹՈՂ/⸢Ի⸣ԿԷՍ ԵՒ ՇՈՒՌՋԱՌ:/ ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱ-ՍԱՒՈՐ/Ք ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: ԱՒ/Ր ՊԱՏԱՐԱԳ :Ա: ՄԽԻ/⸢ԹԱ⸣-ՐԱՅ :Ա: ՂԻՄԼԷԹԷ/ ⸢ՈՎ⸣ ԽԱ⸢ՓԱ⸣Ն⸢Է⸣ ԴԱՏԻ ⸤Յ⸥ԱՅ:

Լուսանկ. *տախտ.* XIII.

114. **ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ.** *խաչքարի պատվանդանի վրա. գտնվել է տաճարից ոչ հեռու գեպի Ախուրյան իջնող լանջին. 1904 թ. պեղումների ժամանակ.*

ԻԹ:ՈԿԷ:ՇՆՈՐՀԻՒՆ----------
ԷԴՈՒՍՏՐԳՐԻԳՈՐՈԵՒԻՄՓԵՍ----
ՅՈԱՐԵՒԻԿՍ,ԿԱՆԳՆԵՑԱՔԶՍՈՒՐԲՆՇԱՆ
ՍԲԱՐԵԽԱՒՍԱՌՔՍՎԱՔԱՒՈՒԹԵՄԵՂԱ
ՑՄԵԶԵՒՄԵՐԱՆՀԵՏԵԱԼ··ՄԵՂԱՑԼԵԱՑ

Ի Թ⸤ՈՒԻՆ⸥ :ՈԿԷ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ⸢ԱՅ. ԵՍ .....⸣/ Է ԴՈՒՍՏՐ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ԻՄ ՓԵ-Ս⸢Ա⸣/ՅՈ ԱՐԵՒԻԿՍ ԿԱՆԳՆԵՑԱՔ ԶՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆ/Ս ԲԱՐԵԽԱՒՍ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ Վ.Ա-ՍՆ ՔԱՒՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱ/Ց. ՄԵԶ ԵՒ ՄԵՐ ԱՆՀԵՏԵԱԼ ՄԵՂԱՑ ԼԵԱՑ.

Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

115. **ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ.** *շրջանակի կամ քիվի բեկոր. գտել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ.*

ՍՕԹԹ . . . .
ԻՀԱՅՐԱՊԵՄՈՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ ԹՆ ՏՆ ՍԱՐԳՍԻ.
ԹՆ

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

116. **ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ.** *պատի միջի փոքրիկ խաչքարի բեկորի վրա. գտել է Միքայել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ. տառերը ուռուցիկ են.*

ԱՍՄՍՊԱՍ. . . ...⸢ԵՍ ՆՈՒ⸣ԱՍՏ ՍՊԱՍ⸢ԱՒՈՐ⸣......

117. ***ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐ.*** *կիսաշրջան մեծ քարի բեկորի վրա. գտել է Միքոյել վարդապետը՝ տաճարի շուրջը մաքրելու ժամանակ. մուտքի բարավորի բեկոր է. պահպանվել են 1—3 կամ 3—4 տողերի վերջին գրերը.*

Գ
ՍՍՈՒ
ՊԱՇՄ

...Գ...
...ՍՍՈՒ...
...ՊԱՇՏ...
Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

118. ***ՄԱՑՐ ՏԱՃԱՐԻ*** *մոտ ընկած մի բեկորի վրա.*

· · · · Դ · Ւ ԴԳՐԻԳ
· · · ԾԱՌՈՒՍԽԱԹ
· · · ԱՄՆԱԳԻՐԳՐԵԳ
· · · ՆԱՄՈՐԴԻԳՐԻԳՈ
· · · Ո · ՌԿԱՆՑԵՄՈՒԵԳ
· ՍԱՒԹԻԻՄ̅Բ̅ԿԱԹՈՂԻ
ԿԱՄԱՐԵՆՍՊԱՒ
ՈՐՔՍՈՐԱՅՅԱՄԵՆԱ
ՅՆԱՄԻ: Գ ՄԱՒՆՄ̅Բ̅ԳՐ
ԳՈՐԻ ՊԱՄԱՐԱԳԵՆՋԳ
ՆՈՒՆՊԱՄՐՈՆԻՆ · ·
· · ՈՒՈՍՔՕՋԻ · ·

.......ԳՐԻԳ[ՈՐ]
.....ԱՐՈՒՍ ԽԱԹՈՒՆ[Ս]... ՈՐԴ[Ւ] ԳՐԻԳՈՐՈ[Յ]... ՆՏՈՒ
.... Ի Մ̅Բ̅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ[Ս]... ԿԱՏԱՐԵՆ ՍՊԱ[Ս]ԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱՅ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄԻ :Գ: ՏԱՒՆ Մ̅Բ̅. ԳՐ[Ի]Գ[Ո]ՐԻ ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ ՋԻ[Ք]Ս ՅԱՆ[Ւ]ՈՒՆ ՊԱՏՐ[Ա]ՆԻՆ . . . . . .

Հրատ. *Բասմաջեան,* № 76։
Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

9. ԳԱԳԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

119. ***ԳԱԳԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.*** *երեսպատման քարերի բեկորների վրա, հանված եկեղեցու հյուսիսային մուտքի դիմացից, գտնվել են 131 բեկորներ. նրանցից մի քանիսի վրա գրերի հետքեր չկան։ 53 բեկորներից միացվում են երեսպատման մի շարքի երեք քարեր. մյուս քարերից պահպանվել են առանձին, իրար հետ չմիացող արձանագրական մասեր։ Արձանագրությունը բռնած է եղել առնըվազն երկու շարք երեսպատման քարերի մակերեսը. արձանագրության երկարությունը որոշվում է ներքևի շարքին պատկանող՝ միացրած բեկորների չափով։ Միացրած բեկորների ստորին եզրը կազմել է Մառը՝ 1906 թ., վերին եզրը կազմել է Ա. Ա. Քալանթարյանը՝ 1909 թ.։ Արձանագրությունը պետք է գտնվեր եկեղեցու հյուսիսային պատին, նրա բավականին բարձր մասում։ Հայտնաբերվել են 1906 թ. պեղումների ընթացքում։*

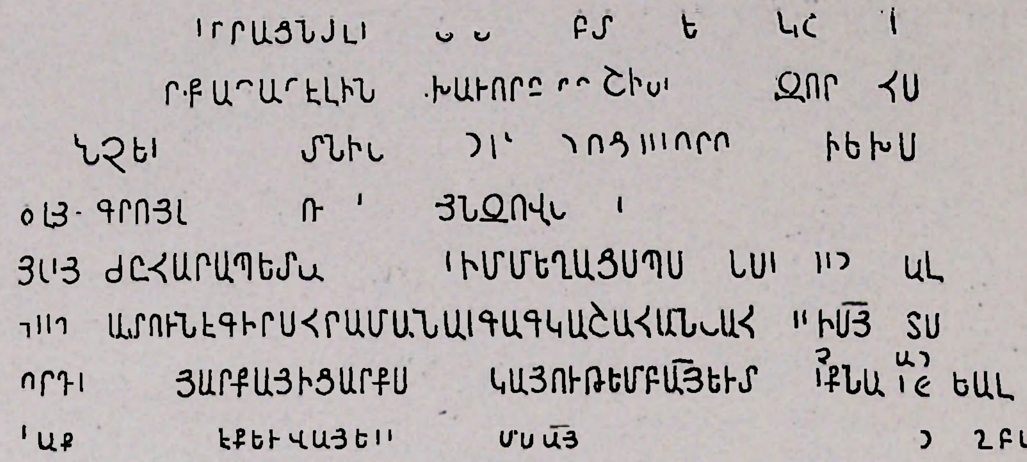

... ⌈ՈՐԴ⌉Ի ԻՐԱՑՆ ՄԵՐ Է ԵՒ ԵԹԷ Ն⌈Ի⌉Ն⌈Ջ⌉Ի⌈Ց⌉/ՑԵԱՆ Ի ՑԱԻՏԱՐ ՔԱՂԱՔԷ ԼԻՆ⌈Ի⌉ ԳԼԽԱԻՈՐՔ ՔԱՂԱ⌈Ք⌉ԻՍ ՊԱՀԵՆ ՄԻ⌈Ն⌉ՋԵՒ ⌈Ի ԳԱԼՈՒՍ⌉ՏՆ Ի⌈Ւ⌉Ր⌉. ՁԼԻՆ⌈Ի⌉Ի... ՀՈԳ⌈Ւ⌉Ո⌈Յ⌉Ց... ⌈ՈՎ ԱՑՍ⌉ ԳՐՈՑՍ ⌈ՀԱԿԱՌ⌉ԱԿ ԿԱ⌈Յ⌉Ց ՆՋՈՎ, Ե⌈Ա⌉Լ ԼԻՑԻ/ ՑԱՑ ⌈Ե⌉Ի Ի Ց⌈Ե⌉ԺԸ ՀԱՑՐԱՊԵՏԱՑ ԵՒ ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐՏԱԿԱՆ։ ⌈ՀԱՍՏ⌉ԱՏՈՒՆ Է ԳԻՐՍ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԳԱԳԿԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀ⌈Ի⌉, ՈՐԴ⌈Ւ⌉Ո ԱՇՈՏՈ⌈Յ⌉Ց ԱՐՔԱՑԻՑ ԱՐՔԱ⌈Յ⌉ՑԻ. Վ⌈Ա⌉ԿԱՑՈՒԹԵԱՄԲ ԱՑ ԵՒ Տ⌈Ե⌉Ր ՍԱՐԳՍԻ։ ԸՆԴՈՒՆԵՑԷՔ ԵՒ Վ⌈Ա⌉ՑԵԼԵ⌈Ց⌉ԷՔ Ի ԿԱ⌈Յ⌉ՄՍ ԱՑ։

Լուսանկ. տախտ. XXII.

120. ԳԱԳԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. հարավ-արևելյան պիլոնի՝ արևմտյան ղուրսանկված հյուսիսային երեսին.*

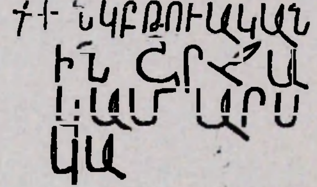

Ի ։ՆԿԲ։ ԹՈՒԱԿԱՆ/ԻՆ ՇՐՋԱ/ԿԱՄԱՐՍ/ ԿԱ-⌊ՏԱՐԵՑԱՒ⌋։

Լուսանկ. տախտ. III.

10. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

121. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք առաջին կամարի մեջ.*

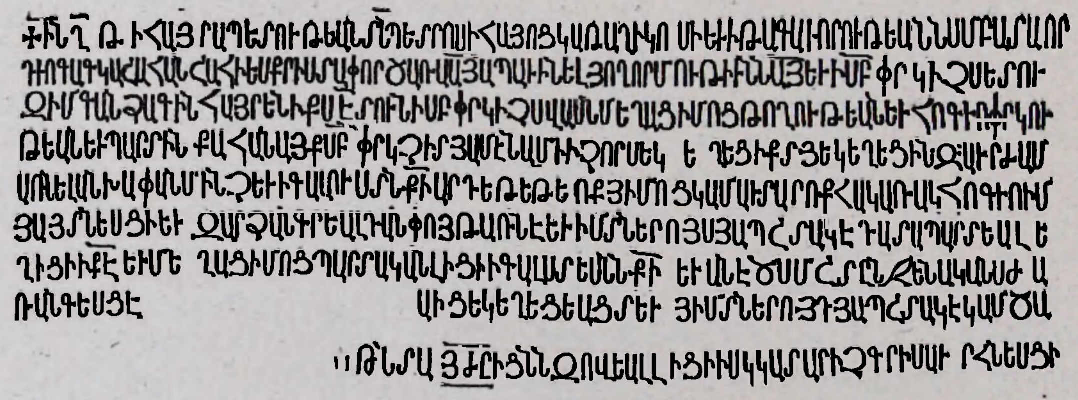

Ի ։ՆՂԹ։ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹ- ԵԱՆՆ ՍՄԲԱՏԱ ՈՐ/ԴԻՈ ԳԱԳԿԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ, ԵՍ ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԾԱՌԱ ԱՅ. ԱՊԱՒԻՆԵ(Ա)Լ ՅՈ- ՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆՆ ԱՅ. ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿԻՉՍ ԵՏՈՒ/ ԶԻՄ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ ։Է։ ՏՈՒՆ Ի Ս(ՈՒՐ)Բ ՓՐԿԻՉՍ, Վ.ԱՍՆ ՄԵՂԱՑ ԻՄՈՑ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀՈԳԻՈ ՓՐԿՈՒ/ԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ ՔԱՀԱՆԱՅՔ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՏ ՅԱՄԷՆ ԱՄԻ Ի ՉՈՐՍ ԵԿԵՂԵՑԻՔՏ ՅԵԿԵՂԵՑԻՆ ։Զ։ ԱՒՐ։ ԺԱՄ/ ԱՌՆԵԼ ԱՆԽԱՓԱՆ ՄԻՆՉԵՒ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ։ ԱՐԴ ԵԹԷ ԹԷ ՈՔ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ԱՒՏԱՐ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ՀՈԳԻՈ ԻՄ/ ՅԱՅՏՆԵՍՑԻ ԵՒ ԶԱՐՁԱՆ(Ա)ԳՐԵԱԼԴ ԱՆՓՈՅԹ ԱՌՆԷ ԵՒ ԻՄ ՏՆԵ- ՐՈՅՍ ՅԱՊՇՏԱԿԷ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼ Ե/ՂԻՑԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ ԵՒ ՄԵՂԱՑ ԻՄՈՑ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԼԻՑԻ Ի ԳԱԼՍՏԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆԷԾՍ ՄՇՏՔՆՋԵՆԱԿԱՆՍ ԺԱ/ՌԱՆԳԵՍՑԷ...... ....ԱՒՑ ԵԿԵՂԵՑ- ԵԱՑՏ ԵՒ ՅԻՄ ՏՆԵՐՈՅԴ ՅԱՊՇՏԱԿԷ ԿԱՄ ԾԱ/....... ԹԻՒՆ ՏԱ ։ՅԺԸ։ ԻՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑԻ ԻՍԿ ԿԱՏԱՐԻՉ ԳՐԻՍ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻ։

Հրատ. Սարգիսեան, 122—23։ Ալիշան, 85։ Բրոսսէ, I, 21։ Գևորգեանց, 38։ Բասմաջեան, № 18։
Լուսանկ. *տախտ.* XIV.

122. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից արևմուտք, նախորդից ներքև.*

✝ՆՂԹ ԵՍՇԱՀԻԿՍԵՒԻՄՈՐԴԻՍՎԱՐԴՍՏՈՒԱՔԶՄԵՐԿՈՐԴՈՇԻՆԱԾՏՈՒՆՍԵՒԶԲԱԿՍԻՍՈՒՐԲՓՐԿ
ԻՉՍԵՒԻՍՈՒՐԲՅՈՀԱՆՆԷՍՆՅԻՇԱՏԱԿԻ

։ՆՂԹ։ ԵՍ ՇԱՀԻԿՍ ԵՒ ԻՄ ՈՐԴԻՍ Վ.ԱՐԴՍ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ԿՈՐԴՈ ՇԻՆԱԾ ՏՈՒՆՍ ԵՒ ԶԲԱԿՍ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿ/ԻՉՍ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՅՈՀԱՆՆԷՍՆ ՅԻՇԱՏԱԿ...

Հրատ. Սարգիսեան, 122։ Ալիշան, 85։ Գևորգեանց, 39։ Բասմաջեան, № 21։

123. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային մուտքից վեր. զանգակատան պատի հետքերից վեր.*

ՄՐԴԱՄ

ՏՐԴԱՏ.

124. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից արևմուտք երկրորդ կամարի մեջ.*

ՉԻԹՈՒՆԻ։ ԵՍՄԽԻ ԹԱՐՈՐԴԻՇԵՐԱՍՅԻՈՐԴԻ
ԶՈՒՍԻՄԻՍԱԼՈՒՔԵՆՑՍՈՒՐԲՆՇԱՆՍԵՒԻՍԲՈՄՍԵՒԻՓՐԿԻՉՍԵՒԲԵՐԻ
ԶԱՆԳԱԿՆԻՍԵՒՇԻՆԵՑԻԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆՍԻՀԱԼԱԼԱՐԴԵՆՑԻՄ
ՈՑՈՐՔԶՎԱՐՁԱՆԷՔԻԶԱՅՆԻՑՍՈՐԱԱՍԱՑԷՔՏՐԱԾՈՂՈՐՄԵԱ
ՄԽԻԹԱՐԱԵՒԾՆՈՂԱՑԻՒՐՈՑՍՊԱՍԱՒՈՐՍՈՐԱՏՈՄԱՐՈՒՑԷ
ՊԱՄԱԳ·Ա։Ս ԳՐ ԻՆ

Ի ԹՈՒ(Ի)Ն ։ՉԻ։ ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ [ՈՐԴԻ] ՇԵ- ՐԱՍՑԻ ՈՐԴԻ/ ԶՈՒՍԻՄԻ, ՍԱԼՈՒՔԵՆՑ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ ԵՒ... Ի ՓՐԿԻՉՍ ԵՒ ԲԵՐԻ/ ԶԱՆԳԱ- ԿԱՆԻՍ ԵՒ ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆՍ Ի ՀԱ- ԼԱԼ ԱՐԴԵ(Ա)ՆՑ ԻՄ/ՈՑ. ՈՐՔ ԶՎ.ԱՐՁԱՆԷՔ Ի ՁԱՅՆԻՑ ՍՈՐԱ ԱՍԱՑԷՔ ՏԷՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄ- ԵԱ/ ՄԽԻԹԱՐԱ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՒՐՈՑ. ՍՊԱ- ՍԱՒՈՐ ՍՈՐԱ... ՄԱՏՈՒՑԷ/ ՊԱՏԱՐԱԳ ։Ա։ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ։

Հրատ. Գևորգեանց, 40։ Սարգիսեան, 124։ Ալիշան, 86։ Բասմաջեան, № 79։
Լուսանկ. *տախտ.* XV.

125. ԱԲԼՂԱՐԻՔ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք երրորդ կամարի մեջ.*

ԹՎ,ԻՆ, :ՋՂԱ: ՇՆՈՐՀԻՒ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԲԱՐ/ԵՐԱՐ ԵՒ ՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅ. ԵՍ ԱԹԱՊԱԿ Վ,ԱՐՀԱՄ, ՈՐԴԻ ԻՒԱՆ/ԷԻ, ՈՐԴՈՒՆ ՄԵԾԻՆ ԵՒ ՀԶԱՒՐԻՆ [Ի ԶԱՔ] ԶԱՔԱՐԻԱՒ Վ,ԵՐԸՍՏ/ԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԿՈՒՄԲԵԹ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ Վ,ԱՍ՛Ն ԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ/ ԻՄՈ ԵՒ ՅԻՇԱՏ,ԱԿ,Ի ՄԵԶ ԵՒ ՆԱԽՆԵ,Ա,Ց ՄԵՐՈՑ: ԱՐԴ ԵՍ ԱՍԻԼՍ, ՈՐԴԻ ԴՐ/ԻԳՈՐՈ ԱՌԱՔԵՑԱ ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՀՐԱՄԱ-ՆԱՒՆ ԱԹԱԲԱԿ Վ,ԱՐՀԱՄԱ ԵՒ ԷԿԵԼ ԿԱ/ՏԱՐԵՑԻ ՄԵԾ ՋԱ ՆԻՒ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԶՀՐԱՄԱ-ԵԼՍ ԻՆՋ ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ/ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ ԸՆԾԱ ՄԱՏՈՒՑԻՆ ՄԵԶ ԶՎ,ԱՐԴԱՎ,ԱՌԻՍ ԿԻՐԱԿԷՆ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ:

Հրատ. Սարգիսեան, 124։ Ալիշան, 86։ Գևորգեանց, 49։ Բասմաջեան, № 89։

Լուսանկ. *տախտ.* X.

126. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք հինգերորդ կամարի մեջ. պահպանվել են առաջին յոթ տողերը. Մացածները եղել են այժմ քանդված շարքի վրա. Սարգիսյանի ժամանակ ար-ձանագրությունը կարդացվել է լրիվ։*

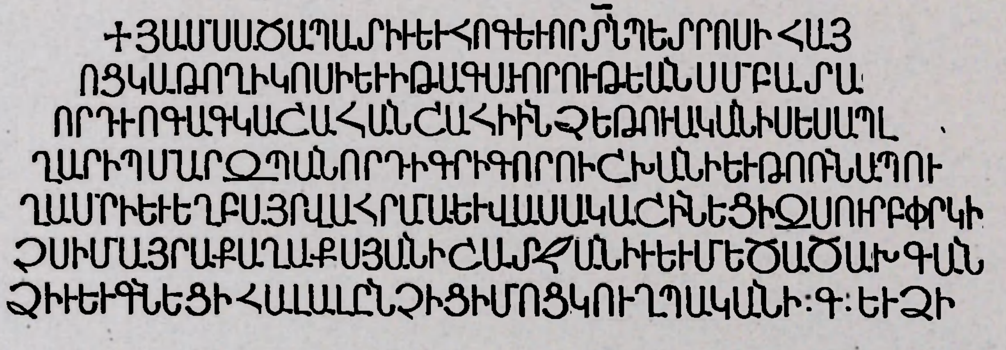

ՅԱՄՍ ԱԾԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ՏԵԱՌՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՀԱՅ/ՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹ-ԵԱՆ ՍՄԲԱՏԱ/. ՈՐԴԻՈ ԳԱԳԿԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ Ի :ՆՋԵ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ, ԵՍ ԱՊԼ/ՂԱՐԻՊ ՄԱՐԶ-ՊԱՆ ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ԻՇԽԱՆԻ ԵՒ ԹՈՌՆ ԱՊՈՒ/ՂԱՄՐԻ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ Վ,ԱՀՐԱՄԱ ԵՒ Վ,ԱՍԱԿԱ, ՇԻՆԵՑԻ ԶՍՈՒՐԲ Փ?ԿՆ/Չ՛Ս Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՍ ՅԱՆԻ ՇԱՏ ՋԱՆԻՒ ԵՒ ՄԵԾԱԾԱԽ ԳԱՆ/ՁԻՒ, ԵՒ ԳՆԵՑԻ ՀԱԼԱԼ ԸՆՉԻՑ ԻՄՈՑ ԿՈՒՂՊԱԿԱՆԻ :Գ: ԵՒ ՁԻ/[ԹՀԱՅ]/ ԵՒ ԱՅԳԻ ԵՒ ՀՈՂԵԱՐ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ, ԵՒ [ԶԱՐԴԱՐ]ԵՑԻ ՈՍԿԻՈՎ, ԵՒ ԱՐԾԱԹԻՈՎ, ԵՒ ԱԿԱՄՔ ՊԱՏՈՒԱԿԱ-

ՆԱՒՔ ԵՒ ԵՏՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԵՒ ՏԱՒՆԱԿԱՆ ԵՒ ՆՈ... [Հ]ԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՒՔ ԵՒ ԿԱՆԴ-ՆԵՑԻ ՄԻԼ ԱՌ [ՍՈՒՐԲ ՓԻ]ՐԿՉԻՍ: ԱՐԴ ԵԹԷ ՈՔ Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ [Ի] ՍՊ[Ա]ՍՈՒՑՍ ԿԱՄ ՑԱՑԼ ԻՐԱՑՍ ՈՐ ԵՏՈՒ ԵՒ ՅՒ[Ա]ՓՇՏ[Ա]ԿԷ[Ս]... ԽԱՓԱՆ ԼԻՑԻ :ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻ-ՑԻ: [ՅԵՏ ԵԼ[Ի]Ց ԻՄՈՑ ՅԱՇԽԱՐՀԷՍ ԵԴԻ ԼՈՒԾ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՊԱՍԱՒՈՐԱՑ Ե[Կ]ԵՂԵՑԻՈՅՍ[Ս] ՁՎԱՐ-ԴԵՎԱՌԻՆ :Խ: ՈՒՆՍՆ ԱՆԽԱՓԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼ ՄԻՆ[Չ]ԵՒ ԴԱԼՈՒՍ[Տ]Ն ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԸՆԴ ՆՄԻՆ ԵՒ Զ..... [ՈՐ]ԴԻՈ ԳԱԳԿԱ ՍՄՊԱՏԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ:

Հրատ. Բժշկեան, 73. Սարգիսեան, 12—122. Ալիշան, 82—83. Ջալալեանց, 7. Գևորգեանց, 38. Բասմաջեան, № 14.
Լուսանկ. տախտ. XIV.

127. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. բեմի ճակատի հետագայում բարձրացրած երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերվել են մեկական տողից բաղկացած հինգ բեկորներ.*

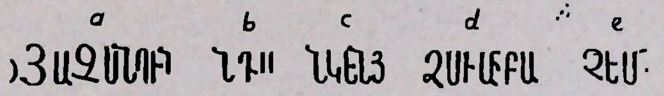

Լուսանկ. տախտ. XXIV.

128. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *քիվի քարի վրա. գուցե բեմի ճակատի երեսպատման քարի. հայտնաբերել է Միքայել վարդապետը՝ եկեղեցու մաքրման աշխատանքների ժամանակ.*

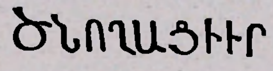

ԾՆՈՂԱՑ ԻՒՐ

Լուսանկ. տախտ. XXIV.

129. ԱԲՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի հարավ ութերորդ կամարի մեջ.*

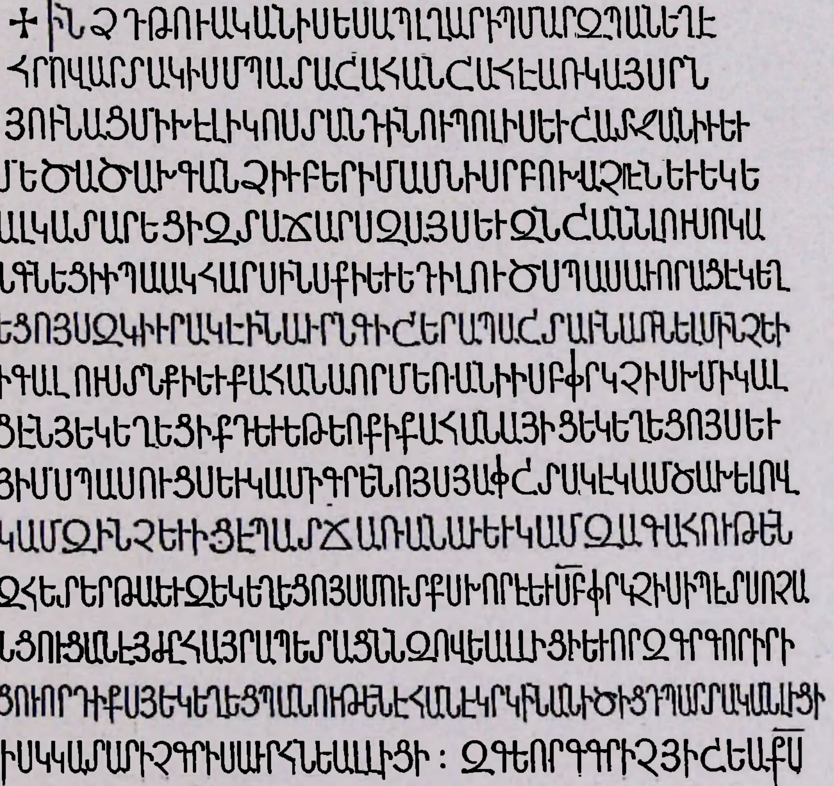

Ի :ՆՋԳ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ. ԵՍ ԱՊԼՂԱՐԻՊ ՄԱՐԶՊԱՆ ԵՂԵ/ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ Ի ՍՄՊԱՏԱ ՇԱՀԱՆՇԱՀԷ ԱՌ ԿԱՅՍՐՆ/ ՑՈՒՆԱՑ ՄԻԽԷՎ Ի ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՊՈԼԻՍ. ԵՒ ՇԱՏ ԶԱՆԻՒ ԵՒ/ ՄԵԾԱԾԱԽ ԳԱՆՁԻՒ ԲԵՐԻ ՄԱՍՆ Ի ՍՐԲՈ ԽԱՉԷՆ ԵՒ ԵԿԵ/ԱԼ ԿԱՏԱՐԵՑԻ ԶՏԱՃԱՐՍ ԶԱՅՍ ԵՒ ԶՆՇԱՆՆ ԼՈՒՍՈ ԿՍ/ՆԳՆԵՑԻ Ի ՊՍԱԿ ՀԱՐՍԻՆՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԵԴԻ ԼՈՒԾ ՍՊԱՍԱՒՈՐԱՑ ԵԿԵՂ/ԵՑՈՅՍ ԶԿԻՒՐԱԿԻՒՆ ԱՒՐՆ ԳԻՇԵՐԱՊԱՇՏԱՒՆ ԱՌՆԵԼ ՄԻՆՉԵՒ/ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՒ ՔԱՀԱՆԱ ՈՐ ՄԵԽԱՆԻ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ :Խ: ՄԻ ԿԱԼ/ՑԵՆ ՑԵԿԵՂԵՑԻՔԴ: ԵՒ ԵԹԷ ՈՔ Ի ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒ/ ՅԻՄ ՍՊԱՍՈՒՑՍ ԵՒ ԿԱՄ Ի ԳՐԵՆՈՅՍ ՅԱՓՇՏԱԿԷ ԿԱՄ ԾԱԽԵԼՈՎ/ ԿԱՄ ԶԻՆՉ ԵՒ ԻՑԷ ՊԱՏՃԱՌԱՆԱՒ ԵՒ ԿԱՄ ԶԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ/ ԶՀԵՏ ԵՐԹԱ ԵՒ ԶԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՄՈՒՏՔՍ ԽՈՐԷ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ Ի ՊԷՏՍ ՈՉ Ա/ՆՑՈՒՑԱՆԷ :ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑԻ ԵՒ ՈՐ ԶԳՐԻԳՈՐ ԻՐԻ/ՑՈՒ ՈՐԳԻՔՍ ՅԵԿԵՂԵՑՊԱՆՈՒԹԵՆԷ ՀԱՆԷ ԿՐԿԻՆ ԱՆԻԾԻՑԴ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԼԻՑԻ/ ԻՆՉ ԿԱՏԱՐԻՉ ԳՐԻՍ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԼԻՑԻ: ԶԳԵՈՐԳ ԳՐԻՉ ՅԻՇԵԱ ՔՐԻՍՏՈՍ:

Հրատ. Սարգիսեան, 121: Ջալալեանց, 7—8: Ալիշան, 82: Բրոսսէ, I, 19: Գեորգեանց, 38: Բասմաջեան, № 13:
Լուսանկ. *տախտ.* XV.

130. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք տասնհինգերորդ կամարի մեջ. պահպանվել են առաջին երկու տողերը. մնացածները եղել են այժմ քանդված շարքի վրա.*

ԻՆՋԹԹՈՒԱԿԱՆԻՍԵԱՊԼՂԱՐԻՊՇԻՆԵՑԻ Գ․․ ․․․․․ ՑՈՎ
ԵՒԵՏՈՒԻՍԲՓՐԿՉԻՍՀԻՒՐԱՆՈՅՍՌՈՃԿԻ ․․․․․․․ ԱՆ

Ի :ՆՋԹ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ ԵՍ ԱՊԼՂԱՐԻՊ ՇԻՆԵՑԻ .... ԾՈՎ/ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ ՀԻՒՐԱՆՈՑՍ ՌՈՃԿԻ ....ԱՆ/

Հրատ. Բասմաջեան, № 17:
Լուսանկ. *տախտ.* X.

131. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման մեծ և սև քարի երեք բեկորների վրա. երեք մասերն էլ պատկանում են մի արձանագրության. հայտնաբերված են 1913 թ. պեղումների ժամանակ:*

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

a	b	c
ՄԱՐԶՊԱՆՅ.	ՑԻՀԻՄ	ՉԵՒԻԹՎ:ՈՋ
ՆՁԻԻԵՒԱԾԼ	ՋՀԱՆԳՍ	ՀՄԶՊԱ
ՎՍԻ-		

132. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարերի երկու բեկորների վրա. հայտնաբերվել են 1913 թ. պեղումների ժամանակ.*

ԱՒՆ ՅԱՆՈ
ՄԱՈ

133. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *գերեզմանաքարի երեսին, որը հայտնաբերվել է 1913 թ. պեղումների ընթացքում. եկեղեցու հյուսիս-արևմտյան կողմում,*

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ.......

134. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք տասներկուերորդ կամարի մեջ.*

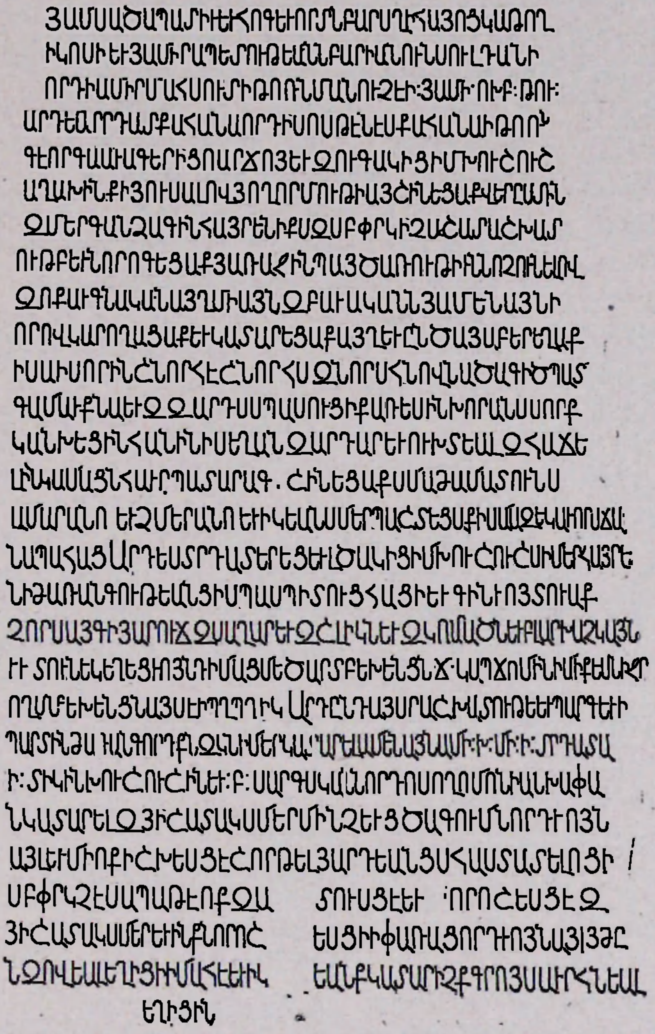

ՅԱՄՍ ԱԾԱՊԱՏԻԻ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ՏԵԱՌՆ ԲԱՐՍՂԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂ/ԻԿՈՍԻ ԵՒ ՅԱ-ՄԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՆ ԲԱՐԻԱՆՈՒՆ ՍՈՒԼԴԱՆԻ/. ՈՐԴԻ ԱՄԻՐ ՄԱՀՍՈՒՏԻ ԹՈՌՆ ՄԱՆՈՒՉԷԻ. ՅԱՄԻ :ՈԽԲ: ԹՈՒ[Ա]ԿԱՆԻՆ[Ս]՛.ԱՐԴ ԵՍ ՏՐԴԱՏ ՔԱՀԱՆԱ ՈՐԴԻ ՍՈՍԹԷՆԷՍ ՔԱՀԱՆԱՒ ԹՈՌՆ/ ԳԷՈՐԳԱ ՍԻԱԳԵՐԻՑՈ ԱՐՃՈՅ ԵՒ ԶՈՒԳԱԿԻՑ ԻՄ ԽՈՒՇՈՒՇ/ ԱՂԱԽԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՅՈՒՍԱԼՈՎ, ՅՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ ԱՅ. ՇԻ-ՆԵՑԱՔ Վ,ԵՐԸՍՏԻՆ/ ԶՄԵՐ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ ԶՍՈՒՐԲ ՓՐԿԻՉՍ ՇԱՏ ԱՇ-ԽԱՏ/ՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ ՅԱ-ՌԱՋԻՆ ՊԱՅԾԱՌՈՒԹԻՒՆՆ ՈՉ ՈՒՆԵ-ԼՈՎ,/ ԶՈՔ ԱԻԳՆԱԿԱՆ ԱՅԼ ՄԻԱՅՆ ԶԲԱԻԱԿԱՆՆ ՅԱՄԵՆԱՅՆԻ/, ՈՐՈՎ, ԿԱ-ՐՈՂԱՑԱՔ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵՑԱՔ ԱՅԼ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱԲԵՐ ԵՂԱՔ/ Ի ՍԱ Ի ՍՈՐԻՆ ՇՆՈՐՀԷ ՇՆՈՐՀՍ ԶՆՈՐՍ ՀՆՈՎ,Ն ԱԾԱԳԻԾ ՊԱՏ/ԳԱՄԱԻՔ ՆԱԵՒ ԶԶԱՐԴՍ ՍՊԱՍՈՒՑ Ի ՔԱՌԵՍԻՆ ԽՈՐԱՆՍՍ. ՈՐՔ/ ԿԱՆԽԵՑԻՆ ՀԱՆԻՆ Ի ՍԵՂԱՆ ԶԱՐԴԱՐ ԵՒ ՈՒԽՏԵԱԼ ԶՀԱՃԵ/ԼԻՆ ԿԱՄԱՑՆ ՀԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ. ՇԻՆԵՑԱՔ ՍՄԱ ԺԱ-ՄԱՏՈՒՆՍ ԱՄԱՐԱՆՈ ԵՒ ՁՄԵՐԱՆՈ ԵՒ Ի ԿԵԱՆՍ ՄԵՐ ՊԱՇՏԵՑԱՔ Ի ՍՄԱ ԶԵ-ԿԱԻՈՐՍ ՃԱ/ՆԱՊԱ[Ր]ՀԱՑ: ԱՐԴ ԵՍ ՏՐԴԱՏ ԵՐԵՑ ԵՒ ԼԾԱԿԻՑ ԻՄ ԽՈՒ-ՇՈՒՇՍ Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵ/ՆԻ ԺԱՌԱՆ-ԳՈՒԹԵԱՆՑ Ի ՍՊԱՍ ՊԻՏՈՒՑ ՀԱՑԻ ԵՒ ԳԻՆԻՈՅ ՏՈՒԱՔ/ ՋՈՐՍ ԱՅԳԻ ՅԱՐՈՒՃ ԶՍԱՂԱՐՃԵՒ ԶՇԼԻԿՆ ԵՒ ԶԿՈՎ,ԱՐԱԾՆ ԵՒ ԲԼԱՐ ԽԱՉԿԱՅՆ/ ԵՒ ՏՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԴԻՄԱՑ. ՄԵԾ ԱՐՏ ԲԵԽԵՆՑՆ :Ճ: ԿԱՊՃՈ ՄԻՆ Ի ՄԻՔԵՍՆ Ի ԶՐ/ՈՂՍՆ ԲԵԽԵՆՑՆ ԱՅՍ Է Ի ՊՂՊՂԻԿ: ԱՐԳ ԸՆԴ ԱՅՍՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՐԳԵՒԻ /ՊԱՐՏԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՐԴՔ ԶԿՆԻ ՄԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄԻ :Խ: ՄԻ :Ի: ՏՐԴԱՏԱ/ :Ի: ՏԻԿԻՆ ԽՈՒՇՈՒՇԻՆ ԵՒ :Բ: ՍԱՐԳՍԿԱՆՆ, ՈՐԴՈ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՆԽԱՓԱ/Ն ԿԱՏԱՐԵԼ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ ՄԻՆՉԵՒ ՑԾԱԳՈՒՄՆ ՈՐԴԻՈՅՆ/: ԱՅԼ ԵՒ ՄԻ ՈՔ ԻՇԽԵՍ-ՑԷ ՇՈՐԹԵԼ ՅԱՐԴԵԱՆՑՍ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՑ Ի/ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԷՍ: ԱՊԱ ԹԷ ՈՔ ԶԱՏՈՒՍՑԷ ԵՒ ՈՐՈՇԵՍՑԷ Զ/ՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ ԵՒ ԻՆՔՆ ՈՐՈՇԵՍՑԻ Ի ՓԱՌԱՑ ՈՐԴԻՈՅՆ ԱՅ. :ՅԺԸ:/ ՆԶՈՎ,ԵԱԼ ԵՂԻՑԻ Ի ՄԱՀԷ ԵՒ Ի ԿԵԱՆՔ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐՀՆԵԱԼ/ ԵՂԻՑԻՆ:

Հրատ. Սարգիսեան, 123—124։ Ալիշան, 65—86։
Գեւորգեանց, 39։ Բասմաջեան, № 31։
Լուսանկ. տախտ. XV.

135. ԱԲԼՂԱՐԻԲ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. մուտքից դեպի արևմուտք իններորդ կամարի մեջ.*

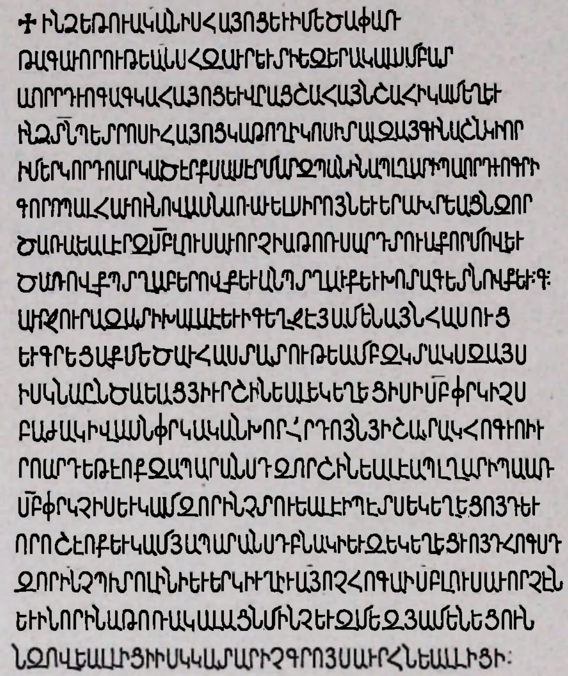

Ի ՙՆՁԵ՚ ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ ՀԱՅՈՑ ԵՒ Ի ՄԵԾԱ-ՓԱՌ/ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ՀԶԱՒՐ ԵՒ ՏԻԵ-ԶԵՐԱԿԱԼ ՍՄԲԱՏ/Ա, ՈՐԴԻՈ ԳԱԳԿԱ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ՇԱՀԱՅՆՇԱՀԻ. ԿԱՄ ԵՂԵՒ/ ԻՆՁ, ՏԵԱՌՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՏԱԼ ԶԱՅԳԻՆ ԱՇՆԿԻ ՈՐ/ Ի ՄԵՐ ԿՈՐԴՈ ԱՐԿԱԾ ԼՐ ՔՐԻՍՏՈՍԱՍԵՐ ՄԱՐԶՊԱՆԻՆ ԱՊԼՂԱՐԻ-ՊԱ ՈՐԴԻՈ ԳՐԻ/ԳՈՐՈ ՊԱՀԼԱՒՈՒՆՈ ՎԱՍՆ ԱՌԱՒԵԼ ՍԻՐՈՅՆ ԵՒ ԵՐԱԽՏԵԱՑՆ ԶՈՐ/ ԾԱ-ՌԱԵԱԼ ԼՐ ԶՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԱԹՈՌՍ՚ ԱՐԴ ՏՈՒԱՔ ՈՐՄՈՎ ԵՒ/ ԾԱՌՈՎՔ ՊՏՂԱ-ԲԵՐՈՎՔ ԵՒ ԱՆՊՏՂԱՒՔ ԵՒ ԽՈՏԱԴԵՏՆՈՎՔ ԵՒ ՙԳ՚ ԱՒՐ ՋՈՒՐ ԱԶԱՏ Ի ԽՍԼԱԷ ԵՒ Ի ԳԵՂ-ՋԷ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՍՈՒՑ ԵՒ ԳՐԵՑԱՔ ՄԵ-ԾԱՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԶԿՏԱԿՍ ԶԱՅՍ՚/ ԻՍԿ ՆԱ ԸՆԾԱԵԱՑ ՅԻՒՐ ՇԻՆԵԱԼ ԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՍՈՒՐԲ ՓՐԿԻՉՍ/ ԲԱԺԱԿԻ ՎԱՍՆ ՓՐԿԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԴԻՈ ԻՒ/ՐՈ՚ ԱՐԴ ԵԹԵ ՈՔ ԶԱՊԱՐԱՆՍԴ ԶՈՐ ՇԻՆԵԱԼ Է ԱՊԼ-ՂԱՐԻՊԱ ԱՌ/ ՍՈՒՐԲ ՓՐԿՉԻՍ ԵՒ ԿԱՄ ԶՈՐ ԻՆՉ ՏՈՒՆԱԼ Է Ի ՊԷՏՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅԴ ԵՒ/ ՇՐՈ-ՇԷ ՈՔ ԵՒ ԿԱՄ ՑԱՊԱՐԱՆՍԴ ԲՆԱԿԻ ԵՒ ԶԵԿԵՂԵՑԻՈՅԴ ՀՈԳՍԴ/ ԶՈՐ ԻՆՉ ՊԻՏՈ ԼԻՆԻ ԵՒ ԵՐԿԻՒՂԻՒ ԱՅ. ՈՉ ՀՈԳԱ Ի ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱ-ՒՈՐՉԷՆ/ ԵՒ Ի ՆՈՐԻՆ ԱԹՈՌԱԿԱԼԱՑՆ ՄԻՆՉԵՒ ԶՄԵԶ̣ ՅԱՄԵՆԵՑՈՒՆ/ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑԻ. ԻՍԿ ԿԱՏԱՐԻՉ ԳՐՈՅՍ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԼԻՑԻ՚

Սարգիսեան, 122։ Ալիշան, 84։ Բառմաջեան, № 15։

11. ՇՈՒՇԱՆ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

136. ՇՈՒՇԱՆ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *մուտքի բարավորի վրա. նախոր-դի տակին.*

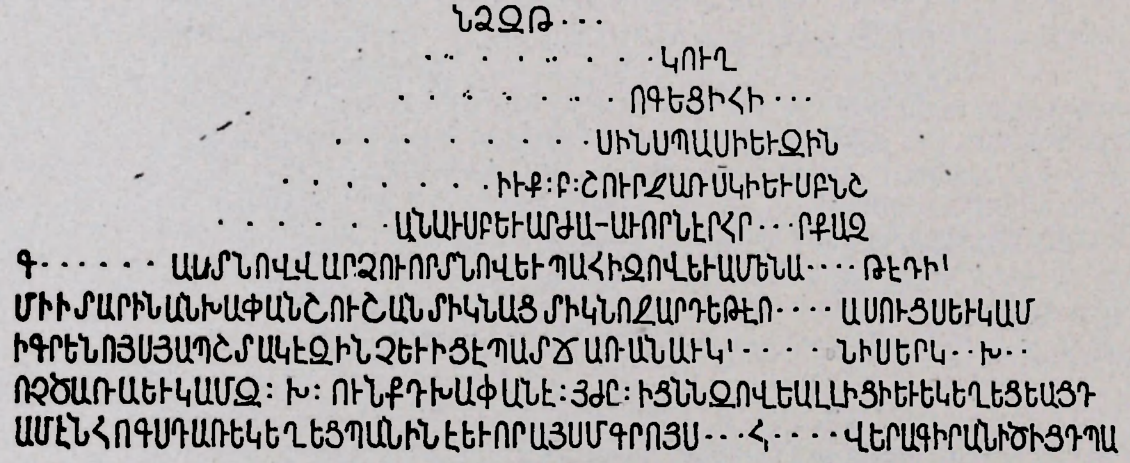

. . . . Ի ՙՆՁԶ՚ Թ՛ՈՒԻՆ . . . .
. . . . ԿՈՒՂՊԱԿ . . . .
. . . . ՆՈՐՈԳԵՑԻ ՀԻՄԱՆԷ . . . .

. . . . ՍԻՆ ՍՊԱՍԻ ԵՒ ՁԻՆ . . . .
. . . . . . ՍՊԱՍԻՒՔ :Բ: ՇՈՒՐՋԱՌ, ՍԿԻ ԵՒ ՄԻ ՆՇԱՆ . . . .
. . . . . ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՍԲ. ԵՒ ԱՐԺԱՆԱՒՈՐ ՆԵՐ ՀՐ.... Ր ՔԱՋ . . . .
Դ . . ԱՍ ՏՆՈՎ, Վ,ԱՐԺՈՒՈՐ, ՏՆՈՎ, ԵՒ ՊԱՀԻՋՈՎ, ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆԻՒ . . . .
ՄԻ Ի ՏԱՐԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ ՇՈՒՇԱՆ ՏԻԿՆԱՑ ՏԻԿՆՈՋ: ԱՐԴ ԵԹԷ ՈՔ ՍՊԱՍՈՒՑՍ ԵՒ ԿԱՄ/
Ի ԴՐՄՆՈՑՍ ՑԱՊՇՏԱԿԷ ՁԻՆՁ ԵՒ ԻՑԷ ՊԱՏՃԱՌԱՆԱՒ ԿԱՄԻ... ՈՉ
ՈՉ ԾԱՌԱ ԵՒ ԿԱՄ Զ :Խ: ՈՒՆԹԴ ԽԱՓԱՆԷ :ՅԺԸ: ԻՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ԼԻՑԻ: ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑԴ
ԱՄԷՆ ՀՈԳՈՅ ԱՌ ԵԿԵՂԵՑՊԱՆԻՆ Է: ԵՒ ՈՐ ԱՅՍՄ ԴՐՈՑՍ ՀԱԿԱՌ ԴԱ Վ,ԵՐԱԴԻՐ ԱՆԻ-
ԾԻՑԴ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ:

Լուսանկ. տախտ. XVI.

137. ՇՈՒՇԱՆ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *մուտքի բարավորի վրա, նախորդ արձանագրության տակին։*

ԻՆՈՅՆԱՄԻԵՍԱՊՂԱՐԻՊՄԱՐՋՊԱՆԵՄՈՒՋՍՈՒՐԲՅԱԿՈԽԲԳԷՈՐԳԻՐԻՑՈՒ
· · · · ՈՐԴԵՑԷՅՈՐԴԻՍԵԻԵԴԻԼՈՒԾԻՄԱՐԻՆԵԱԻՐՇՈՒՇԿԱՆՆԵԻՄԵՐՄԻ
· · · · · · · ԵԻԱՐԴԵԹԷՈՔՋԱՅԴ · · ԱՄԴԻԱՓԱՆԷՅԺԸԻՑՆՆ · Ո · · · ԱԼԻՑ · ·
· · · · · · · · · ՅՍԳՐՈՅՍՀԱԿԱՌԴՍԿՐԿԻՆԱՆԻԾԻՑԴՊԱՐՄԱԿԱՆԼԻՑԻ

Ի ՆՈՅՆ ԱՄԻ ԵՍ ԱՊԼՂԱՐԻՊ ՄԱՐԶՊԱՆ ԵՏՈՒ ՋՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈՎԲ ԳԷՈՐԳ ԻՐԻՑՈՒ/ ՈՐԴԻՑԷ
ՅՈՐԴԻՍ. ԵՒ ԵԴԻ ԼՈՒԾ Ի ՏԱՐԻՆ :Ե: ԱՒՐ ՇՈՒՇԿԱՆՆ ԵՒ ՄԵՐ ՄԱՒՐՆ ՇՈՒՇԱՆԱՅ: ԵՒ ԱՐԴ
ԵԹԷ ՈՔ ԶԱՅԴ [Ժ]ԱՄԴ ԽԱՓԱՆԷ :ՅԺԸ: ԻՑՆ Ն[Զ][Ո]Վ[Ե]ԱԼ ԼԻՑ[Ի]/. [Ե]Ւ ԵԹԷ ՈՔ ԱՅՍ ԴՐՈ[Յ]Ս
ՀԱԿԱՌ ԴԱ ԿՐԿԻՆ ԱՆԻԾԻՑԴ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԼԻՑԻ:

Լուսանկ. տախտ. XVI.

138. ՇՈՒՇԱՆ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *մուտքի բարավորի վրա. նախորդ արձանագրության տակին.*

- - - - - - - ԼՂԱՐԻՊԳՆԵՑԻԻՀԱԼԱԼԸՆՁԻՑԻՄՈՑԿ · · ՂՊԱԿԵԻԵՄՈՒԻՍԲ
- · · · - - - - = ԳՐԻԳՐԻՍՄԱՓՈՎԻՍԿՈՐՀԱԿԱՌԿԱ · · ԿՐԿԻՆ ԱՆԻԾԻ
ՍԻՑԻ

.... ԱՊԼՂԱՐԻՊ ԳՆԵՑԻ Ի ՀԱԼԱԼ ԸՆՁԻՑ ԻՄՈՅ ԿՈՒԻՂՊԱԿ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ/........ ԳՐԻ-
ԳՈՐԻՍ ՏԱՓՈՎ: ԻՍԿ ՈՐ ՀԱԿԱՌ ԿԱ[Յ]Ի ԿՐԿԻՆ ԱՆԻԾԻ[Ց]Ն/ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ:

Լուսանկ. տախտ. XVI.

139. ՇՈՒՇԱՆ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *հարավային պատի տակ դերեզմանաքարի վերին հարթության վրա, քարի երկարությամբ. հայտնաբերված է 1916 թ. պեղումների ժամանակ։*

ԱԾՈՂՈՐՃԶԱՐԾԱՐԻՆ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՃԱՐՃԱՐԻՆ:

12. ԱՎԱԳԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

140. ԱՎԱԳԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. *խաչերի շուրջը և պատվանդանի ուղղանկյածի վրա. արձանագրության՝ խաչքարերի շուրջը եղած մասերը, հատկապես աջ կողմի, շատ են փչացել. հողմահարվել և փշրվել են.*

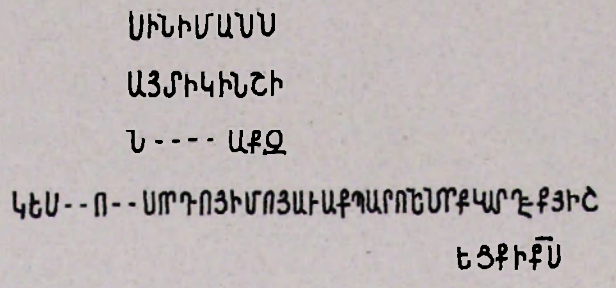

ՍԻ ԱՄՈԻ/ՍԻՆ ԻՄ ԱՆՆ/ԱՑ ՏԻԿԻՆ ՇԻ-
ՆԵՑԱՔ..../.... ՈՐԴՈՑ ԻՄՈՑ ԱԻԱՔ ՊԱՐՈ-
ՆԻՆ. ՈՐՔ ԿԱՐԴԵՔ ՅԻՇ,ԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

13. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

141. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երեք երեսպատման քարերի վրա. հավանաբար հյուսիսային պատի. հայտնաբերված են 1893 թ. պեղումների ժամանակ։*

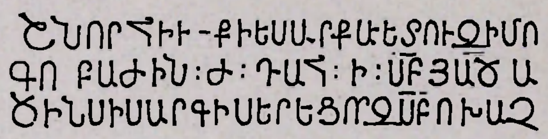

ՇՆՈՐՀԻԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՍ ԱՐՔԱ ԵՏՈԻ ԶԻՄ Ո/ԴՈԲԱԺԻՆ :Ժ: ԴԱՀ,ԵԿԱՆ, Ի ՍՈԻՐԲ ՑԱԾԱ/ԾԻՆՍ Ի ՍԱՐԳԻՍ ԵՐԵՑ ՈՐ ԶՍՐԲՈ ԽԱՉԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ...:

Հրատ. Բասմաջեան, № 122, 123։

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

142. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երկու քարի վրա. հավանաբար հյուսիսային պատի. հայտնաբերված են 1893 թ. պեղումների ժամանակ։*

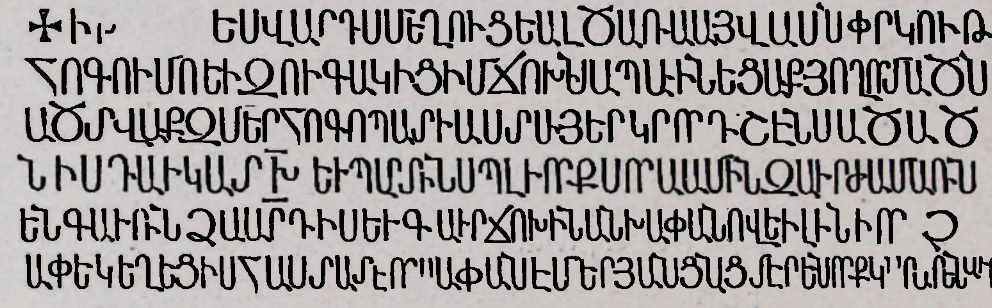

Ի ԹՈԻԻՆ... ԵՍ Վ,ԱՐԴՍ ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ԾԱՌԱ ԱՅ. Վ,ԱՍՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ/ ՀՈԳՈ ԻՄՈ ԵՒ ԶՈՒԳԱԿԻՑ ԻՄ ՃՈԽԻՆ ԱՊԱԻԻՆԵՑԱՔ ՑՈՂՈՐՄԱԾՆ/ ԱԾ. ՏՎ,ԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈ ՊԱՏԻԱՍՏՍ Ի ՑԵՐԿՐՈՐԴ ՇԷՆՍ ԱԾԱԾՆԻՍ ԴԱԻԿԱՄ :Խ: ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱՍ,Ա,ԻՈՐՔ ՍՈՐԱ ԱՄԻՆ :Զ: ԱԻՐ ԺԱՄ ԱՌՆ/ԵՆ :Գ: ԱԻՐ ԻՆՁ Վ,ԱՐԴԻՍ ԵՒ :Գ: ԱԻՐՃՈԽԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ. ՈՎ ԵՒ ԼԻՆԻ ՈՐՉ/ԱՓ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՀԱՍՏԱՏ Է: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ ՄԵՐ ՑԱՆՑԱՆԱՑ ՏԷՐ ԵՆ. ՈՐՔ ԿԱՏԱՐԵՆ ԱԻՐՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 119։

Լուսանկ. *տախտ.* XVI.

143. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հյուսիսային պատին. արևելքից մուտքին կից. հայտնաբերվել է 1893 թ. պեղումների ժամանակ. արձանագրության բացումից հետո երկրորդ քարի երեսը շերտ-շերտ թափվել է, իսկ երրորդ քարը՝ փշրվել. բնագիրը տրվում է ըստ լուսանկարի.*

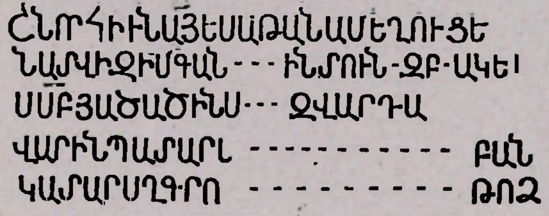

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԱԹԱՆԱՍ ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ... ՏՎԻ ԶԻՄ ԳԱՆՁԱԳԻՒՆ ՏՈՒՆՍ ԶԲՆԱԿԵԱԼՍ ՍՈՒՐԲ ՅԱԾԱԾԻՆՍ: ՍՈՔԱ ՊԱՐՏԻՆ ԶՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ԻՆՋ ԱՌՆԵԼ ԱՆԽԱԲԱՆ: ԿԱՏԱՐՈՂ ԳՐՈՅՍ ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՅ ԹՈԻԻՆ: :ՌՋ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 118։
Լուսանկ. տախտ. XVII

144. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. երեսպատման չորս քարերի վրա. հավանաբար հյուսիսային պատի. հայտնաբերվել են 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

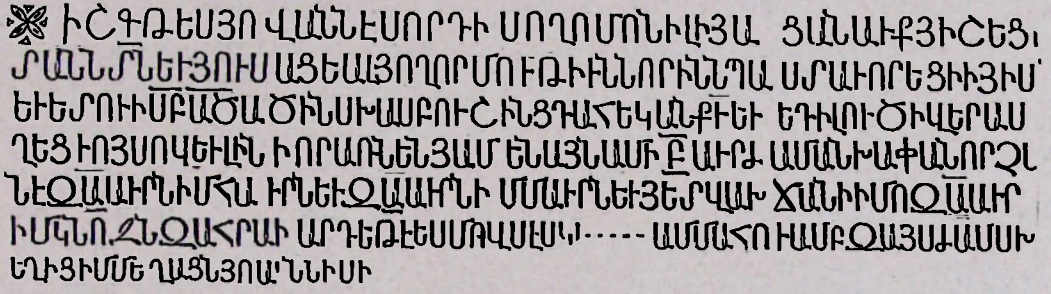

Ի :ՇԴ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ. ԵՍ ՅՈՎԱՆՆԷՍ, ՈՐԴԻ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԼԻ ՅԱՆՑԱՆԱՒՔ ՅԻՇԵՑԻ ԶՊԱՆԴԽՏՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆՆ ՏԵԱՌՆ ԻՒ ՅՈՒՍԱՑԵԱԼ ՅՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆՆ ՆՈՐԻՆ ՆՊԱՍՏԱՒՈՐԵՑԻ Ի ՅԻՄ ՀԱԼԱԼ ԸՆՉԻՑ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ԽԱՄԲՈՒՇԻՆՑ ԴԱՀԵԿԱՆՔ :Ի: ԵՒ ԵԴԻ ԼՈՒԾ Ի ՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱՒՈՐԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ՈՎ ՈՐ ԼԻՆԻ, ՈՐ ԱՌՆԵՆ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄԻ :Բ: ԱՒՐ ԺԱՄ ԱՆԽԱՓԱՆ. ՈՐՉԱՓ ԵՍ ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՄ Զ:Ա: ԱՒՐՆ ԻՄ ՀԱՒՐՆ ԵՒ Զ:Ա: ԱՒՐՆ ԻՄ ՄԱՒՐՆ ԵՒ ՅԵՏ ՎԱԽՃԱՆԻ ԻՄՈ Զ:Ա: ԱՒՐՆ ԻՆՁ ԵՒ Զ:Ա: ԱՒՐՆ ԻՄ ԿՆՈՋՆ ԶԱՀՐԱՒ: ԱՐԴ ԵԹԷ ԵՍ ՄՈՎՍԷՍ ԿԻՆԱՒՔ ԿԱՄ ՄԱՀՈՒԱՄԲ ԶԱՅՍ ԺԱՄՍ ԽԱՓԱՆԵՄ ՏԷՐՆ ԵՂԻՑԻ ՄԵՂԱՑՆ ՅՈՎԱՆՆԻՍԻ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 22։
Լուսանկ. տախտ. XVI.

145. *ԽԱՄԲՈՒՇԷՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. երեսպատման երկու քարերի վրա. հավանաբար հյուսիսային պատի. հայտնաբերվել են 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

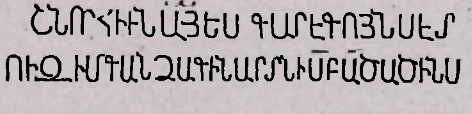

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ԳԱՐԷԳՈՅՆՍ ԷՏՈՒ ԶԻՄ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ԱՐՏՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾԻՆՍ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 118։
Լուսանկ. տախտ. XVII.

146. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա, մեծ խազած գծերով. անավարտ.*

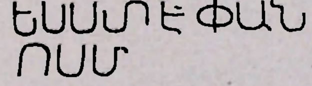

ԵՍ ՍՏԷՓԱՆՈՍ Մ

Լուսանկ. տախտ. XVII, 8.

147. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երեսպատման քարի վրա. հավանաբար հյուսիսային պատի. պահպանվել է արձանագրության ձախ կեսը. հայտնաբերվել է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

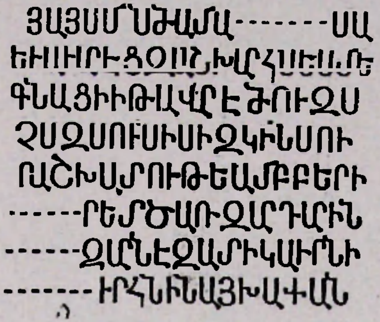

ՅԱՅՍՄ[Ն] ԺԱՄԱ[ՆԱԿ]Ի[Ս] Ա....../ ԵՒ ԱԻԱՐ[Ե]Ց ԶԱՇԽԱՐՀՍ ԵՍ ՄԵ...../ ԳՆԱՑԻ Ի ԹԱՎՐԷԺ ՈՒ ԶԱ[Ս]ՈՒՐԲ ԽԱ[Չ]/ԶՍ ԶՍՈՒՐՆԻՍԻ ԶԿԻ[Ն]Ս ՈՒ... ՇԱ[Տ] ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄՔ ԲԵՐԻ. [ՏԷ]Ր ԳՐ[Ի]ԳՈ[Ր] ԵՏ ԾԱՌԱԶԱՐԴԱՐԻՆ.../ .... ԶԱՐՆ[Ի]. ԶԱՏԻԿ ԱԻՐՆ Ի[Ն]Ջ/ ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱԻՐՀՆԻ[Ն] [Յ]ԱՅ ԽԱՓԱՆ[ՈՂ]ՔՆ[Ի]...

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 12..

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

148. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

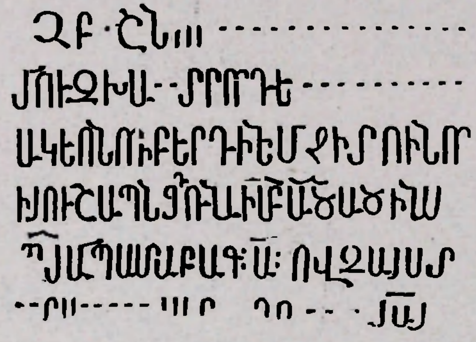

:ՁԲ: ՇՆ[ՈՐ]ՀԻԻՆ ԱՅ[Ի]..../ ՄՈՒՔ ԽԱ[Չ]ԻՏՐՈ ՈՐԴԵ.../ ԱԿԵՈՆ ՈՐ Ի ԲԵՐԴԻՆ ՄԻՋԻ ՏՈՒՆ ՈՐ/ Ի ՅՈՒՇԱՊԵՆՑ ԴՈՒԱՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԱՆԱՆԻՆՍ/...Պ ԺԱՄ ՊԱՏԱՐԱԳ :Ա: ՈՎ ԶԱՅՍ Տ[Ո]ՒՆՍ..... ՅԱՅ:

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 65:

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

149. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հյուսիսային պատի վրա. մուտքին կից արևելքից. մի քարի վրա, որի մակերեսը հողմահարվել ու փշրվել է, հայտնաբերված է 1893 թ., հետագայում ընկել է տեղից. բնագիրը տրվում է ըստ լուսանկարի.*

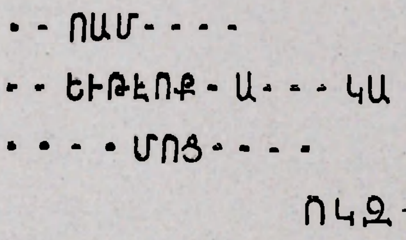

... ԵՒ ԹԷ ՈՔ [Հ]ԱԿԱՌ ԿԱ/ ՑԻ ՄՈՑ [Կ]ԱՄ ՑԱԻՏԱՐԱՑ[Ի]... :ՈԿԶ: [Թ]Վ[ՈՒԻՆ]

150. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *խաչքարի բեկորի վրա. գտնվել է 1893 թ. 6/VI պեղումների ժամանակ.*

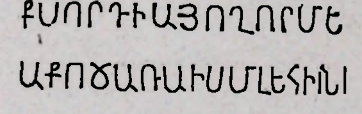

ՔՐԻՍՏՈՍ ՈՐԴԻ ԱՅ. ՈՂՈՐՄԵ/Ա ՔՈ ԾԱՌԱԻՍ ՄԼԵՀԻ.../

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 122:

Լուսանկ. *տախտ.* XXII.

151. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հավանաբար հյուսիսային պատից ընկած երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ. պահպանվել է արձանագրության ձախակողմյան կեսը.*

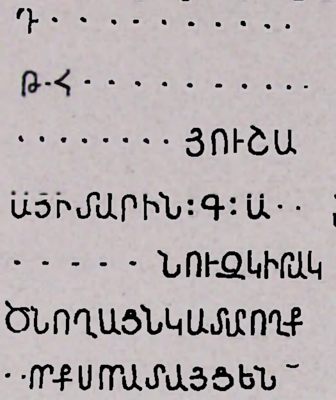

..... ՅՈՒՇԱ[Պ]ԵՆՑ ԴՈՒԱՆ[Ի].....⁄ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: Ա[ԻՐ]....⁄.... ԶԿԻՐԱ-Կ[Ի]Ն[Ն]⁄.... ԾՆՈՂԱՑՆ: ԿԱՏԱՐՈՂՔ...⁄ [Ս]ՊԱՍԱՒ[ՈՐ]Ք ՍՈՐԱ ՏԱՑՑԵՆ.

Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

152. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հավանաբար հյուսիսային պատից ընկած երեսպատման քար. բովանդակում է արձանագրության տողերի սկզբի մասերը. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

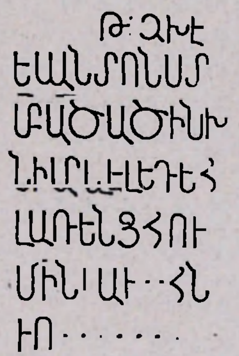

Թ[ՈՒԻՆ] :ԶԽԷ:⁄ ԵՍ ԱՆՏՈՆՍ Տ[ՈՒԻ]...⁄ ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾԻՆՍ...⁄ ԱՐԵ-ԻԵԼ-ԴԵՀ...⁄ ... ԼԱՌԵՆՑ ՀՈՒ....⁄... ՄԻՆ ԱՒՐՀՆԻՆ....

Հրատ. *Բասմաջեան, № 80։*
Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

153. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

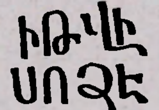

Ի ԹՎ[Ի]Ս :ՌՁԷ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 61։*
Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

154. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

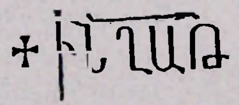

Ի :ՆՂԱ: Թ[ՈՒԱԿԱՆԻՆ].

Հրատ. *Բասմաջեան, № 19։*
Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

155. ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ. *երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՅԻՇԱ
-ՍՊԱՍԱ
ՂԱՐԱԳ

ՅԻՇԱՏԱԿ... Ե/Ի ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ ՀԱՏՈՒՑԻՆ... ՊԱՏԱՐԱԳ :Ա:...

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

156. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ*. *ուղղանկյուն քարի վրա. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՑԻՄԷՆ

. . . . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

157. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ*. *ընկած մի քարի վրա.*

Ի ԹՈՒ[Ի]Ն[Ս] :ՌԺԴ: ՆՈՐՈԳ[Ե]ՑԻ ԵՍ[Ս] ՀԱՅՐԱՊԵՏ...

Հրատ. Բասմաջեան, № 1 (Օրբելին չունի)։

158. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ*. *արտաքուստ. արևելյան պատի պատուհանի գլխին. հայտնաբերված է 1893 թ. պեղումների ժամանակ.*

✝ ՍԲ ՄԱՅՐՔԻՍ
ԲԱՐ ԽԱՒՍ
Է ԵԱ

ՍՈՒՐԲ ՄԱՅՐ ՔՐԻՍՏՈՍԻ/ ԲԱՐԵԽԱՒՍԵԱ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 120։
Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

159. *ԽԱՄԲՈՒՇԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ*. *երեսպատման քարի վրա. հավանաբար հարավային պատից ընկած. պահպանվել են տողերի սկզբի մասերը. բնագիրը արվում է ըստ Մառի օրագրի, 16/*VI *1893 թ., ուր գրված է փոքրատառերով.*

...ՅԱՆՈՒՆԱՅՅԵՍԳՐ
·ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՋՍ
ՎԵՐԱՋՈՐԳՆԵԱԼ
ԻՆԱՒՐՍԻԺԱՄԽՀ
ՄԻՍԿՅԵՏԵԼԻՑ
ԵԹԷՈՔՋԱՅՍ
ԵՒ ԿԱՄ

. . . ՅԱ[Ն]ՈՒ[Ն] ԱՅ ԽՍ ԳՐԻԳՈՐ . . ./
. . . ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ Զ[Ս]ՈՒՐԲ[Ս] . . ./
. . . Վ[Ե]ՐԱ ՋՈՐ Գ[Ն]ԵԱԼ . . ./
. . . [Ի] ՏԱՐ[Ի]Ն ԱԻՐ Մ[Ի] ԺԱՄ ԻՄ Հ[Ա]ԻՐ[Ն]/
. . . ԻՍԿ ՅԵՏ ԵԼԻՑ [Ի]Մ[Ո]Ց Ի[Ն]Ջ Ա[Ռ]ՆԵ[Ն]
. . . ԵԹ[Է] ՈՔ ՋԱՅՍ [Գ]ԻՐՍ ԽԱՓ[Ա]Ն[Է]/
. . . ԵՒ ԿԱՄ . . . .

14. ՄԱՆՈՒՉԵԻ ՄԶԿԻԹ

160. *ՄԱՆՈՒՉԵԻ ՄԶԿԻԹ*. *արտաքուստ. հյուսիսային պատի վրա. պարսկերեն և արաբերեն արձանագրությունների տակ. այս երեք արձանագրություններն էլ չեն պահպանվել. բնագիրը արվում է ըստ Քյուրքչյանի լուսանկարի.*

ՀԱՍՏՈՒՆՊԱՀՈՂՔՆԱՒ
ՅԱՅ

. . . [Հ]ԱՍ[Տ]ԱՏՈՒ[Ն] ՊԱՀՈՂՔ[Ն] ԱՒ[Ր]Հ[Ն]Ի[Ն] ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգիսեան, 137; Ալիշան, 56; Բասմաջեան, № 60;
Լուսանկ. *տախտ.* XX.

15. ԱԲՈՒ-Լ-ՄԱ-ԱՄՐԱՆԻ ՄԶԿԻԹ

161. ԱԲՈՒ-Լ-ՄԱ-ԱՄՐԱՆԻ ՄԻՆԱՐԵ. *արտաքուստ. Բեյ-Սուլթանի պարսկերեն արձանագրության տակ. բնագիրը՝ ըստ Քյուրքչյանի լուսանկարի, որը կատարել է մինարեն փլելուց առաջ. արձանագրության բեկորները հայտնաբերվել են 1911 թ. պեղումների ժամանակ.*

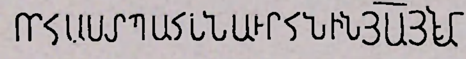

ՈՐ ՀԱՍՏ(Ա)ՏԱ(Ց)Ի ՊԱՀԵ(Լ)Ն ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ. ԱՄԷՆ:

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 32։
Լուսանկ. *տախտ*. XX, 8.

16. ՍԻԹԻ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

162. ՍԻԹԻ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երեսպաստման վեց քարերի վրա. այն քարերը, որոնց վրա փորագրված են եղել 5—7 և 8—9 տողերի վերջավորությունները՝ չեն պահպանվել. հայտնաբերված են 1907 թ. պեղումների ժամանակ.*

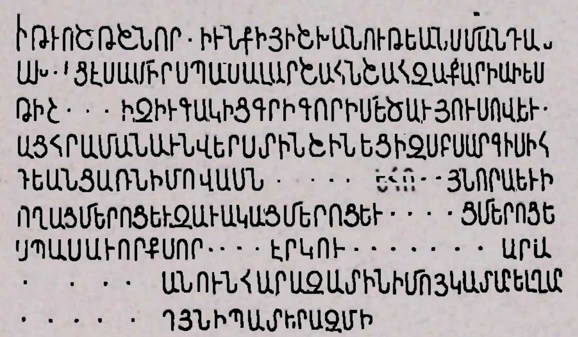

Ի ԹՒ(Ի)Ն :ՈՄԹ: ՇՆՈՐ(Հ)ԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՍ ՄԱՆԴԱ(Տ)ՈՐԹ(Ո)/ԱԽ(ՈՒ)ՑԷՍ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀ ԶԱՔԱՐԻԱՒ. ԵՍ (Ս)Ի(Տ)/ԹԻ Շ . . . Ի, ՁԻՒԳԱԿԻՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԵԾԱԻ ՅՈՒՍՈՎ, ԵՒ (Պ)ԱՐՈՆ(Ո)/ԱՑ ՀՐԱՄԱՆՍԻՆ ՎԵՐՍՏԻՆ ՇԻՆԵՑԻ ԶՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ Ի (Հ)ԱԼԱԼ ԱՐ(Դ)/ԴԵԱՆՑ ԱՌՆ, ԻՄՈՒ ՎԱՍՆ (Փ)ՐԿՈՒԹ(Ե)ԵԱՆ ՀՈ(Գ)ՈՅ ՆՈՐԱ ԵՒ Ի (Յ)ԻՇԱՏԱԿ ԾՆ(Ո)ՂԱՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ (Թ)ՈՌԱՆ(Ց) ՄԵՐՈՑ. ԵՒ ՓՈԽԱՐԷՆ/ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐ(Ա) ՀԱՏՈՒՑԻՆ (Ե)ՐԿՈՒ (Պ)ԱՒՐ ՊԱՏ(Ա)Ր(Ա)Գ Ի ՏԱՒՆԻ ՍՈՒՐԲ/ . . . Յ(Ա)ՆՈՒՆ ՀԱՐԱԶԱՏԻՆ, ԻՄՈՑ ԿԱՏԱՐԵԼ ՂԱՐ(Ի)ՓԻՆ ՍՊԱՆԵԼ(Ո)ՅՆ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ:

Լուսանկ. *տախտ*. XVIII.

163. ՍԻԹԻ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երեսպաստման վեց քարերի վրա. այն քարից, որի վրա փորագրված են եղել 7—10 տողերի վերջավորությունները՝ պահպանվել են միայն բեկորներ, հայտնաբերված են 1907 թ. պեղումների ժամանակ։*

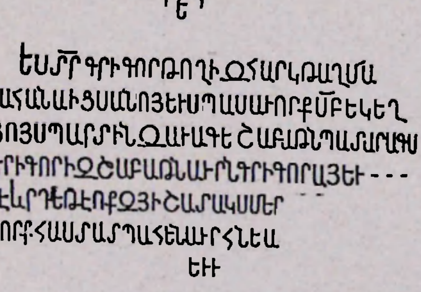

Ի :ՈՀԵ:/ ԵՍ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐ ԹՈՂԻ ԶՀԱՐԿ ԹԱՂՄԱ/Ն ՔԱՀԱՆԱՒՑՍ ԱՆՈՅ. ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂ/ԵՑՈՅՍ ՊԱՐՏԻՆ, ԶԱՒԱԳ :Ե: ՇԱԲԱԹՆ, ՊԱՏԱՐԱԳՍ/Ն ԳՐԻԳՈՐԻ ԶՇԱԲԱԹՆ, ԱՒՐՆ, ԳՐԻԳՈՐԱՅ ԵՒ (Ս)Ի(Տ)/ԹԷ: ԱՐԴ ԵԹԷ ՈՔ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ (Խ)ԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ ԵՒ ՈՐՔ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԵՆ ԱՒՐՀՆԵ(Ա)Լ ԵՂԻՑԻՆ ՅԱՅ ԵՒ Ի (Յ)ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱ:

Լուսանկ. *տախտ*. XVIII.

164. ՍԻԹԻ ՊԱՀԼԱՎՈՒՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. երեսպաստման երկու քարի վրա. արձանագրության վերջին մասը չի պահպանվել. հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՁՄԱՐԿՈՍԵՐԷՑԻՆԱԿԱՆ

ԶՄԱՐԿՈՍ ԵՐԷՑ ԻՆԱԿԱՆ . . .

Լուսանկ. տախտ. XXV.

17. ԳԱՅԼԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

165. ԳԱՅԼԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. խաչքարի պատվանդանի վրա, նրա հյուսիսային, արևմտյան և հարավային երեսներին. վերջին տողն անցնում է այն պատի վրա, որին կից շինված է հուշարձանը. առաջին տողը հարավային երեսի վրա շարունակություն չունի։ Հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ։

ՍԱԷՄԱՔ--ՆԱՑԵ ԱՆԱԱՄՏՒԱԾՈՐԻԽԱՉԻՆՁ
ՄԵՂՍԷՍՊԱՆԵՍԱՋ ԱՄՇԱՀՍՈՐԴԻԱՊՈԽՂԱՄՐԻԵՒԱ ՄՈՒՍԻՆԻՄՄԵՆԻԿՍ
ԿԱՆԳՆԵՑԱՔՍԲԽԱ ՉՍԻՎԵՐԱՅԳԵՐԷԶՄԱՆԻՍՈՐԴՈ ՅՍԳԱՅԼԻՍԱՅԷՐԳ
ԵՂԵՑԻԿԻԱՄԵՍՓՈ ԽԵՑԱՒԱՌՔՍԵՒԼԹՈՂՍՈՒԳՄ-- ՈՐՔԿԱՐԴԱՅՔՅԻՇԵՑԷՔԻՔՍ

ՍԱ Է ՄԱՔ. . . ՆԱՑԵ . : . ԱՆԱՍՏՎԱԾ ՈՐ Ի ԽԱՉԻՆ ՁԻՄԵՐԻ/ ՄԵՂՍ ԷՍՊԱՆ։ ԵՍ ԱՋԱՏՇԱՀԻ ՈՐԴԻ ԱՊՈԽՂԱՄՐԻ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԵՆԻԿՍ/ ԿԱՆԳՆԵՑԱՔ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉՍ Ի Վ.ԵՐԱՅ ԳԵՐԷԶՄԱՆԻՍ ՈՐԴՈՅՍ ԳԱՅԼԻ ՍԱՅ ԷՐ Գ/ԵՂԵՑԻԿ ։Ի։ ԱՄԵՍ. ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ԼԹՈՂ ՍՈՒԳ ՄԵԶ/ ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՅՔ ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ։

Լուսանկ. տախտ. XVIII.

18. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

166. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. մուտքի բարավորի վրա. հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

✝ ԻԹՈՒ Ո
ԵՍՍԱՐԿԱՒԱԳՔԱՀԱՆԱ ԶԱՅՍ
ԾԵՐԱՑԵԱԼՏԱՃԱՐՍ ՍԸՐԲՈՅՆՍԱՐԳ
ԸՍԻՎԵՐԸՍՏԻՆՆՈՐՈԳԵՑԻՀԸՄԱՆԷ ԻՅ Ի
ՄՈՑԳՈՒՑՈՐՔԻՆԵՐԿԱՅԴԷՔԶԻՍԵՒԾՆԱ--Ս
ՅԻՇԵՍՋԻՔ ԻՔՍՅՍ

Ի ԹՈՒԻՆ ։Ո։/ ԵՍ ՍԱՐԿԱՒԱԳ ՔԱՀԱՆԱ ԶԱՅՍ/ ԾԵՐԱՑԵԱԼ ՏԱՃԱՐՍ ՍԸՐԲՈՅՆ ՍԱՐ/ԳՍԻ Վ.ԵՐԸՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԻ Ի ՀԸՄԱՆԷ Ի ՅԻ/ՄՈՑ ԳՈՒՑ. ՈՐՔ Ի ՆԵՐԿԱՅԴ ԷՔ ԶԻՍ ԵՒ ԾՆԱՒՂԱՑ/ ՅԻՇԵՍՋԻՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍ։

Լուսանկ. տախտ. XVIII.

167. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՅՊԱ---ՍՊԱՍԱՒ
-ԵՑՈՅՍՅԱՄԵՆԱՅՆ
ՊԱՏԱՐԱԳՍԱՐԳԻՍՔ
ՌՆԵԼԵՒԱՒՐՄԻԶՈՒԳԼ
ՅԳՈՀԱՐԽԱԹՈՒՆԱ

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ ՊԱՐՏԻՆ ՍՊԱՍԱՒ/ՈՐՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՅԱՄԵՆԱՅՆ/ ԱՄԻ... ՊԱՏԱՐԱԳ ՍԱՐԳԻՍ Ք/ԱՀԱՆԱՅԻՆ ԱՌՆԵԼ ԵՒ ԱՒՐ ՄԻ ԶՈՒԳԱԿՑԻՆ ՆՈՐԱ/Յ ԳՈՀԱՐ ԽԱԹՈՒՆԻՆ. ԱՄԷՆ։

Լուսանկ. տախտ. XVIII.

168. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1913 թ. պեղումների ժամանակ.

ԱՆԻՑ···Ա ԱՅ
ԱՍԱՒՈՐՔՍՈՐ

. . . ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ

Լուսանկ. տախտ. XXIV.

169. ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Երեսպատման քարի վրա. Հայտնաբերված է* **1913 *թ.*** *պեղումների ժամանակ.*

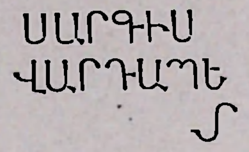

ՍԱՐԳԻՍ/ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

Լուսանկ. *տախտ.* XVIII, 6.

19. ՇԱԽՄԱՏԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

170. ՇԱԽՄԱՏԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. *պատերի լիցքի մեջ օգտագործված ավելի հին եկեղեցու երեսպատման քարեր.* **1904 *թ. Ա. Մ.*** *Վրույրը հայտնաբերեց տասն այդպիսի քարեր, որոնց վրա կան մի քանի արձանագրության մասեր. դրանից վեցը՝* a, b, c, d, e, f, *դեռ գտնվում էին պատի մեջ, իսկ մնացածները՝* k, g, h, i, *ընկել էին.* l *քարը գտնվեց* **1917 *թ.,*** *արձանագրությունը տեղավորված է եղել պատի երկու շարք քարերի վրա.*

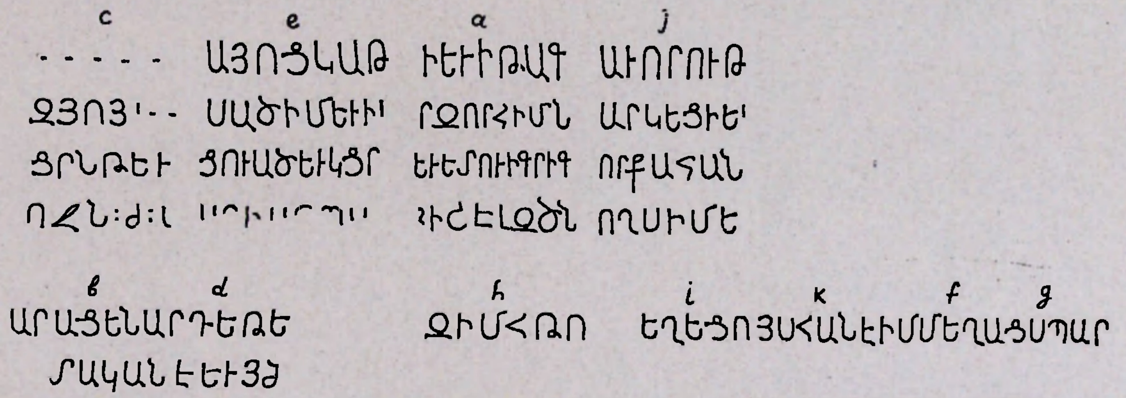

. . . ՅԱՄՍ ՏԵԱՌՆ . . . ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ . . . ԵՍ . . . ԵԴԻ ԶՅՈՅՍ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԱԾ ԻՄ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐ ԶՈՐ ՀԻՄՆԱՐԿԵՑԻ ԵՒ ԲԵՐԻ . . . ՄԱՇՏՈՑ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾ ԵՒ ԿՑՈ . . . ԽՒ ԵՏՈՒ Ի ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱ ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ Ի ՏԱՐԻԽՈՋՆ :Ժ: ԱՒՐ Ի ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՅԻՇԵԼ ԶԾՆՈՂՍ ԻՄ ԵՒ . . . ԱՐԱՄՅԵՆ: ԱՐԴ ԵԹԵ ՈՔ ԶՄԵՐ ԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ ԿԱՄ ԶԻՄ ԳՐՈՑՆ ՅԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՀԱՆԷ ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐ/ՏԱԿԱՆ Է ԵՒ :ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ Է:

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

20. ԶԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

171. ԶԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *ներքուստ. արևելյան պատի վրա. հարավային խորանի մուտքի գլխին, խաչի շուրջը.*

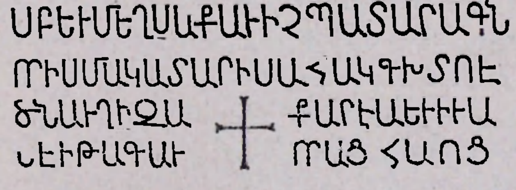

ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՄԵՂՍԱՔԱՒԻՉ ՊԱՏԱՐԱԳՆ/ ՈՐ ՍՄԱ ԿԱՏԱՐԻ ՍԱՀԱԿԴԽՏՈ Է/, ԾՆԱՒՂԻ ԶԱՔԱՐԻԱ. ԵՒ ԻՒԱ/ՆԷԻ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ՀԱՅՈՑ:

Հրատ. Ալիշան, 58. Ջալալեանց, 13. Բասմաջեան, № 29.

Լուսանկ. *տախտ.* XX

172. ՋԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան անկյունի մոտ, երկու հարթության վրա. այն քարը, որի վրա փորագրված է եղել 1—5 տողերի սկզբի մասերը, չի պահպանվել.*

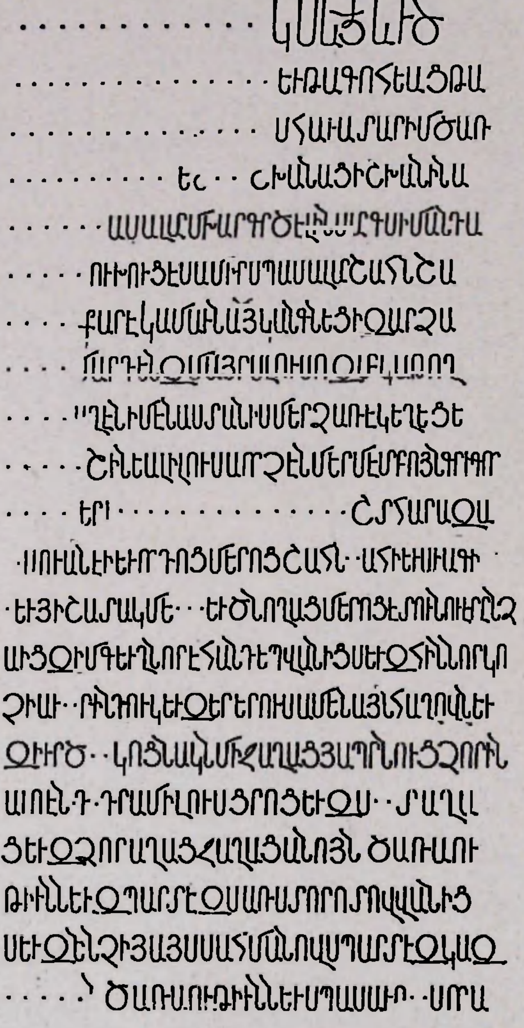

Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ ԱՅ/ԱԽՏ/ԵԱԼ ԵՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏ
ԵՒ ԹԱԳՈՒՀԵԱՑ ԹԱ/ԳՈՒՀՈՅՆ ԹԱՄԱՐԻ, ԵՍ
ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ԾԱՌ/Ա ՆՈՐԻՆ, ՈՐԴԻ ՄԵԾ
ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ Ա/ՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ
ՄԽԱՐԳՐՁԵԼԻՆ ՍԱՐԳՍԻ, ՄԱՆԴԱ/ՏՈՐԹՈՒ-
ԽՈՒՑԷՍ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱ/Հ ԶԱ-
ՔԱՐԷ ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԱՐՁԱ/ՆՍ
ՎԻՄԱՐԴԵԱՆ ԶՄԱՑՐՍ ԼՈՒՍՈ ԶՍՈՒՐԲ ԿԱ-
ԹՈՂ/ԻԿԷՆ . . . ՂԷՆ Ի ՄԷՆԱՍՏԱՆԻՍ
ՄԵՐՋ ԱՌ ԷԿԵՂԵՑԵ/ԱՒՆ ՇԻՆԵԱԼ Ի ԼՈՒ-
ՍԱՒՈՐՉԷՆ ՄԵՐՄԷ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳ/ՈՐԻ
ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐԷ-
ՊԱՇՏ ՀԱՐԱԶԱ/ՏԻ ԻՄՈՅ ԻՒԱՆԷԻ ԵՒ ՈՐԴՈ

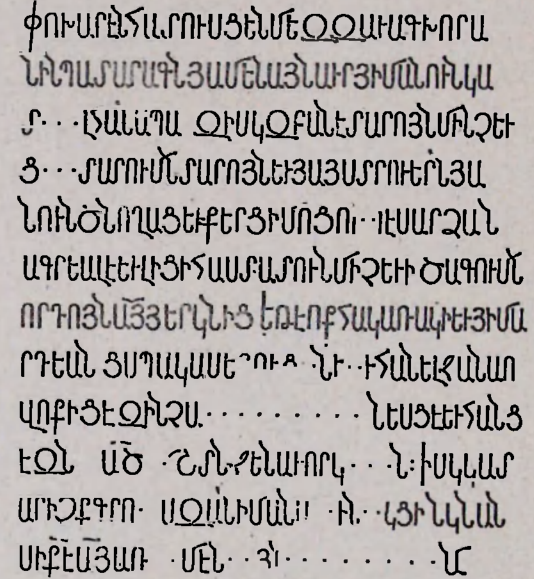

ՄԵՐՈՑ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ԱՒԱԳԻ/. ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄՆԱՅ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ ԼՏՈՒ ՆՈՒԷՐ ԸՆՁ/ԱՒՑ ԶԻՄ ԳԵՒՂՆ ՈՐ Է ՀԱՆԴԷՊ ՎԱՆԻՑՍ ԵՒ ԶՀԻՆՆ ՈՐ ԿՈ/ՉԻ ԱՒԵՐՆ ՓԱՆԴՈՒԿ ԵՒ ԶԵՐԵՐՈՒՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՂՈՎՆ ԵՒ/ ԶԻՒՐ ԾԱՂԿՈՑՆ. ԱԿՆ ՄԻ ԶԱՂԱՑ ՅԱՊՐՆՈՒՅ ԶՈՐԻՆ/ ԵՒ ԱՐԲՈՒՆ :Դ: ԴՐԱՄ Ի ԼՈՒՍՑՐՈՑ ԵՒ ԶՍՏԱՂԱ/Ց ԵՒ ԶՁՈՐԱՂԱՑ ԶԱՂԱՑԱՆՈՅՆ ԾԱՌԱՅՈՒ/ԹԻՒՆՆ. ԵՒ ՊԱՐՏԷԶՍ ԱՌ ՍՏՈՐՈՏՈՎ ՎԱՆԻՑ/Ս ԵՒ ԶԻ[Ն]ՆՋ Ի ՅԱՅՍ ՍԱՀՄԱՆՈՎՍ ՊԱՐՏԷԶ ԿԱ. Զ/ . . . ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ/ ՓՈԽԱՐԷՆ ՀԱՏՈՒՍՑԵՆ ՄԵԶ ԶԱՒԱԳ ԽՈՐԱ/ՆԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԱՄ ՅԻՄ ԱՆՈՒՆ ԿԱ/ՏԱՐԵԼ ՀԱՆԱՊԱԶ, Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ՏԱՐՈՅՆ ՄԻՆՋԵՒ/ ՑԿԱՏԱՐՈՒՄՆ ՏԱՐՈՅՆ. ԵՒ ՅԱՅՍ ՏՐՈՒԵՐՆ ՅԱ/ՆՈՒՆ ԾՆՈՂԱՑ ԵՒ ՔԵՐՑ ԻՄՈՑ. ՈՐՊԷՍ ԱՐՁԱՆ/ԱԳՐԵԱԼ Է ԵՒ ԼԻՑԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՄԻՆՉԵՒ ԾԱԳՈՒՄՆ/ ՈՐԴՈՅՆ ԱՅ ՅԵՐԿՆԻՑ: ԵԹԷ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿԻ ԵՒ ՅԻՄ Ա/ՐԴԵԱՆՑՍ ՊԱԿԱՍԵՑՈՒՑԱՆԷ ԼԻՑԻ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱ Ո/Վ ՈՔ ԻՑԷ ԶԻՆՉ ԱՐԺԱՆԻ Է: . . . ՆԵՍՑԷ ԵՒ ՀԱՆՑ/Է ԶՆԱ ԱԾ Ի ՄՇՏՆՋԵՆԱՒՈՐ ԿԵՆԱՑՆ, ԻՍԿ ԿԱՏ/ԱՐԻՉՔ ԳՐՈՅՍ ԶԱՆԻՄԱՆԱԼԻՆ . . . ԿԵԱՆՍ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ ԱՅ ԱՌ ՅԱՄԵՆԱՅՆ . . . ԱՄԵՆ:

Հրատ. *Ջալալեանց, 15 (մերի)։ Բառմաջեան, № 28,*
Լուսանկ. *տախտ.* XIX.

173. ՋԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. արևելյան պատի վրա. հյուսիսային խորանի մուտքի գլխին, խաչի շուրջը. խաչը և արձանագրությունը չարամըտորեն ջարդոտել են.*

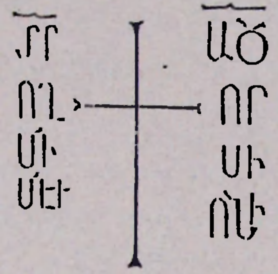

ՏԷՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ
ՍԻՄԵՈՆԻ.

Լուսանկ. տախտ. XX.

174. ՋԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. արևելյան պատի վրա. հյուսիսային խորանի մուտքի գլխին, խաչի շուրջը.*

ՍԲ ՍԱՐԳԻՍ ԷԱՆՈՒՆՍՔԽՈՐ
ԱՆԻՍԱՅՍՄԻԿ

ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ Է ԱՆՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԽՈՐ/ԱՆԻՍ ԱՅՍ-
ՄԻԿ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 106։*
Լուսանկ. *տախտ.* XIX.

175. ՋԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Ներքուստ. արևելյան պատի վրա. հյուսիսային խորանի մուտքի բարավորի վրա. հետագայում ուղիղ քարի վրա կեղծ կամար քանդակելու հետևանքով արձանագրության միջին մասը տաշվել է։*

ՓՐԿԱԳԻ ՊԱՐԱԳԻՆ
ՔՍ ՔՈՎԱՆ
ՈՂՈՐ

ՓՐԿԱԳԻՒՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍ . . .
ՍՈՒՐԲՈ ՎԱՆԻՑՍ . . . ՀԱՒՐ

Հրատ. *Բասմաջեան, № 106։*
Լուսանկ. *տախտ.* XIX, 1.

176. ՋԱՔԱՐԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Արտաքուստ. հյուսիսային պատի արևմտյան մասում, կլոր պատուհանի շուրջը.*

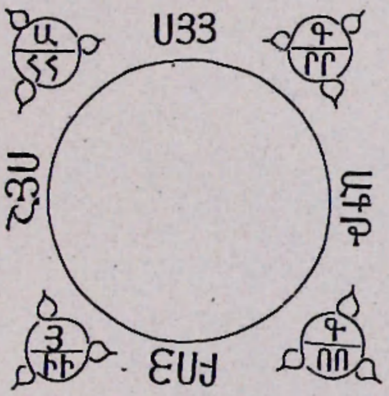

Հրատ. *Բրոսսէ,* I, *39։ «Բազմավէպ», 1850, էջ 21։ «Հայաստան», 1847, № 146։ Բասմաջեան, № 30։*
Լուսանկ. *տախտ.* XIX.

177. *Արտաքուստ. հյուսիսային պատի արևմտյան մասում.*

ՃՂՈՑԾԱՌԱՅՄԱՍԱՆԶ
ՊԱՊԽՈՅՈՐԴԻ ԱՄ:Ձ:Խ:

ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ԾԱՌԱՅ ՄԱՍԱՆ Զ/ՊԱ-
ՊԱՆՈՅ ՈՐԴԻ :ԱՄ: Ձ:Խ:

178. Արտաքուստ. հյուսիսային պատի արևմտյան մասում.

ԽԻԹԱՐԻՉ ՄԽԻԹԱՐԻՉ:

21. ԽԱԶՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

***179. ԽԱԶՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.** որմնասյան խոյակի վրա. հայտնաբերված է 1892թ. պեղումների ժամանակ.*

ԳՈՐ ԳՐԻԳՈՐ:

***180. ԽԱԶՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.** խաչքարի ներքևի մասում. քարն ագուցվել էր պատի մեջ և ծածկվել ծեփով ու որմնանկարով. հայտնաբերվել է 1892 թ. պեղումների ժամանակ.*

ԶՎԱՐԴԻ ԶՎԱՐԴԻԿ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

***181. ԽԱԶՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արտաքուստ. մուտքի բարավորի վրա. կիսաշրջանի եզրին. հայտնաբերված է 1892 թ. պեղումների ժամանակ.*

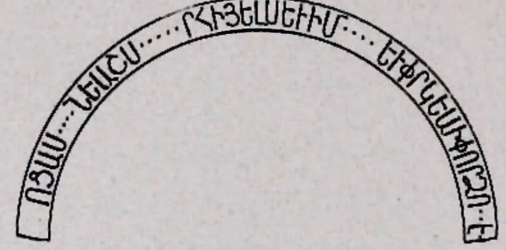

. . . ՆԵՍ. ՇԱՀԱՍ ԱՇԽԱՐՀԻ ՅԵՍՍ ԵՒ Ի ՄՈՒՏՍ ԵՒ ՓՐԿԵԱ Ի ՓՈՐՁՈՒԹԵՆԷ:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 132:*

Լուսանկ. *տախտ.* XXII.

***182. ԽԱԶՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արտաքուստ. երեսապատման չորս քարերի վրա. հայտնաբերված է 1892 թ. պեղումների ժամանակ.*

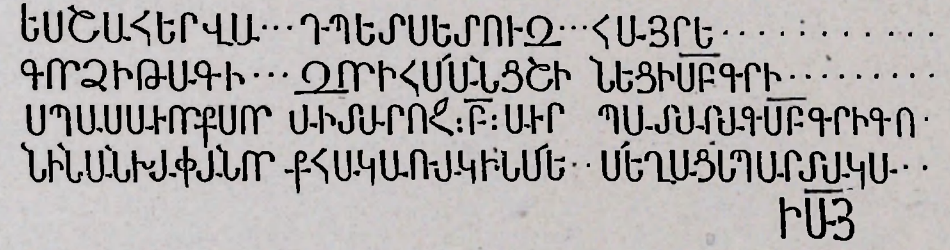

ԹՎ(ԻՆ) :ՉԻ:/ ԵՍ ՇԱՀԵՐ Վ(Ա)Ր(Ի)Դ(Ա)ՊԵՏՍ ԵՏՈՒ ՋԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻ . . . /ԳՈՐ ՁԻԹԱԳԻՆ ՋՈՐ Ի Հ(Ի)Մ(Ա)ՆՑ ՇԻՆԵՑԻ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՊԱՐՏԻՆ/ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐՈՋ :Բ: ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐՐ ՏԱՒՆԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ, ՈՐՔ ՀԱԿԱՌԱԿԻՆ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՆ ԱՒԱԶԻ ԱՅ:

Հրատ. Марр Н., *74: Բասմաջեան, № 110:*

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

183. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *ներքուստ. բեմի բարձրության երեսին. ուռուցիկ և ղարգաղիր գրերով. երկրորդ տողը հայտնաբերվել է* in situ, *1892 թ. պեղումների ժամանակ.*

. . . Ն ԱԾԱԶԱՆ ԽՈՐԱՆԻՍ ՅԻՇԵՍՋԻՔ Ի ՍՈՒՐԲ ՅԱՂԱԹՍ ՁԵՐ ԶԽԱՉՈՒՏ ՔԱՀԱՆԱ/ ԾՆԱՒՂՍ ՄԵՐ ԵՒ ԶՄՂՔԱՆՆ ԵՒ ԶՀԱՐԱԶԱՏ ԵՂԲԱՐՔՍ ԶՀԱՅՐԱՊԵՏՍ ԵՒ ԶԺՈՍԱՆ ԵՒՍ/ ԵՒ ԶՔԱԽՏԱՂԷԿ ԵՒ Զ . . .

Լուսանկ. տախտ. XXII.

184. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *ներքուստ, բեմի բարձրության երեսին ուռուցիկ և ծաղկագիր. արձանագրության մի քար, որը հայտնաբերվել է պեղումների ժամանակ և պահվելիս է եղել Անիի թանգարանում, հավանաբար նախորդ արձանագրության սկզբի մասն է.*

. . . ԹԵ ՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆՈ ՏՐ ՍԱՐԳՍԻ . . .

Հրատ. Գ. Հովսեփյան, էջ 183։
Լուսանկ. տախտ. ԺԳ (Օրբելին չունեը)։

185. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *բեմի բարձրության երեսպաաման մի քարի վրա, ուռուցիկ գրերով. երկրորդ տողը փորագիր է և մանրատառ. այս քարը հավանաբար չի վերաբերում Խաչուտի եկեղեցուն. հայտնաբերված է 1892 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՍԱՀՄԻ :ԻԵ: ԹԻ[Ի]Ն[Ս] . . . ՆՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ . . .

Հրատ. Բասմաջեան, № 130։ Марр Н., 73.

186. ԽԱՉՈՒՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *մեծ խաչքարի ներքևի մասում. հայտնաբերված է 1892 թ. պեղումների ժամանակ. 1894–1904 թթ. Անիում պեղումների ժամանակ խաչքարը բաժանվել է երկու մասի. վերին մասն այժմ չկա.*

ՆԼ [ԹՈՒԻՆ] :ՆԼ:

22. ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

187. ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևմտյան մասում. վրաց Նպլիփան կաթողիկոսի վրացերեն արձանագրության ներքևում, վեց քարերի վրա մի տողով. հայտնաբերված է 1909 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՈԿԵ ԵՍՄՐԳՐԻԳՈՐԻՆ······ՊՈՍԵՍՎԼՀՐԱՄԾՄԻՐԱՅՔԱՂԱՔԻՍՎԿԱՅԵՆՔ ՈՐԿԱԹՂԿՈՍԻՆՀՐԱՄՆՔԵԶ

[ԹՎԻՆ] :ՈԿԵ: ԵՍ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐ ԻՐԻԽՑԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. ԵՍ Վ.ԱՀՐԱՄ ԱՄԻՐԱՅ ՔԱՂԱՔԻՍ Վ.ԿԱՅ ԵՆՔ ՈՐ ԿԱԹԱՂԻԿՈՍԻՆ ՀՐԱՄԱՆՔ ԵԶ . . .

Հրատ. Ալիշան, 49։ Բասմաջեան, № 48։
Լուսանկ. տախտ. XX.

188. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. հարավային պատի արևելյան մասում. երեք հարթությունների վրա.*

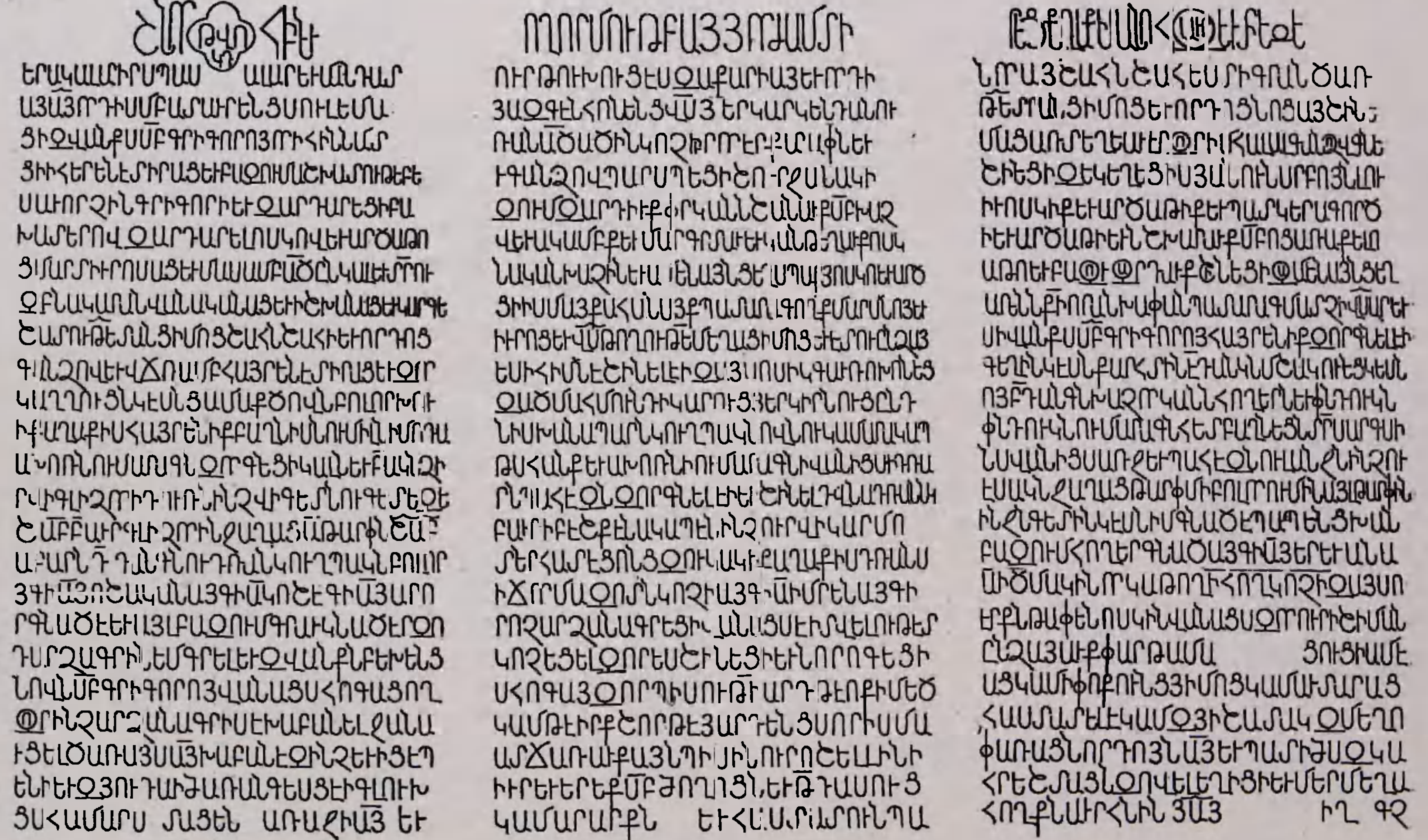

ԹՎԻՆ :ՈԿԴ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԱՅ. ՅՈՐԺԱՄ ՏԻՐԵՑ ՔԱՂԱՔԻՍ ԱՆԻ ՀԶԱՒՐ ԵՒ ՏԻԵԶԵ/ՐԱԿԱԼ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ԵՒ ՄԱՆԴԱՏՈՒՐԹՈՒԽՈՒՑԷՍ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԵՒ ՈՐԴԻ ՆՈՐԱՅ ՇԱՀՆՇԱՀ. ԵՍ ՏԻԳՐԱՆ ԾԱՌ/ԱՅ ԱՅ. ՈՐԴԻ ՍՄԲԱՏԱՒՐԵՆՑ ՍՈՒԼԵՄԱ, ՅԱԶԳԷՆ ՀՈՆԵՆՑ. ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ԻՄՈՑ ԵՒ ՈՐԴՒՈՑ ՆՈՑԱՅ ՇԻՆԵ/ՑԻ ԶՎԱՆՔՍ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐՈՅ, ՈՐ Ի ՀԻՆՆ ՄԱՏԻԱՆ ԱԾԱԾԻՆ ԿՈՉԻՒՐ, ՈՐ ԷՐ ՔԱՐԱՓՆ ԵՒ ՄԱՑԱՒ ՏԵՂՆԱՒ ԷՐ, ԶՈՐ ԻՄ ՀԱԼԱԼ ԳԱՆՁՈՎ ԳՆԵ/ՑԻ Ի ՀԵՐԵՆԷ ՏԻՐԱՑ ԵՒ ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԳԱՆՁՈՎ ՊԱՐՍՊԵՑԻ ՇՈՒՐՋԱՆԱԿԻ. ՇԻՆԵՑԻ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ԼՈՒ/ՍԱՒՈՐՉԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ԶԱՐԴԱՐԵՑԻ ԲԱԶՈՒՄ ԶԱՐԴԻՒՔ, ՓՐԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱՒՔ, ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻԻՔ ՈՍ-ԿԻԻՔ ԵՒ ԱՐԾԱԹԻԻՔ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱԳՈՐԾ/ ԽԱՏԵՐՈՎ՝ ԶԱՐԴԱՐԵԱԼ ՈՍԿՈՎ ԵՒ ԱՐԾԱԹՈՎ ԵՒ ԱԿԱՄԲՔ ԵՒ ՄԱՐԳՐՏԱՒ ԵՒ ԿԱՆԹԵՂԱՒՔ ՈՍԿԻ ԵՒ ԱՐԾԱԹԻ ԵՒ ՆՇԽԱՐԱՒՔ ՍՐԲՈՑ ԱՒԱ-ՔԵԼՈ/Ց ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՑ. ԵՒ ՄԱՍԱՄԲ ԱԾԸՆԿԱԼ ԵՒ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ԽԱՉԻՆ, ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ՑԵՂ ՍՊԱՍՈՒՔ ՅՈՍԿՈ ԵՒ ԱՐԾԱԹՈ ԵՒ ԲԱԶՈՒՄ ԶԱՐԴԱՒՔ: ՇԻՆԵՑԻ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ՑԵՂ/ ԶԲՆԱԿԱՐԱՆ ՎԱՆԱԿԱՆԱՑ ԵՒ ԻՇԽԱՆԱՑ. ԵՒ ԿԱՐԳԵՑԻ Ի ՍՄԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅՔ ՊԱՏԱՐԱԳԻՉՔ ՄԱՐՄՆՈՅ ԵՒ ԱՐԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՈՐ ԱՆԽԱՓԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՏՉԻ ՎԱՍՆ ԱՐԵՒ/ՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵ-ՐԱՆՑ ԻՄՈՑ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ՈՐԴՈՑ ԻՒՐՈՑ, ԵՒ ՎԱՍՆ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱՑ ԻՄՈՑ. ԵՒ ԷՏՈՒ ԸՆԾԱՅՍ Ի ՎԱՆՔՍ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԶՈՐ ԳՆԵԼ ԷԻ/ ԳԱՆՁՈՎ ԵՒ ՎՃԱՌԱՄԲ ՀԱՅՐԵՆԷՏԻՐԱՑ ԵՒ ԶՈՐ ԵՍ Ի ՀԻՄՆԷ ՇԻՆԵԼ ԷԻ ԶԱՅՍՈՍԻԿ՝ ԳԱՒԻՌԽՈՆԵՑ ԳԵՂԻՆ ԿԷՍՆ, ՔԱՐՀՏԻՆ :Է: ԴԱՆԿՆ, ՄՇԱԿՈՒՆԵՑ ԿԷՍՆ/, ԿԱՂԼՈՒՑՆ ԿԷՍՆ, ՑԱՄԱՔԾՈՎՆ ԲՈԼՈՐ, ԽՈՒԶԱԾ ՄԱՀՄՈՒՆԴ Ի ԿԱՐՈՒՑ ՅԵՐԿԻՐՆ ՈՒ ՑԸՆԴՈՅ :Բ: ԴԱՆԳՆ, ԽԱՉՈՐԿԱՆՆ ՀՈՂԵՐՆ ԵՒ ՓԸՆ-ԴՈՒԿՆ/. Ի ՔԱՂԱՔԻՍ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԲԱՂՆԻՍՆ ՈՒ ՄԻԼՆ, Ի ՄՈԴԱՆԻՍ ԽԱՆԱՊԱՐՆ ԿՈՒՂՊԱԿ-ՆՈՎՆ ՈՒ ԿԱՄԱՐԱԿԱՊ ՓՆԴՈՒԿՆ ՈՒ ՄԱՐԱԳՆ ՀԵՏ ԲԱՂՆԵՑՆ, ՏԷՐ ՍԱՐԳՍԻ/ ԱԽՈՌՆ ՈՒ ՄԱՐԱԳՆ ԶՈՐ ԳՆԵՑԻ ԿԱԼՆ ԵՒ :Բ: ԱԿՆ ՋԻԹԱՀԱՆՔ ԵՒ ԱԽՈՌՆԻ ՈՒ ՄԱՐԱԳՆԻ ՎԱՆԻՑՍ, Ի ԴՌԱՆՍ ՎԱՆԻՑՍ ԱՌՋԵՒ ՊԱՀԷՋՆ ՈՒ ԼԱՆՋՆԻՆ ՋՈՒ/ՐՎԻ ԳԼԻՋՈՐԻ ԴՈՒՌՆ ԻՆՁՎԻ ԴԵՏՆ ՈՒ ԳԵՏԵԶԵՐՆ, ՊԱՀԷՋՆ ԶՈՐ ԳՆԵԼ ԷԻ ԵՒ ՇԻՆԵԼ ԴՎՆԱ ԴՌԱՆՆ, ԿԷՍ ԱԿՆ ԶԱՂԱՑ, ԹԱՐՓ ՄԻ ԲՈԼՈՐ ՈՒ ՄԻՆ ԱՅԼ ԹԱՐՓԻՆ/ ՇԱԲԱԹ :Բ: ԱՒՐ, ԳԼԻՋՈՐԻՆ ԶԱՂԱՑ :Ա: ԹԱՐՓՆ ՇԱԲԱԹ :Բ: ԱՒՐ Ի ԲԷՇՔԵՆԱԿԱՊԷՆ ԻՆՁՈՒՐՎԻ ԿԱՐՄՈՒՆՋՆ ԴԵՏԻՆ ԿԷՍՆ ԻՄ ԳՆԱԾ Է, ՊԱՊԵՆՑ ԽԱ-Ն/ԱԲԱՐՆ :Դ: ԴԱՆԳՆ ՈՒ ԴՌԱՆ ԿՈՒՂՊԱԿՆ, ԲՈԼՈՐ ՏՆԵՐ ՀԱՍՏԷՑՈՆՑ, ԶՈՒԿԱԿԻ, ՔԱՂԱՔԻՍ ԴՌԱՆՍ ԲԱԶՈՒՄ ՀՈՂԵՐ ԳՆԱԾ, ԱՅԳԻ :Ա: ՅԵՐԵՒԱՆ, Ա/ՅԳԻ :Ա: ՅՈՇԱԿԱՆ, ԱՅԳԻ :Ա: ԻԻ ԿՈՇ, ԷԳԻ :Ա: ՅԱՐՈՒՃ ՈՒ ՄԱԶՈՏՆ ԿՈՉԻ, ԱՅԳԻ :Ա: Ի ՄՐԵՆ, ԱՅԳԻ :Ա: Ի ԾՄԱԿԻՆ, ՈՐ ԿԱ-ԹՈՂԻՀՈՂ ԿՈՉԻ, ԶԱՅՍ Ո/Ր ԳՆԱԾ Է, ԵՒ ԱՅԼ ԲԱԶՈՒՄ ԳՐԱՒԿՆԱԾ ԷՐ ԶՈՐ ՈՉ ԱՐՁԱՆԱԳՐԵՑԻ, ՎԱՆԱՑՍ ԷԻ ՏՎԵԼ ՈՒ ԹԷ ՏԷՐՔՆ ԹԱՓԵՆ ՈՍԿԻՆ ՎԱՆԱՑՍ ԶՈՐ ՈՒՐԻՇ ԻՄ ԱՆ/ԴԱՐՁԱԳՐԻՆ ԵՄ ԳՐԵԼ: ԵՒ ԶՎԱՆՔՆ ԲԵԽԵՆՑ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ԶՈՐ ԵՍ ՇԻՆԵՑԻ ԵՒ ՆՈՐՈԳԵՑԻ, ԸՆԾԱՅԱՒՔ ՓԱՐԹԱՄԱՑՈՒՑԻ ԱՄԷ/ՆՈՎՆ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՎԱՆԱՑՍ ՀՈԳԱՑՈՂՍ ՀՈԳԱՅ ԶՈՐՊԻՍՈՒԹԻՒՆ: ԱՐԴ ԹԷ ՈՔ Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ԱՒՏԱՐԱՑ/ ԶՈՐԻՆՉ ԱՐՁԱՆԱԳՐԻՍ Է ԽԱՓԱՆԵԼ ՋԱՆԱ ԿԱՄ ԹԷ ԻՐՔ ՇՈՐԹԷ ՅԱՐԴԵԱՆՑՍ ՈՐ Ի ՍՄԱ ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Է, ԿԱՄ ԶՅԻՇԱ-ՏԱԿ ԶՄԵՂՈ/ՒՑԵԱԼ ԾԱՌԱՅԻՍ ԱՅ. ԽԱՓԱՆԷ ՋԻՆՋ ԵՒ ԻՑԷ ՊԱՏՃԱՌԱՒՔ, ԱՅՆՊԻՍԻՆ ՈՐՈՇ-ԵԱԼ ԼԻՆԻ Ի ՓԱՌԱՑՆ ՈՐԴՈՅՆ ԱՅ. ԵՒ ՊԱՏԻԺՍ ԶԿԱ/ԵՆԻ ԵՒ ԶՅՈՒԴԱՒ ԺԱՌԱՆԳԵՍՑԷ Ի ԳԼՈՒԽ ԻՒՐ ԵՒ ԵՐԵՔ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ԵՒ :Թ: ԴԱՍՈՒՑ ՀՐԵՇՏԱԿԱՑ ՆԶՈՎԵԱԼ ԵՂԻՑԻ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱ/ՑՍ ՀԱՄԱՐՍ ՏԱՑԵՆ ԱՌԱՋԻ ԱՅ. ԵՒ ԿԱՄԱՐԱՐՔՆ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏՈՂՆ ՊԱՀՈՂՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ

ԻՍՐԱԷԼ ԳՐԻՉ:

Հրատ. *Սարգիսեան, 126—128։ Ալիշան, 75—78։ Բրոսսէ,* I, 145։
Գևորգեան, 48։ Բասմաջեան, № 40։
Լուսանկ. *տախտ.* XXI.

189. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. արևելյան պատի հարավային անկյունի մոտ.*

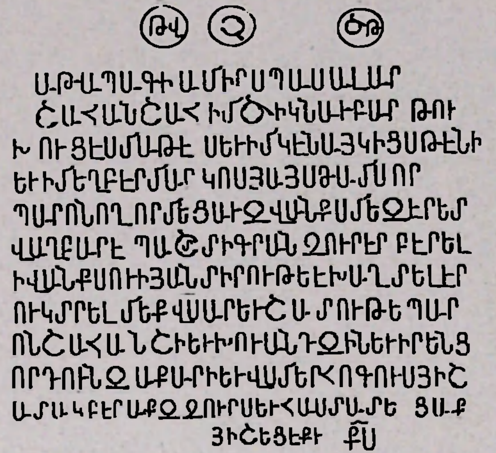

ԹՎ[ԻՆ] :ՋՃԻ:/ ԱԹԱԲԱԿ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ/ ՇԱՀԱՆՇԱՀ. ՍՄԻԿՆԱՒԲԱՐԹՈՒ ԽՈՒՑՍ ՄԱԹԻՍ ԵՒ ԻՄ ԿԵՆԱԿՑԻՑ ՍԹԷՆԻ/ ԵՒ ԻՄ ԵՂԲԱՐ ՄԱՐԿՈՍ ՑԱՅՍ ԺԱՄՍ ՈՐ/ ՊԱՐՈՆ ՈՂՈՐՄԵՑԱՒ ԶՎԱՆՔՍ ՄԵԶ ԵՐԵՏ,/ ՎԱՂ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ՏԻԳՐԱՆ ՋՈՒՐ ԵՐ ԲԵՐԵԼ/ Ի ՎԱՆՔՍ ՈՒ Ի ՑԱՆՏԻՐՈՒԹԵՆԷՆ ԽԱՂ-ՏԵԼ ԷՐ/ ՈՒ ԿՏՐԵԼ. ՄԵՔ ՎԱՍՆ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՈՆ ՇԱՀԱՆՇԻ ԵՒ ԽՈՒԱՆԴԶԻՆ ԵՒ ԻՐԵՆՑ/ ՈՐԴԻՆ ԶԱՔԱՐԻ ՇԻ ՎԱՍՆ ՄԵՐ ՀՈԳՈՒՍ ՑԻՇ ԱՏԱԿ ԲԵՐԱՔ ՋՈՒՐՍ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ:/ ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍ-ՏՈՍ:

Հրատ. Սարգիսեան, 128: Ալիշան, 79: Ջալալեանց, 8: Բրոսսէ, I, 15: Գեորգեանց, 50: Բասմաջեան, № 83:

Լուսանկ. *տախտ.* XX.

190. *ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ եկեղեցու մուտ, խաչքարի վրա. Ն ա.*

Յանուն Աստուծոյ/. ես Յովանէս..., վանէ որդի Զորավանիկի, կանգնեցի զխաչս զայս:

Հրատ. Ալիշան, 79—80: Բասմաջեան, № 101 (Օրբելին չունեք):

191. *ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. արևելյան պատի վրա.*

Ի թուին :Զ: ժամանակ աթաբակ ամիրսպասալար Շահնշահի շինեցաւ սուրբ եկեղեցիս:

Հրատ. Բասմաջեան, № 64 (Օրբելին չունեք):

192. *ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ եկեղեցու հյուսիսային պատի վրա, արտաքուստ, խազգրով:*

Տր/ Ներս/ես, անապ/ատին/ եպիսկ/ապոս/. :ՈՆ: թվին:

Հրատ. Բասմաջեան, № 25 (Օրբելին չունեք):

193. *ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. գմբեթավոր մուտքից վեր.*

թվ. :ՁՂԴ:/ Սպանդիարս յիշեայ ի/ ձեր սբ. յաղաւթս/. որ Աձ. ձեզ յիշէ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 92 (Օրբելին չունեք):

194. *ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ եկեղեցու մատուռի պատին, խազգրով:*

Զարուխս յիշեցէք/ ի Քս.

Հրատ. Բասմաջեան, № 113 (Օրբելին չունեք):

24. ՍԱՐԳՍԻ ՏՈՒՆ

195. *ՍԱՐԳՍԻ ՏՈՒՆ. արտաքուստ. ճակատի սաղավարտներից մեկի վրա, վեց թևերից յուրաքանչյուրի գագաթին մեկական գիր. հայտնաբերված է 1905 թ. պեղումների ժամանակ.*

ՍԱՐԳԻՍ.

Լուսանկ. տախտ. XXII.

25. ՎԵՐԱԵՍԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

196. ՎԵՐԱԵՍԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. զույգ խաչքարերից ձախակողմյանի տակին.

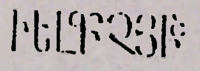

ԻՍՐԱԵԼ ԳՐԻՉ ՅԻՇ[ԵՑԷ]Ք[Ը].

Լուսանկ. տախտ. XXIII.

26. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

197. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երկու մասի կոտրված երեսպատման քարի վրա. արձանագրության ձախ ծայրը, որը փորագրված է եղել ուրիշ քարի վրա՝ չի պահպանվել. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

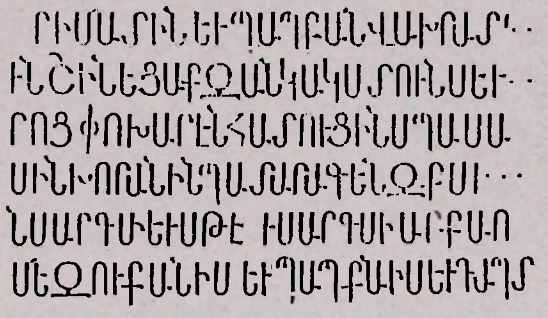

[Շ]ՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՈՒՔԱՆ ՔԱ[Ր]ԻՄԱՏԻՆ ԵՒ ՊԱՊՔԱՆ Վ[Ա]ԽՐԱՏ[Ի]Ն ԵՒ ՀԱՐՍՆ ԻՄ ԴԱՊՏԱՑ ԽԱԹՈՒՒՆ ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԱՆԿԱԿԱՏՈՒՆՍ ԵՒ [Տ]ՎԱՔ ՆՎԵՐՔ Ի ՀԱԼԱԼ ԸՆՉ[Ի]Ց ՄԵ[Ր]ՈՑ: ՓՈԽԱՐԷՆ ՀԱՏՈՒՑԻՆ ՍՊԱՍԱ[Ւ]ՈՐՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ — ԱՒՐ ՅԵՐԿՈ[Ւ]ՍԻՆ ԽՈՐԱՆԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ [Ի]Ի ՏԱՐՈՒՍՆ — ԱՒՐ ՄԵՐ ՀԱՒՐ[Ա]Ն ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՍԹԷ ԵՒ ՍԱՐԳՍԻ ԱՐՔԱ[Յ]ՈՒՆԻՆ ԵՒ ՄԵՐՁԷ ԵՒ — ԱՒՐ[Ն] ՄԵԶ ՈՒՔԱՆԻՍ ԵՒ ՊԱՊՔԱՆԻՍ ԵՒ ԴԱՊՏ[Ա]Ց ԽԱԹՈՒՆԻՍ . . . .

Հրատ. Марр, А. 103.

Լուսանկ. տախտ. XXIII.

198. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. գերեզմանաքարի վերին հարթության վրա. գտնվում է եկեղեցուց հարավ-արևմուտք. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

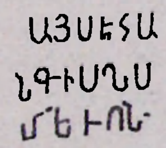

ԱՅՍ Է ՀԱ[Ն]ԳԻՍՏ Ս[ԻՒ]Մ[Է]ՈՆ[Ի]Ի.

Հրատ. Марр, А, 102.

Լուսանկ. տախտ. XXIV.

199. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. մի փոքր խաչքարի շրջանակի վրա. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

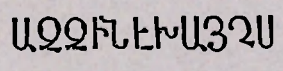

ԱՋՋԻՆ Է ԽԱՅՋՍ:

Լուսանկ. տախտ. XXIII.

200. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. մի շատ փոքր խաչքարի ներքևի մասում. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

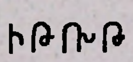

Ի Թ[Ւ]ՈՒԻՆ[Ի] :ՈԽԹ:

7—405

201. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. երեսպատման քարի վրա. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.

Ի Թ[ՈՒԻ]Ն[Ս] :ՉԻԱ:/ . . .

202. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ հյուսիս-արևմուտքում մի բնակելի տան մեծ սենյակի պատին, ներքուստ.

ԻԹՉԻԱ — Ձայ[ն] որ սուտ ասէ, կամ
ԶԴԱԽԻ — մարդոյ գէշ ասէ, կամ
ճիւր խաղ[ա]խէ
այն իմ որդ[ի] չլինի:

Հրատ. Марр, А. 108.

203. ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ հյուսիս-արևմուտքում, նախորդ բնակելի տան մի այլ սենյակի պատին, պատուհանի մոտ.

Պապք (Պապքան)

Այս երկու արձանագրությունները Հ. Օրբելին չուներ, առնում ենք Մառի „Ани“ գրքից, էջ 108։ Մառի կարծիքով Պապքանը № 197 արձանագրության մեջ հիշատակված Պապքանն է, եկեղեցու հովանավորողը. հետևաբար պեղված շենքն էլ՝ նրա տունը (խմբ.):

Հրատ. Марр, А, 108.

27. ՀՌՈՌՈՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

204. ՀՌՌՈՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ. երեսպատման քարի վրա. գտնվել է այն բլրի լանջին, որը հյուսիսից ծածկում էր եկեղեցու ավերակները՝ պեղումներից առաջ.

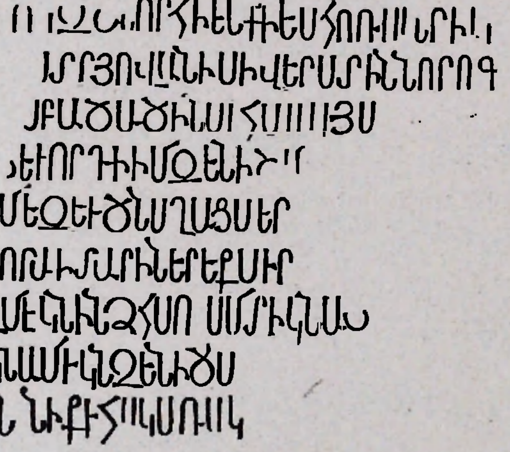

Ի Թ[Վ]Ի[Ն]Ս :ՈԿԶ: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ. ԵՍ ՀՌՈՒՌՈՄ ՏԻԿ[ԻՆ], ԴՈՒ[Ս]ՏՐ ՅՈՎԱՆՆԻՍԻ Վ[ԵՐ]ՍՏԻՆ Ն[ՈՐՈԳ]ՈՂԻ ԶՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆՍ Ի ՀԱԼԱԼ ՅԱՐԴԵԱՆՑ [Ի]ՄՈՑ ԵՒ ՈՐԴԻ ԻՄ ԶԵՆԻՇԱ[Հ] Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍ[ՈՒ]ԹԻ[Ւ]Ն ՄԵԶ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐ[Ո]Ց: ՍՊԱՍԱՒ[ՈՐ]Ք ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ ԵՐԵՔ ԱՒՐ [Պ]ԱՏԱՐԱԳԵՆ Զ[Ք]ՐԻՍՏՈՍ. ԶՄԷԿՆ ԻՆՁ ՀՌՈՒՌՈՄ ՏԻԿՆԱ, Զ[Մ]ԷԿՆ.../... .. ՏԻԿՆԱ ՄԷԿՆ ԶԵՆԻՇԱՀ[Ի]Ն: ԿԱՏԱՐՈՂՔ ԱՒՐ[Հ]ՆԻՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ, ՀԱԿԱՌԱԿ[Ք]Ն ԴԱՏԻՆ ՅԱՅ[Ս]:

Հրատ. Марр, Н, 70։ *Բասմաջեան, № 50։* Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

28. ՄԽԻԹԱՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

205. ՄԽԻԹԱՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. խաչքարի պատվանդանի վրա. հայտնաբերված է 1907 թ. պեղումների ժամանակ.

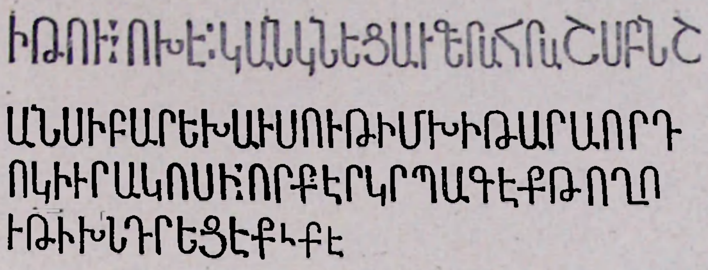

Ի ԹՈՒԻՆ :ՌԽԷ: ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ԳԵՐԱՀՌԱՇ ՍՈՒՐԲ ՆՇ/ԱՆՍ Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻՒՆ ՄԽԻԹԱՐԱ, ՈՐԴ/Ո ԿԻՒՐԱԿՈՍԻ։ ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ ԹՈՂՈ/ՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ։

Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

29. ԱՂԲԵՐԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

206. ԱՂԲԵՐԻԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. *խաչքարի վերին մասում. հայտնաբերված է 1912 թ. պեղումների ժամանակ.*

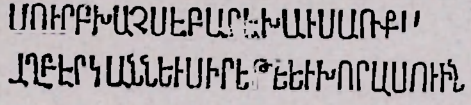

ՍՈՒՐԲ ԽԱՉՍ Է ԲԱՐԷԽԱՒՍ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ/ ԱՂԲԷՐԿԱՆՆ ԵՒ ՍԻՐԵԹԵ ԵՒ ԽՈՐԱՍՈՒԻՆ։

Հրատ. Марр, А. 219.
Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

30. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ

207. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ. *ներքուստ. ներքին հարկի հարավային պատին, արձանագրությունը մի քանի տեղ չարամտորեն ջարդված է.*

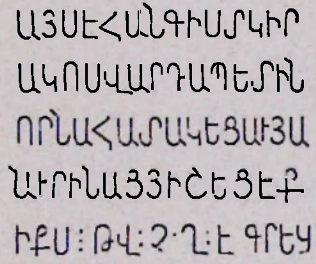

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԿԻՐ/ԱԿՈՍ Վ.ԱՐԴԱՊԵՏԻՆ/, ՈՐ ՆԱՀԱՏԱԿԵՑԱՒ ՅԱ/ՆԱՒՐԻՆԱՑ. ՅԻՇԵՑԷՔ/ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԹՎ.ԻՆ :ՋՂԷ: ԳՐԵՑԱՒ։

Հրատ. Սարգիսեան, 175ւ Ալիշան, 34ւ Բասմաջեան, № 94ւ

208. ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ. *ներքուստ. ներքին հարկի հյուսիսային պատի արևմտյան մասում. փոքրատառ և մանր գրերով.*

ԹՎԻՆ :ՋՀԹ: ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ. ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է Վ.ԱՐԴԱՅՆԱՅ, ՈՒՄԵԿԻՍ ՈՐԴՈՒՍ. ՅԻՇԵՑԷՔ. ԱԽ, ԱԾ. ՈՐ ԱԾ. ՉԵՍ ՅԻՇԷ։

Հրատ. Բասմաջեան, № 86ւ

31. ՎԻՍԱՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ

209. ՎԻՄԱՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. *արտաքուստ. ժայռի արևմտյան երեսին, մուտքից հյուսիս. խորացրած հարթության վրա.*

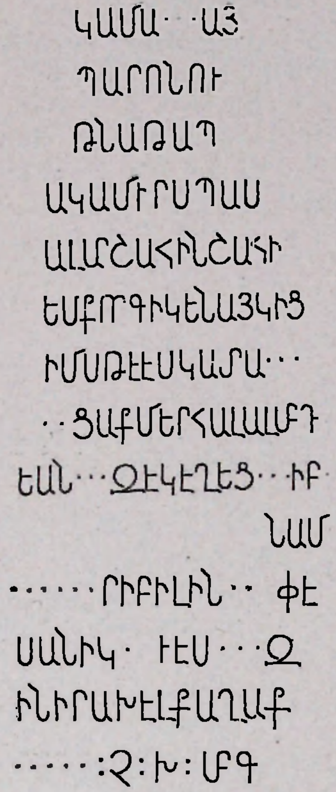

ԿԱՄԱ[Ի՝Ն] ԱՅ./ ՊԱՐՈ՝ՆՈՒ/ԹԵԱ՝Ն ԱԹԱԲ/ԱԿ ԱՄԻՐՍՊԱ-Ս/ԱԼԱՐ ՇԱՀԻ՝ՆՇԱՀԻ/. ԵՍ ՔՈՐԳԻ ԿԵ՝ՆԱՅԿԻՑ/ ԻՄ ՍԹԼԷՍ ԿԱՏԱ[Ր]/Ե[Ց]ԱՔ ՄԵՐ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴ/ԵԱ՝Ն[Ց] ԶԷԿԷՂԵՑ[ԻՍ].... ԱԽԷԼՔԱՂԱՔ/[ԻՍ... [ԹՈՒԻ՝Ն] :ՁԽ: ՍԱՐԳ[Ի]Ս]

Հրատ. *Բասմաջեան*, № 71:
Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

32. ԶԱՔԱՐԵ ՀԵՔԻՄԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

***210. ԶԱՔԱՐԵ ՀԵՔԻՄԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ.** մի քարի վրա, որը գտնըվել է 1893 թ. միջնաբերդի արևելյան լանջին, Ախուրյանի կողմը, պարսպի բրգի տակի վիմափոր սենյակի մեջ: Մառը ենթադրում է (օրագիր, 18/VI, 1893 թ.), որ քարը գլորվել է վերևի եկեղեցու ավերակներից և ընկել այրի մեջ՝ կտուրի փլած անցքից. պեղումների ընդհատման ընթացքում (1894—1904) քարը կորսվել է. բնագիրը՝ ըստ Մառի լուսանկարի.*

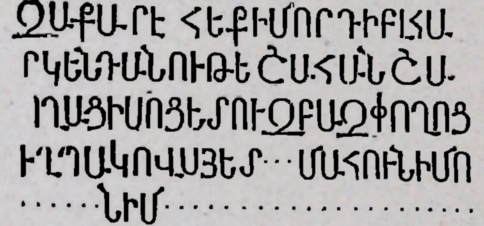

[ԿԱՄԱԻ՝Ն ԱՅ. ԵՍ] ԶԱՔԱՐԷ ՀԵՔԻՄ ՈՐԴԻ ԲԼՀԱ/[ՍԱ՝ՆԱ Վ.ԱՍ՝Ն ԵՐԿԱ[Ր]ԿԵ՝ՆԴԱ՝ՆՈՒԹԵԱ՝Ն ՇԱՀԱ՝ՆՇԱ/[Հ]Ի՝Ն ԵՒ ԾՆ[Ո]ՂԱՑ ԻՄՈՑ ԵՏՈՒ ԶԲԱԶ ՓՈՂՈՑ/[Ի] ՏՈՒ՝ՆՍ Կ[Ո]ՒՂՊԱԿՈՎ.Ս ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ՝Ն ԻՄՈ/ . . . ԶԱՅՍ ԻՄ:

Լուսանկ. *տախտ.* XXIII.

33. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ

***211. ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ.** Ներքուստ. արևմտյան պատի հյուսիսային անկյունում. արձանագրությունը գունաթափված դեղին ներկով է. ծեփի վրա.*

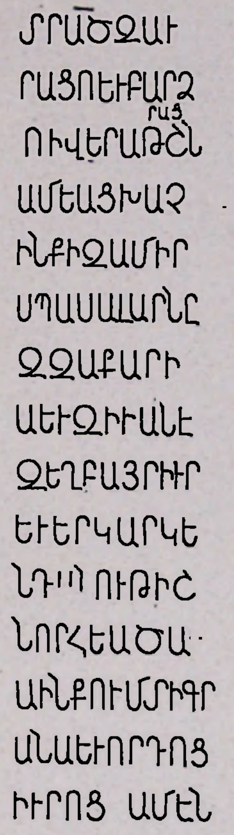

ՏԷՐ ԱԾ. ՁԱՒ/ՐԱՑՈ ԵՒ ԲԱՐՁՐԱՑ/Ո Ի Վ.ԵՐԱ ԹՇՆ/ԱՄԵԱՑ ԽԱՉ/ԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՄԻՐ/ՍՊԱՍԱԼԱՐՆ Ը/ԶԶԱՔԱՐԻ/Ա ԵՒ ԶԻՒԱՆԷ/ ԶԵՂ-ԲԱՅՐ ԻՒՐ/ ԵՒ ԵՐԿԱՐԿԵ/ՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ Շ/ՆՈՐՀԵԱ ԾԱ[Ռ]Ո[Ւ]/ԱԻՆ ՔՈՒՄ ՏԻԳ/ՐԱՆԱ ԵՒ ՈՐԴՈՑ/ ԻՒՐՈՑ/. ԱՄԷՆ:

34. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

212. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. *դիմացի երեսի վերին մասում. խաչքարի տակին. արձանագրությունը չի պահպանվել. բնագիրը տրվում է ըստ Մառի (օրագիր, 30/V, 1892 թ.). այն քարը, որի վրա փորագրված է եղել թվականը՝ կոտրված է, որով անհայտ է տասնավորի և միավորի գոյությունը.*

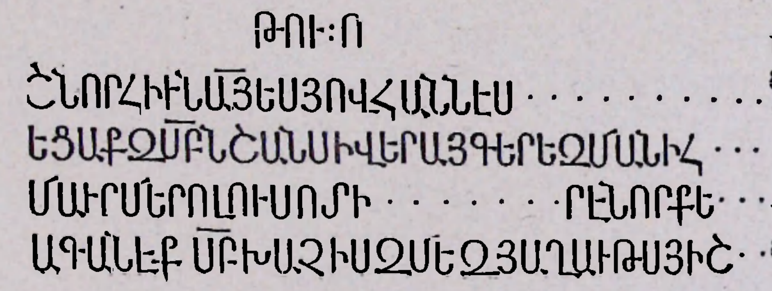

ԹՈՒ[ԻՆ] :Ո=: ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՅՈՎԱՆՆԷՍ... [ԿԱՆԳՆ]/Ե-ՑԱ[Ք] ԶՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ Ի Վ.ԵՐԱՅ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ Հ[Ա]ՒՐ ԵՒ/[Ւ] ՄԱՒՐ ՄԵՐՈ ԼՈՒՍՈՏԻ . . . [ԵՒ] . . . ՐԷՆ ՈՐՔ Ե[Ր]ԿՐՊ[Ա]/ԱԳԱՆԷՔ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻՍ ԶՄԵԶ ՅԱ[Ղ]ԱԻԹՍ ՅԻՇ[Ե]-ՑԷՔ[Ի]:

Հրատ. Բասմաջեան, № 114.

35. ԿԱԶԵՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

213. ԿԱԶԵՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ. *խաչքարի պատվանդանի վրա. պատվանդանի երեսպատման քարերը, ինչպես և խաչքարը ոչնչացվել են. Սարգիսյանի ժամանակ արձանագրությունը կարդացվել է լրիվ. բնագիրը տրվում է ըստ Սարգիսյանի.*

ԶՍՈՒՐԲ ՆԻ ԶԱՆԱՐԱՏ ԶԽԱԶՍ ԱԾԸՆԳԱԼ ՈՐ ԲԵՒԵՌԵԱԼ ԵՒ Ի ՍՄԱ ԱՆՄԱՀ ՄՆՈՒԵԱԼ ՏԵՐՆ ՄԵՐ ՔՐԻՍՏՈՍ ՈՐ ՄԱՀՈՒԱՄԲՆ ԻՒՐՈՎ ԱՆՄԱՀԱՑՈՅՑ ԶՄԱՀԱՑԵԱԼՔՍ: ԱՐԴ ԵՍ ԿԱԶԵՐՍ, ՈՐԴԻ ՄԵԽՈՆԻ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶՍԱ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՄԲ ԲԵՌԻՆ ՍՈՐԱ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ ԵՒՍ ԱՌԱՒԵԼ ԱՐԵՆԱԹԱԽԱԼ . . . ՍԱՐԳՍԻ, ՈՐ ՅԱՆԱԻՐԷՆ ԹՈՒՐՔԱՑ ՆԱՀԱՏԱԿ ԵՂԵՒ ՅԱՆՄԱՐԴԱՁԱՅՆ ՏԵՂԻՍ. ԶՈՐ ԸՆԴ ՈՏԻՒՔ ԴԻԶԱՇԽԱՐՀԱՒՆ ԴՐԵԼՈՎ ԶԱՐԵԴԱԿՆԱՆՄԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆ ԻՄ ԶՈՐ ԳՏԻ Ի ԽՈՐԱԳՈՒՆ ՀՈՐԻ ՔԱՐԱԹԱՂ ԱՐԱՐԱԾ. ՄԱԶՈՐՏՆՈ ԱՐԵՆԱԹԱԹԱԽ ՄԱՐՄՆՈՅՆ ՈՉ ԿԱՐԻ Ի ԾԱՆԵԼ ԶՆԱ. ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԲԵՐԵԼԱՅԼ ԵԴԻ ՅԱՅՍՄՆ ՏԵՂԻ. ԱՂԱՉԵՄ ՅԻՇԵԼ:

Հրատ. Սարգիսեան, 176։ Ալիշան, 34։ Բասմաջեան, № 39։

36. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ

214. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. *ներքուստ. աջ խորանի մուտքից վեր.*

Ով սրբասնեալ ք-
ահանայք, աղաչեմ զ-
ձեզ, ձեր ածայ-
ին (սբ) իշխանութբս թողու-
թի: շնորհեցէք ինձ, սուքանոն մեղաւ-
որ քահանայիս, (որ) ած. ձեզ ող-
որմեցցի: թվ. :ԶՃԶ: քաղոց :ի:

Հրատ. Բասմաջեան, № 82 (Օրբելին չունի)։

215. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. *ներքուստ: բեմի աջ պատի վրա, մանր գրերով.*

թ(վին) :ԶԿԵ: Սարգիս

Հրատ. Բասմաջեան, № 84 (Օրբելին չունի)։

216. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. *աջ խորանի մուտքի կողին.*

թվ. ՌՃՁԴ:

Հրատ. Բասմաջեան, № 95 (Օրբելին չունի)։

217. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. *աջ խորանի մուտքի կողին.*

ի թվ. ՌՃՁԴ:
էս Մարտիրոս գր-
եցի:

Հրատ. Բասմաջեան, № 96 (Օրբելին չունի)։

218. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. *բեմի պատի վրա՝ ներքուստ. մանր գրերով.*

տր, ած. ողորմի Սիմէոնի.

Հրատ. Բասմաջեան, № 105 (Օրբելին չունի)։

219. ԱՂՋԿԱԲԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ, *պատի վրա.*

Ածային զինու....

Հրատ. Բասմաջեան, № 134 (Օրբելին չունի)։

220. *ԱՂՁԿԱՐԵՐԴ. Ս. ՀՈՎԱՆՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. պատի վրա, եղծված.*

. . . ԱՇՈՒՆՆԱՑԻՍԱՑ . . . .

Հրատ. *Բասմաջեան, № 133 (Օրբելին չունեք)։*

37. ԾԱՂԿՈՑԱՁՈՐԻ ԱՅԲ

221. *ԾԱՂԿՈՑԱՁՈՐԻ մի այրի մեջ.*

Քս Ա.Ծ. ողորմեա Շս/ւստնա, աղախնո/ fո:

Հրատ. *Բասմաջեան, № 61։ Շիրակ 87 (Օրբելին չունեք)։*

38. ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՂԵՐԻՑ

Քաղաքի զանազան վայրերից հավաքված արձանագրությունների բեկորներ.

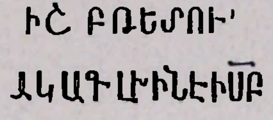

222. Ի :ՇԲ: Թ[Վ]ԻՆ[Ս] ԵՏՈՒ . . . .
ԱԿԱԳԼԽԻՆ Է Ի ՍԲ . . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

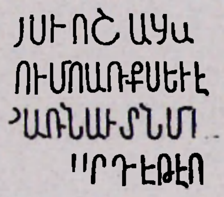

223. *Անորոշ բեկոր.*

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

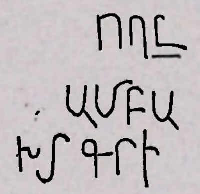

224. :ՈՂԸ:
ԱՄԲԱ-
ԽՏ ԳՐԻԳՒՈՐ . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXV.

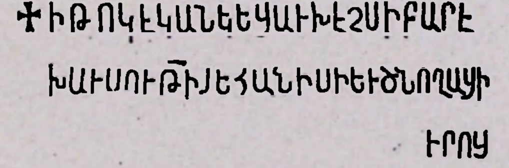

225. Ի Թ[Վ]ԻՆ[Ս] :ՈԿԷ: ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ԽԷՉՍ Ի ԲԱՐԷԽԱՒՍՈՒԹԻՒՆ ՅԵՀԱՆԻՍԻ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՒՐՈՑ:

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

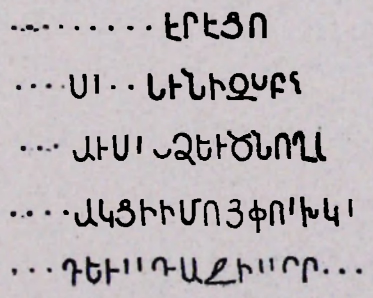

226. ԵՍ ԱՊՈՒՂԱՆՄ . . . .
. . . ԿԻՍԱՒՐԵԱ
. . . . . ԳՐԵԳՈՐ . . .
. . . ԱՌ[Ւ]ԱԳԵԱԼ . . . . . .
. . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

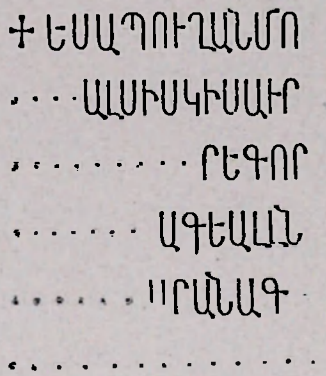

227. . . . ԼՐԼՑՈ . . . .
. . . .
. . . ԻՆՋ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ ԵՒ
ԿՈՂԱԿՑԻ ԻՄՈՑ . . . .
. . . ԵՒ ԱՌԱՋԻ ՍԲ . . . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

228. *Խաչքարի բեկորի վրա, ուռուցիկ տառերով.*

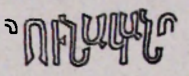

Լուսանկ. *տախտ.* XXII.

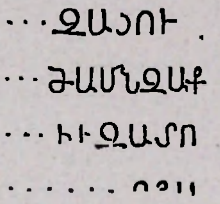

229.

. . . .
ԺԱՄՆ ՋԱԲԱՐԼԻ . . .
. . . .
. . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

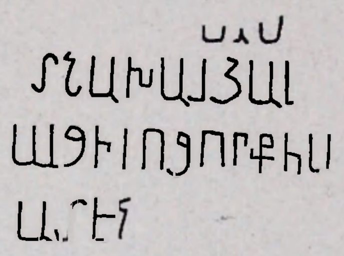

230.

Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

231. *Ս. Աստվածածին եկեղեցու շրջակայքից մի բեկոր.*

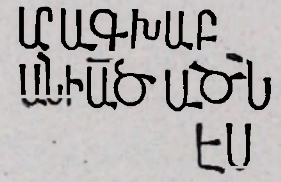

. . . ՊԱՏԱՐԱԳ ԽԱԲԱՆԻ . . .
ԽԱԲԱՆԻ ԱԾ. ԱԾԱԾՆԼՍ . . . .

Հրատ. *Բասմաջեան, № 121։*
Լուսանկ. *տախտ.* XVII.

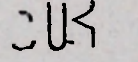

232.

. . . ՇԱՀԻՆՇԱՀ . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

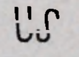

233.

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

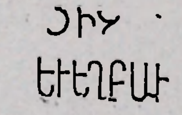

234.

. . . .
ԵՒ ԵՂԲԱՒՐ ԻՄ . . .

Լուսանկ. *տախտ.* XXIV.

235.

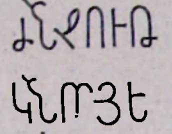

Լուսանկ. [illegible] XXIV.

236.

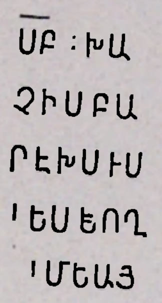

ՍԲ. ԽԱ-
ՋԻՍ ԲԱ-
ՐԼԽԱԻՍ-
ԵԱ ԵԻ ՈՂ-
ՈՐՄԵԱՑ

237.

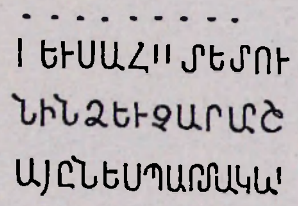

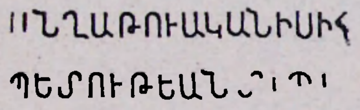

238.

Ի :ՆՂԱ: ԹՈՒԱԿԱՆԻՍ Ի ՀԱՅՐԱ-
ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏՐ. ՊԵՏՐՈՍԻ . . .

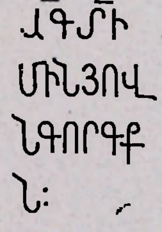

239.

. . . ՊԱՏԱՐԱԳ . . .
. . . ՄԻՆ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ՄԻ-
Ն ԳՈՐԳ ՔԱՀԱՆԱՅԻ-
Ն:

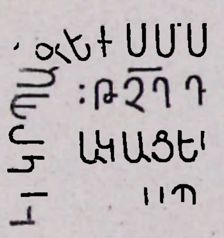

240.

Թ[Վ.ԻՆ] :ՉՂԴ: ԿԱ-
ՆԿՆԵՑԻ . . . . .
ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԼՔ ՍՄԱ . . .

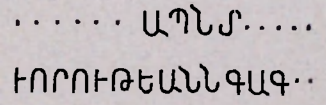

241.

. . . .
[ԹԱԳԱ]ՒՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ԳԱԳԻԿԱ . . . .

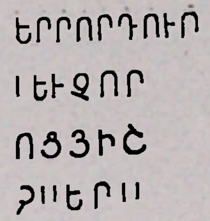

242.

. . . ՍԲ. ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻ . . . .
. . . ԵՒ ԶՈՐՈՒԹԲ . . . . . .
. . . .
. . . .

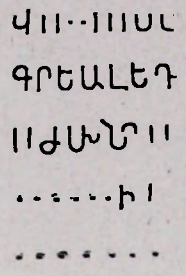

243.

. . . ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍ . . .
. . . ԴՐԵԱԼ ԵԴԻ . . .
. . . .
. . . .
. . . .

244.

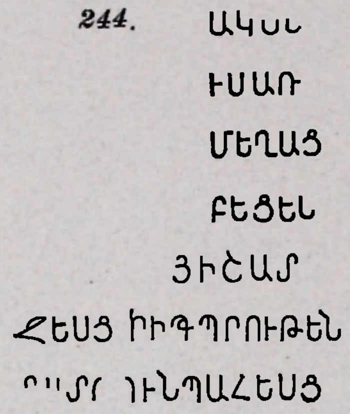

245. ***Երեսպատման քար, երկու մասից.***

. . . ՅԻՇԱՏԱԿՍ ԽԱՓԱՆԷ ԶՆԻ-
ԶԵՍՑԻ Ի ԴՊՐՈՒԹԵՆԷՆ ԱՅ. ՈՐ ՀԱՍԻ-
ՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԵՍՑԷ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻ

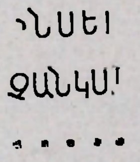

246.

. . . ՄԵՐ
. . . ԶԱՆԿԱԿԱՏՈՒՆՍ . . .
. . . .

247. ***Երեսպատման սև քար երեք կտորից.***

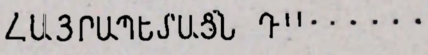

. . . ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԻԴԱՏԻ . . . .

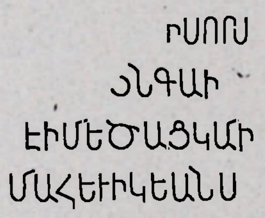

248.

. . . Ի ՍՈՐԱ
. . . .
. . Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ, ՆԶՈՎԱԾ Է ՅԱՅ.
Ի ՄԱՀ ԵՒ Ի ԿԵԱՆՍ . . . .

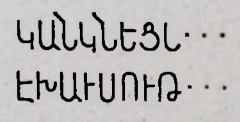

249. ***Խաչքարի ստորին մաս, դեղնավուն քարից.***

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ Ի ԲԱՐ-
ԷԽԱՒՍՈՒԹԻՒՆ . . .

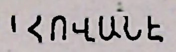

250. *Խաչքարի ստորին մաս, դեղնավուն քարից.*

ՏՐ. ԱԾ. ԱԻԳՆԷ . . . .

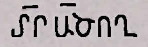

251. *Երեսպատման քարի վրա.*

ՏՐ. ԱԾ. ՈՂՈՐՄԵԱ . . . .

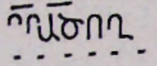

252. *Խաչքարի բեկորի վրա.*

ՏՐ. ԱԾ. ՈՂՈՐՄԵԱ . . . .
. . . .

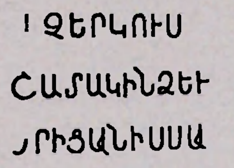

253. *Երեսպատման քարի վրա, վերին մասը ջարդված.*

. . . ՁԵՐԿՈՒՍ . . . . . .
ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ . . . . .
ԵՐԻՑԱՆԻՍ . . . .

254.

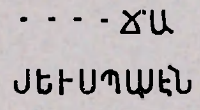

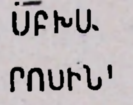

255.

ՍԲ. ԽԱՉՍ . . . . .
ՌՈՍԻՆ . . . .

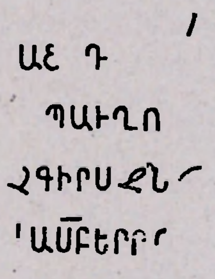

256.

. . . .
ՊԱՒՂՈՍ . . . .
ՁԳԻՐՍ ՁՆԻՁԵԼ ԿԱՄԵ-
ՆԻԱ, ՍԲ. ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵՆԷՆ ՆՁՈՎԱԾ Է։

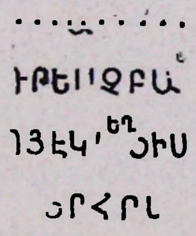

257.

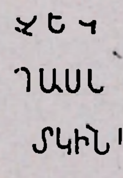

258.

. . . ՁԵԿԵՂԵՑԻՍ . . . . Ս-
ՊԱՍԱՒՈՐՔ . . . .
. . . .

259. ՆՋՈՎԵԱԼԷ ՆՋՈՎԵԱԼ Է . . . .

260. *Երեսպատման քարի բեկորի վրա.*

. . . ՅՈՎԱՆԷՍ . . . .

ԽԱԹՈՒ 261.

. . . .

ԽԱԹՈՒՆ . . . . . .

262. ՃՊԱՒ

- - - -

ԻՆՐՍՏ 263. *Երեսպատման քարի վրա. գտնված է 1907 թ. պեղումների ընթացքում.*

ՊԹԼԻԿ. 264.

ՄՆԱՍԷ ՊԱԹԼԻԿ,

ԴԱՒԻՐ ՄԱՆԱՍԷ,

ԴԱՒԻԹ

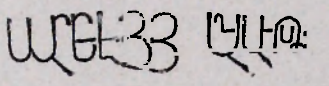 265.

Լուսանկ. տախտ XXV.

266. ՎԱՄՍՊԱՍԱ

Լուսանկ. տախտ. XVII.

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Գրքում տեղադրված լուսանկարների 25 տախտակները տպագրվել են Լենինգրադում դեռևս 1924 թ., այն ժամանակ գրքի համար նախատեսված 800 տպաքանակով, որը բարեբախտ պատահականությամբ փրկվել էր ջրհեղեղի ավերածությունից: Լուսանկարների տախտակները տպագրված են անջատ թերթերով և ներկա գրքում կարել-կազմելու համար հարկ եղավ դրանք իրենց արմատներում նախապես միացնել թղթի նեղ շերտով: Տեխնիկական միակ հնարավոր, մի քիչ անբարետես այդ ձևը թույլատրելի համարվեց՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ լուսանկարները նորից վերարտադրելու ոչ մի հնարավորություն չկար:

Գրքի տպաքանակի չափը ևս հարկ եղավ սահմանափակել տախտակների առկա վերոհիշյալ թվով:

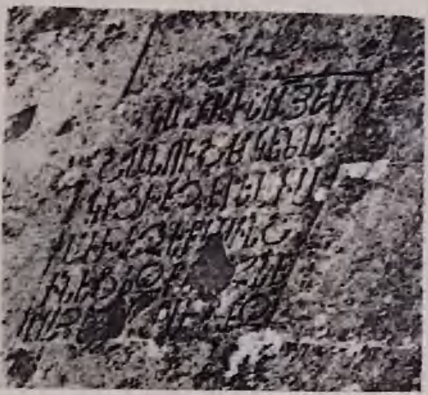

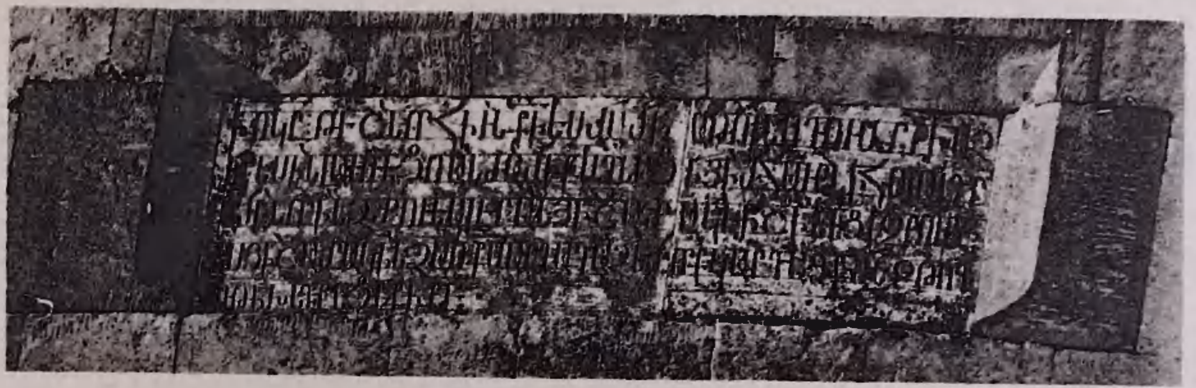

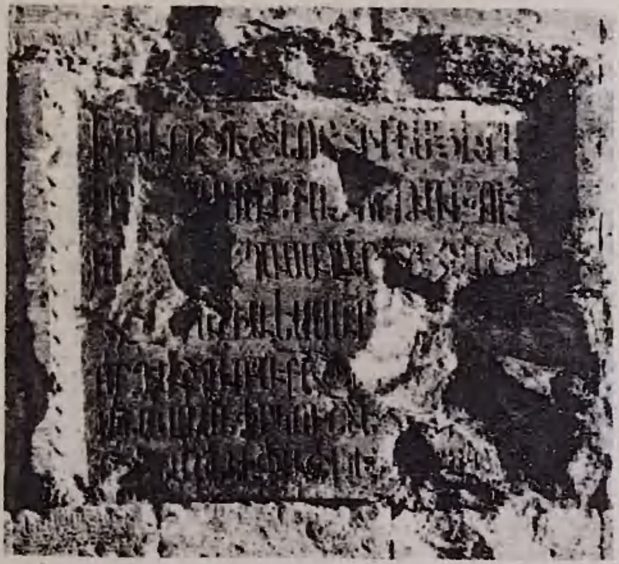

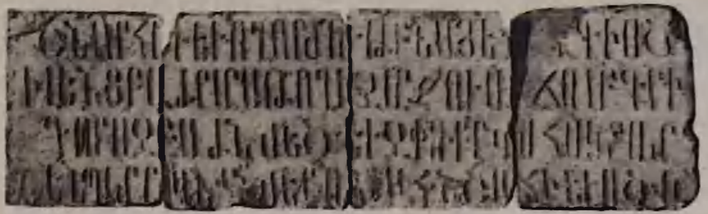

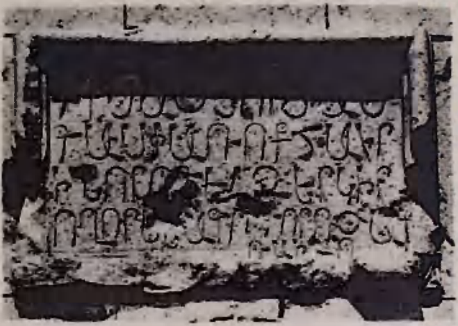

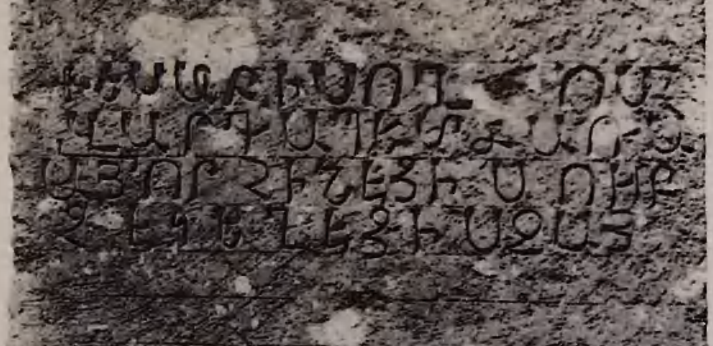

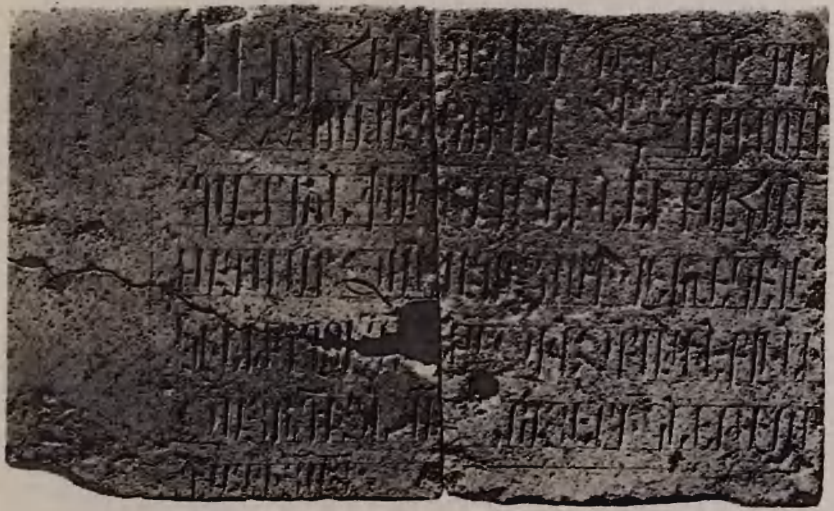

ՏԱԽՏԱԿ V

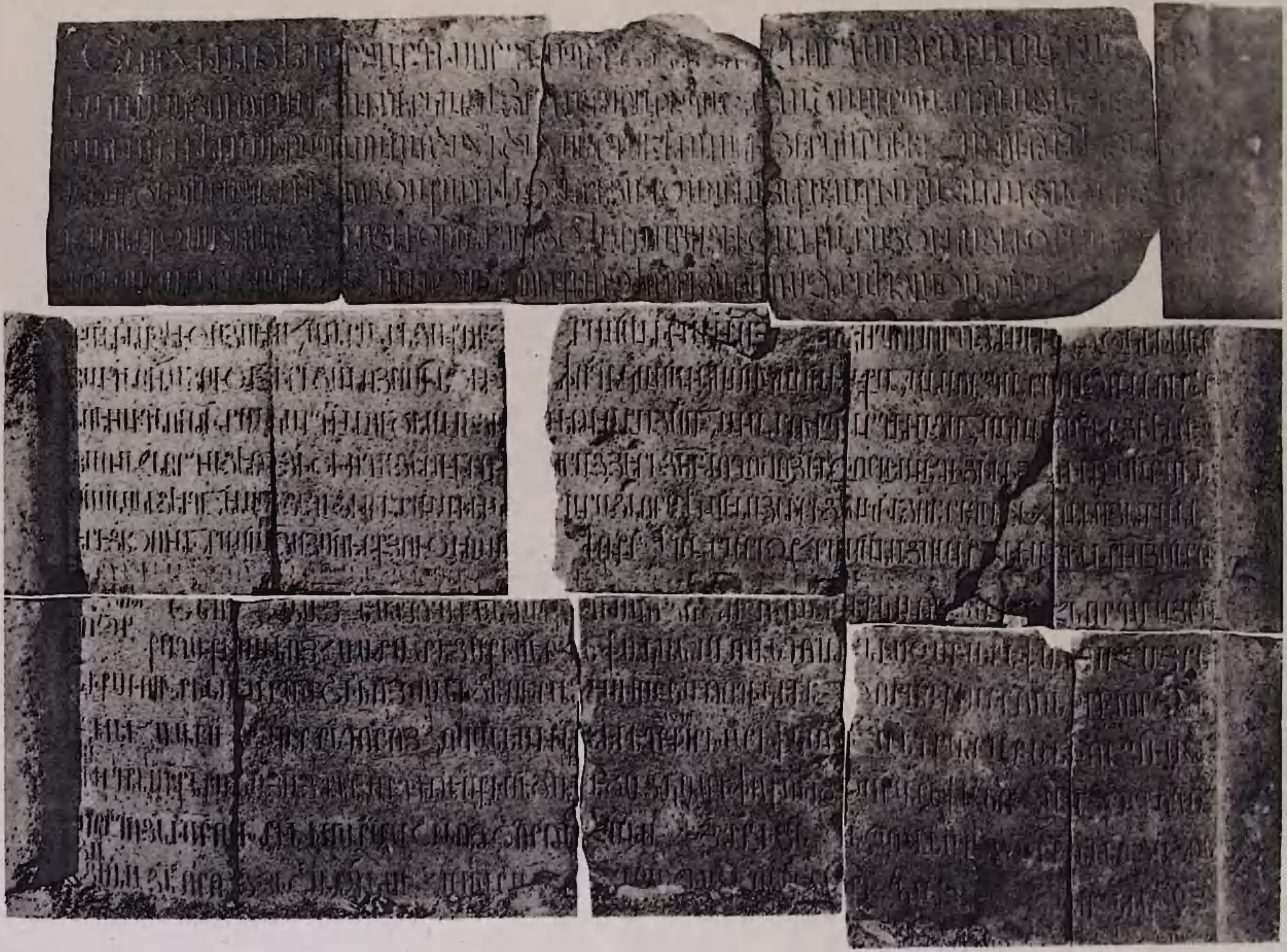

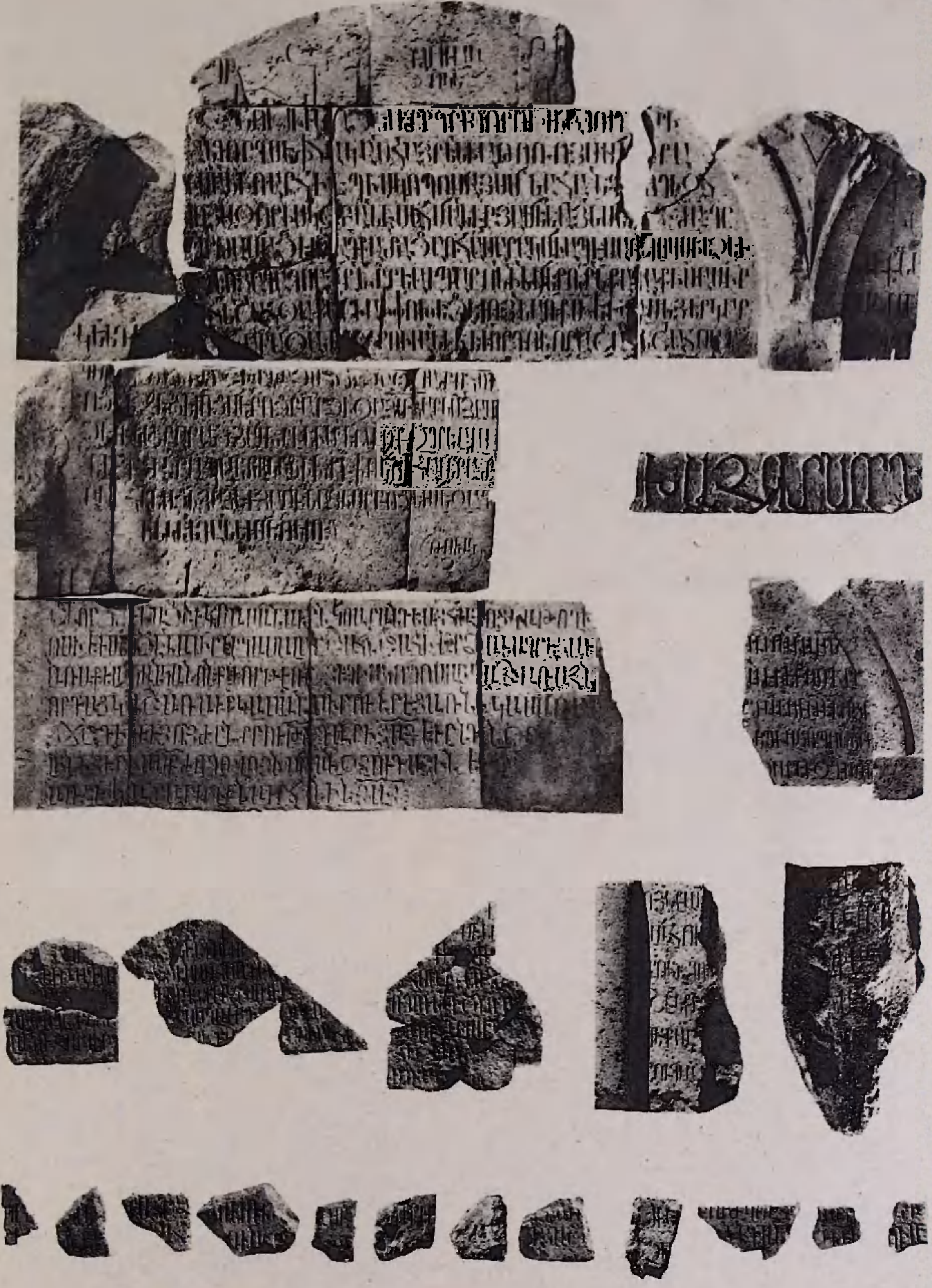

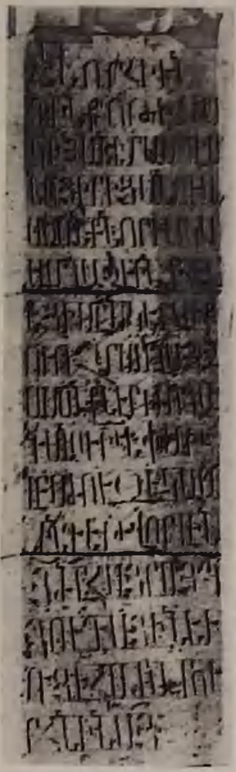

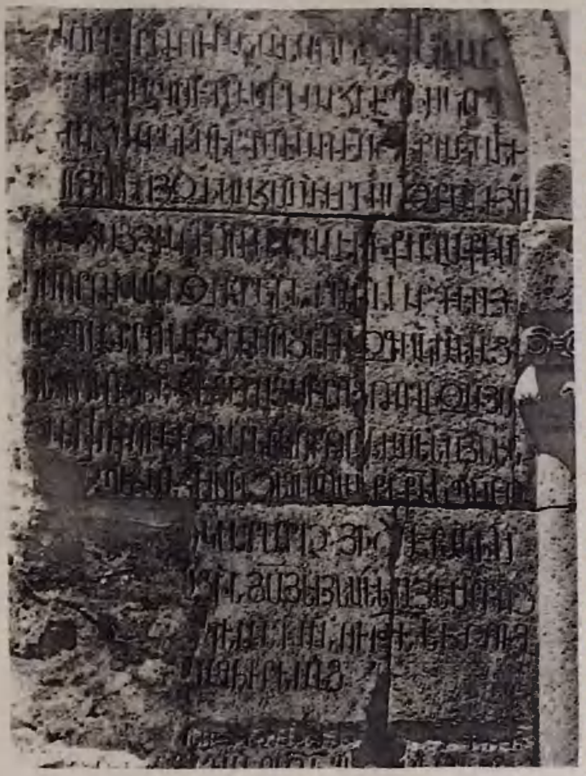

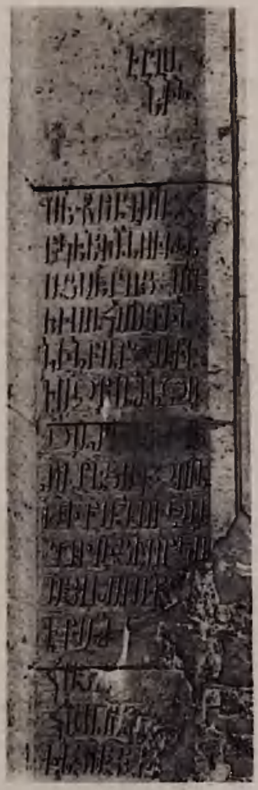

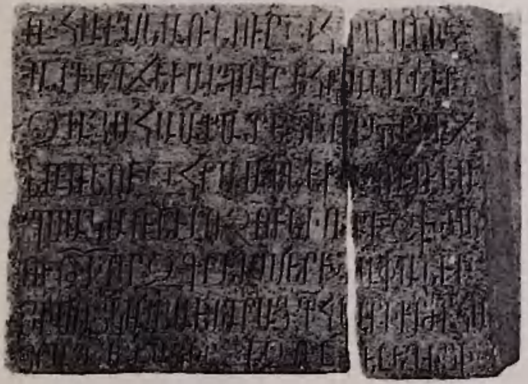

ՏԱԽՏԱԿ VIII

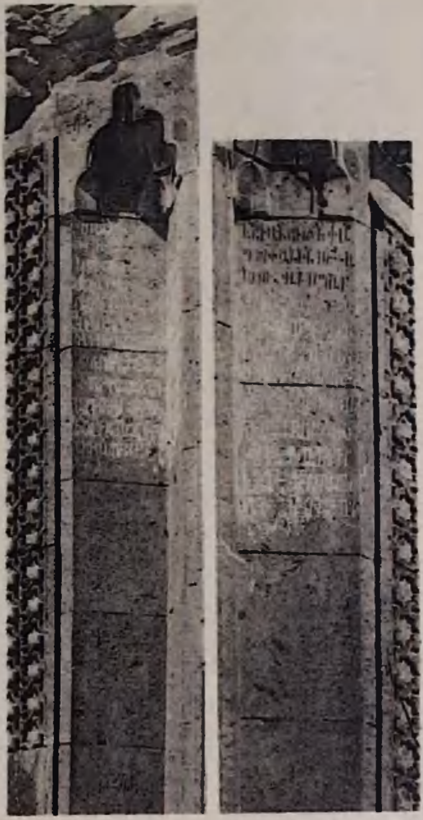

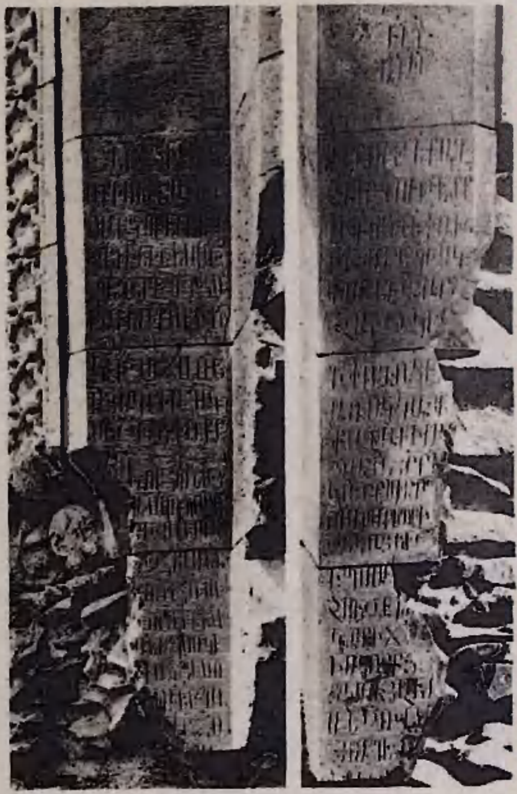

ՏԱԽՏԱԿ IX

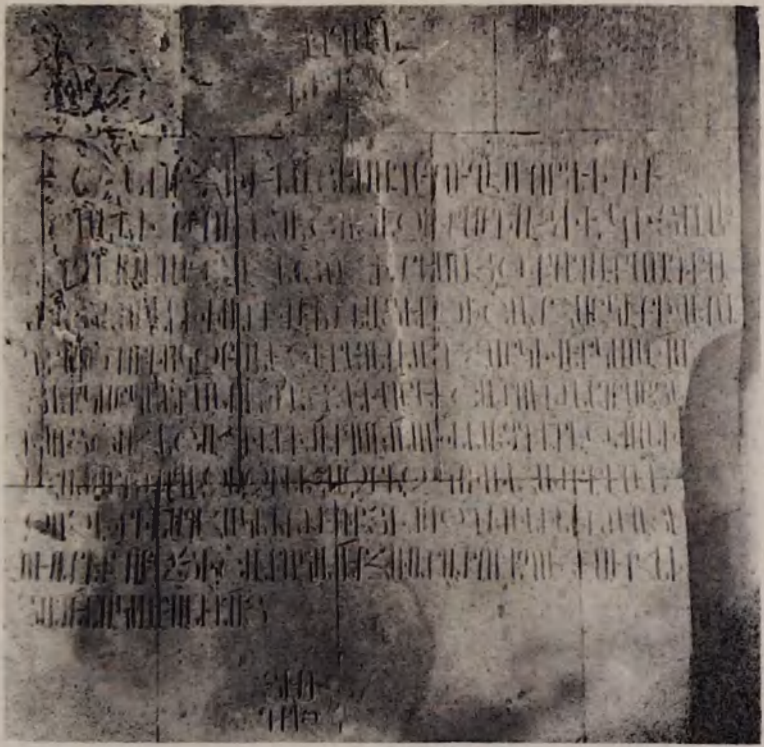

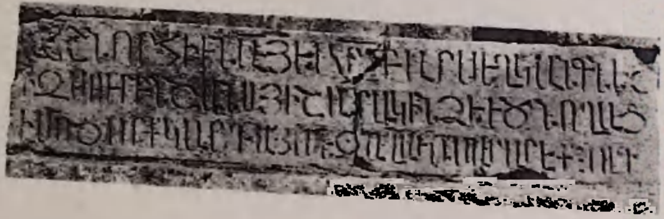

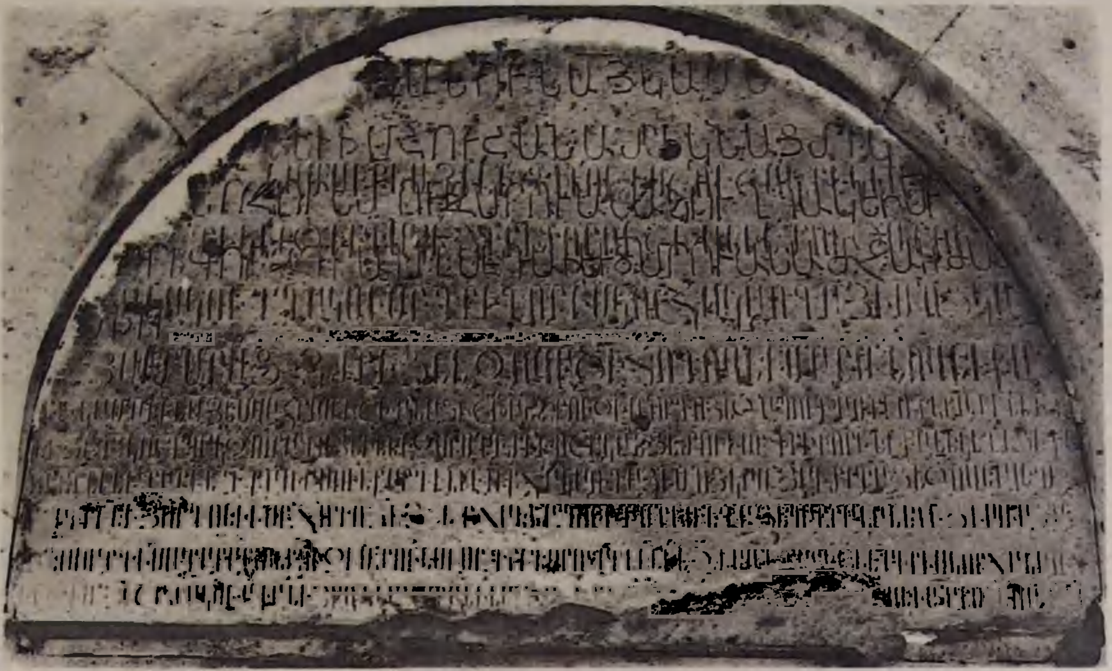

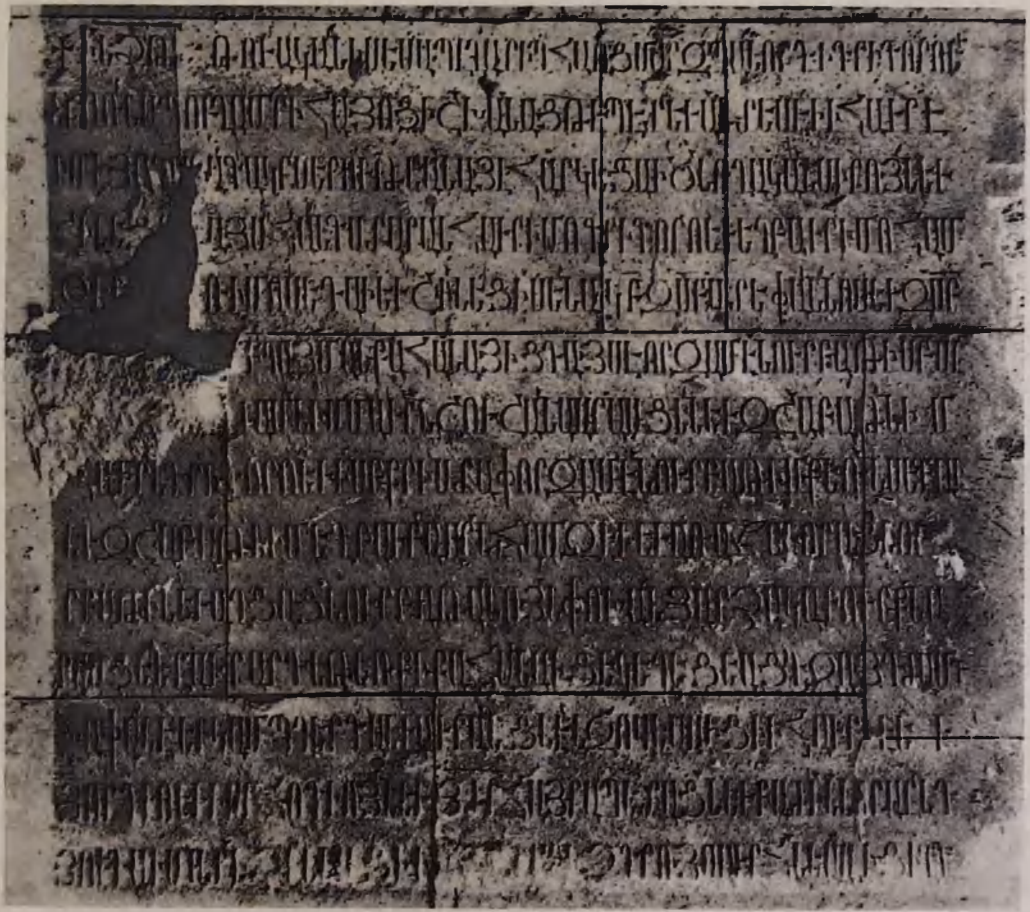

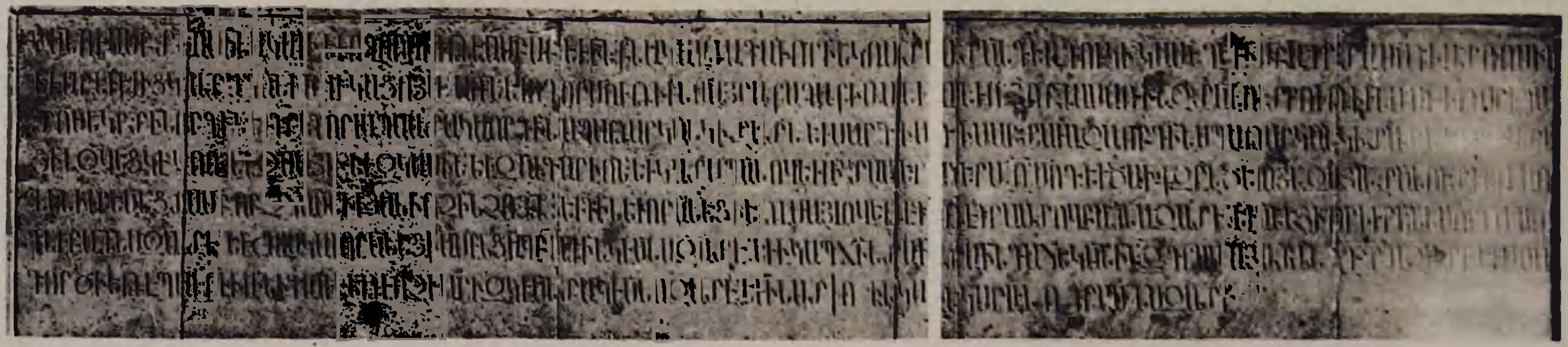

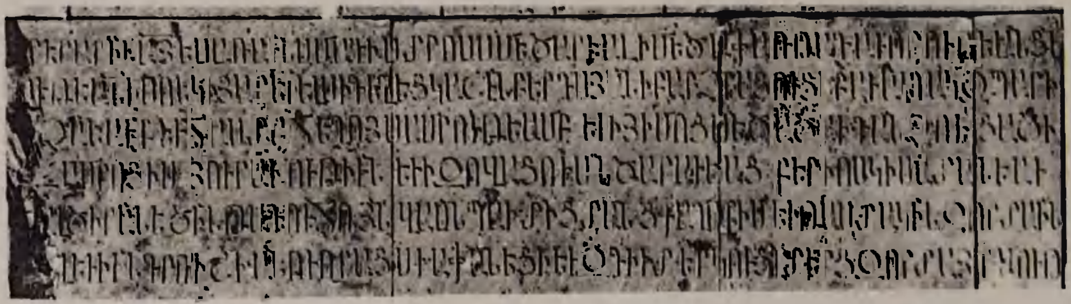

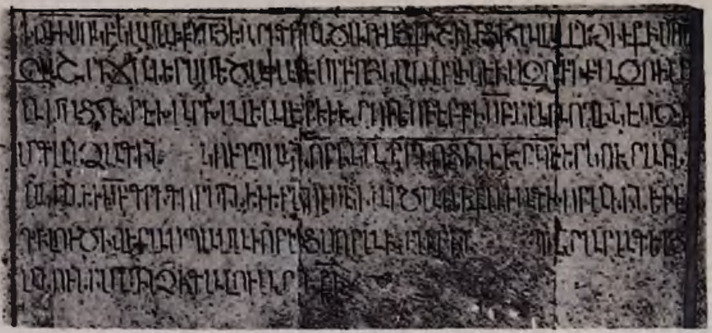

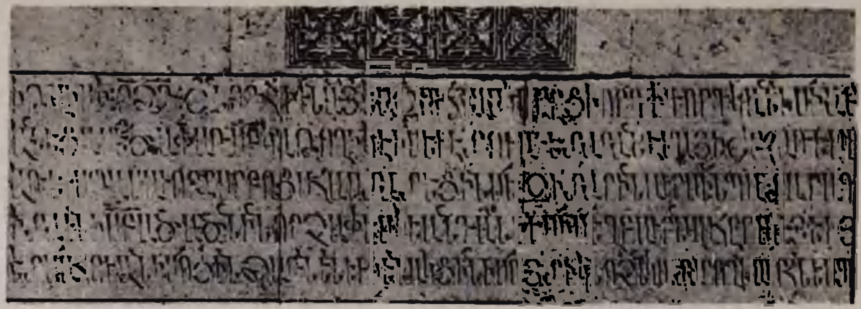

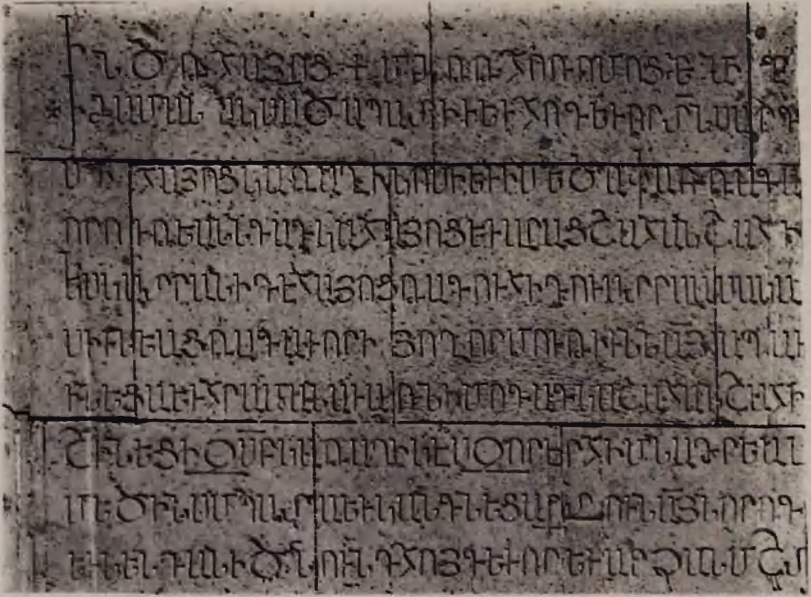
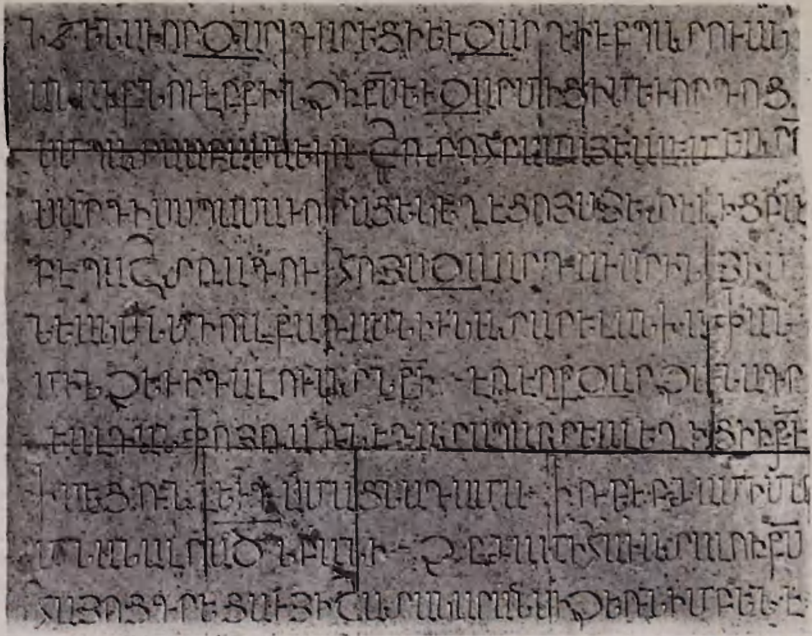
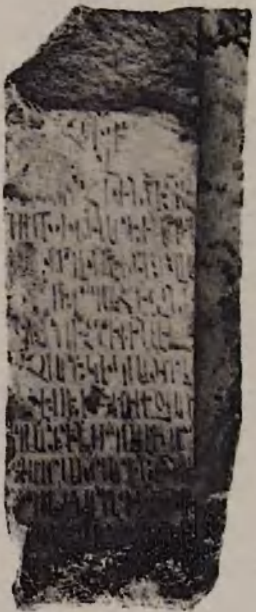

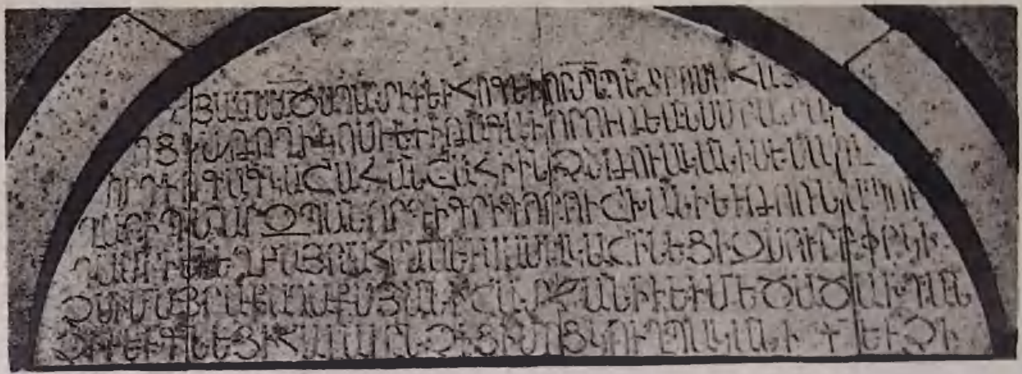

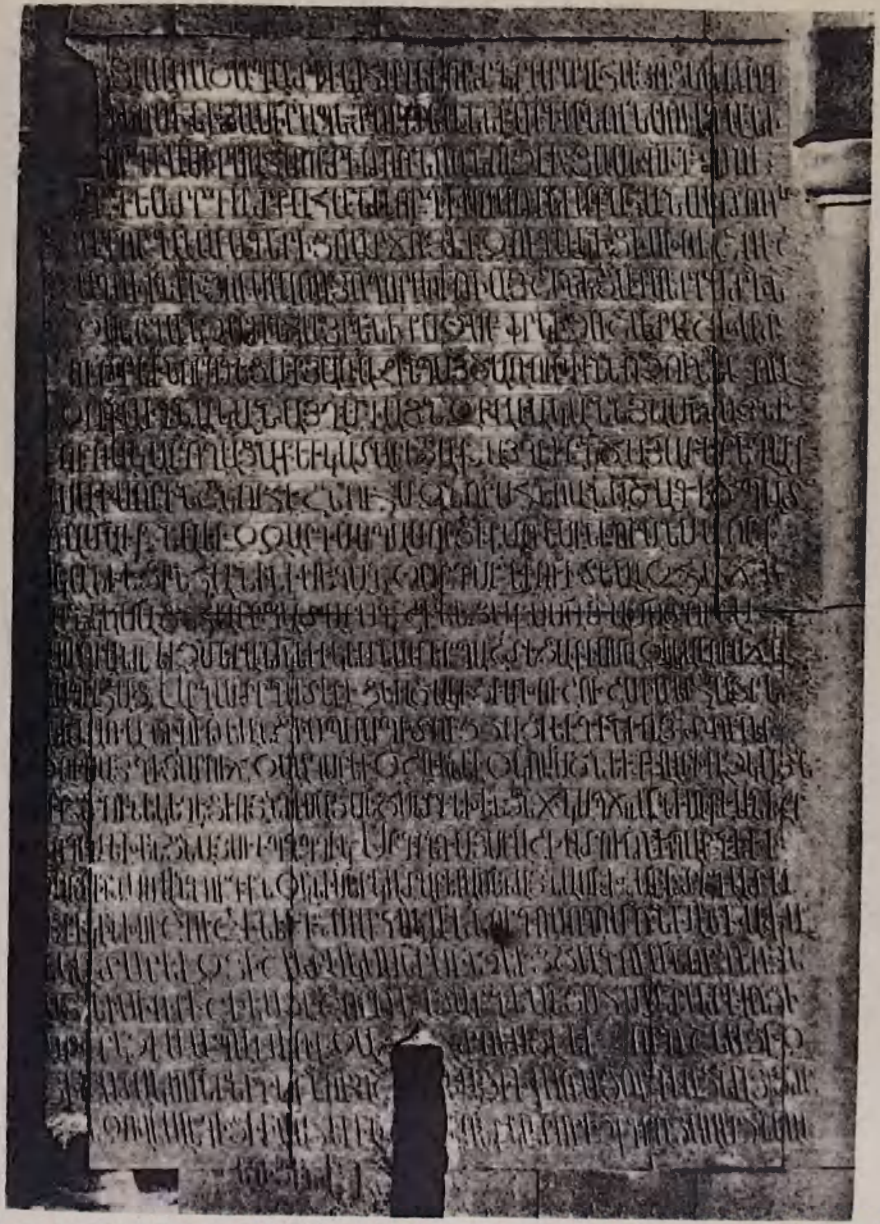

ՏԱԽՏԱԿ XVI

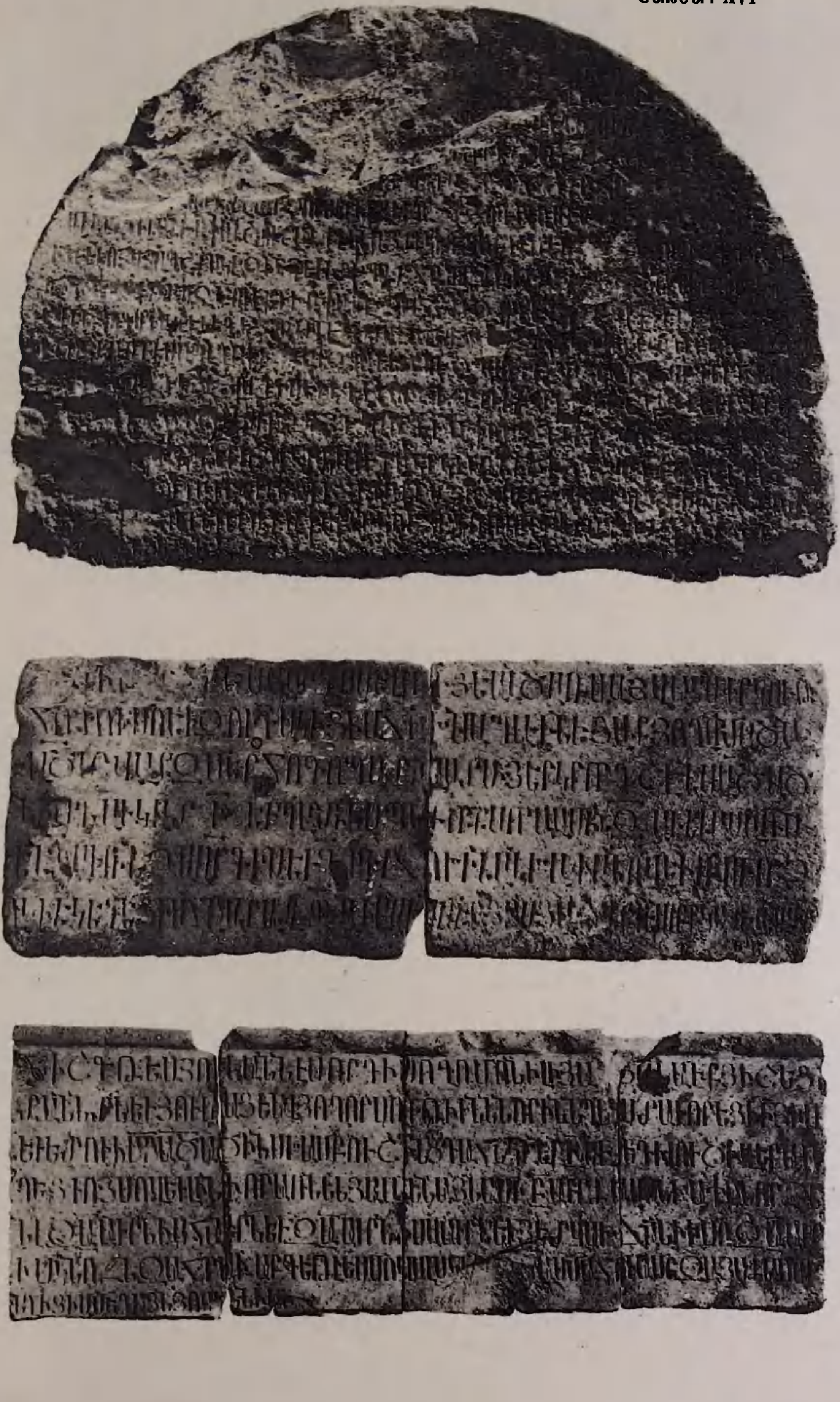

ՏԱԽՏԱԿ XVII

ՏԱԽՏԱԿ XVIII

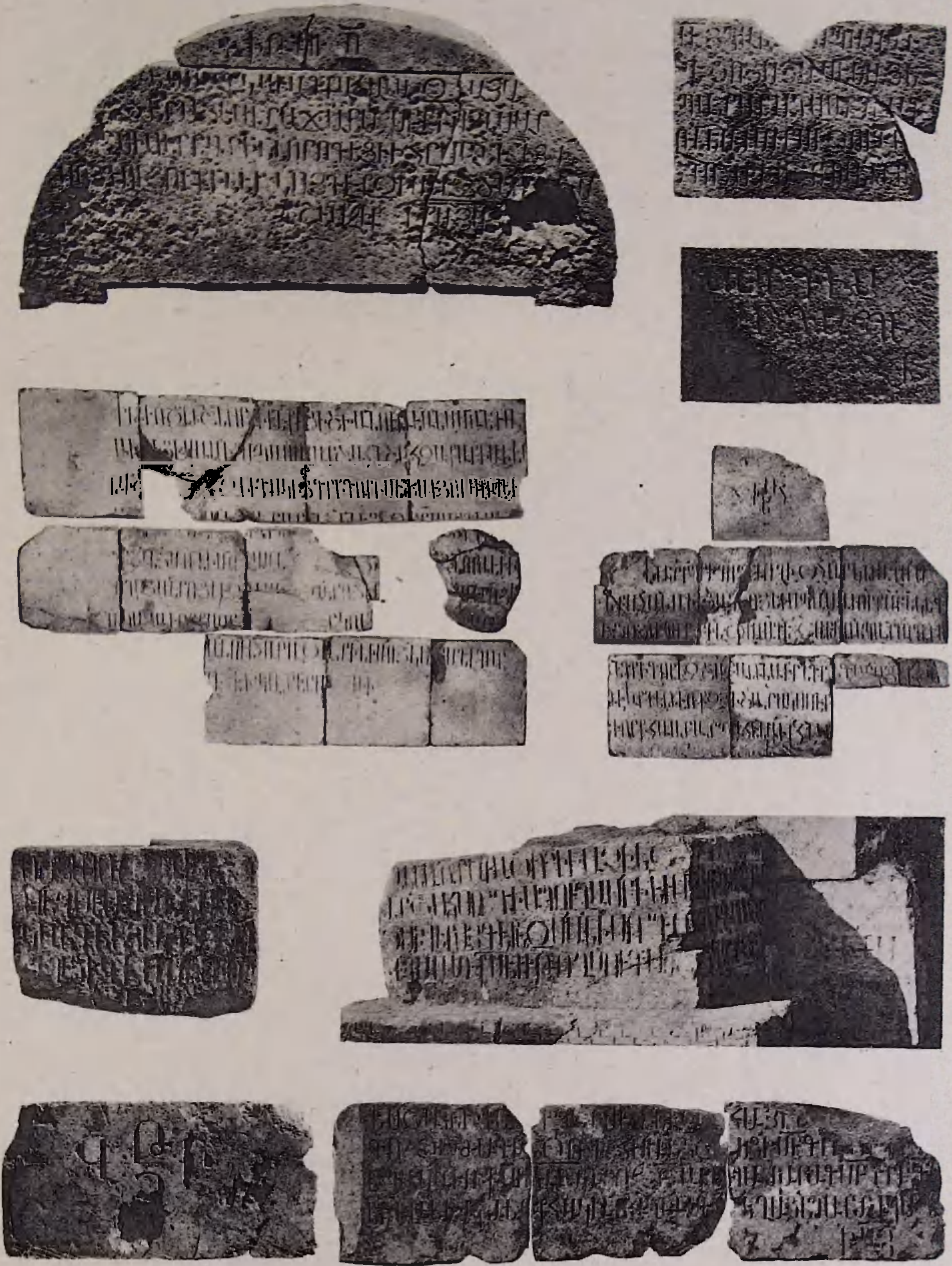

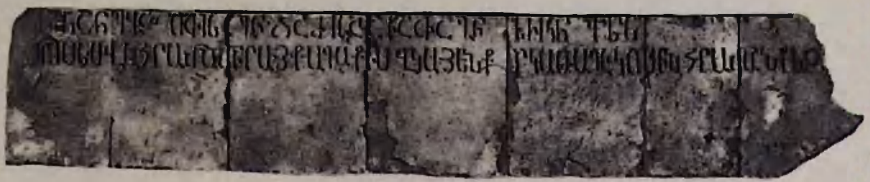

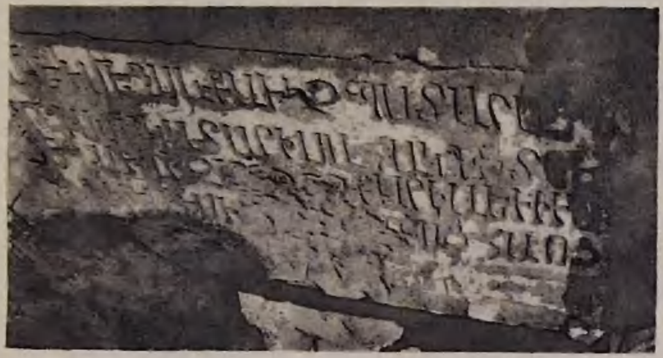

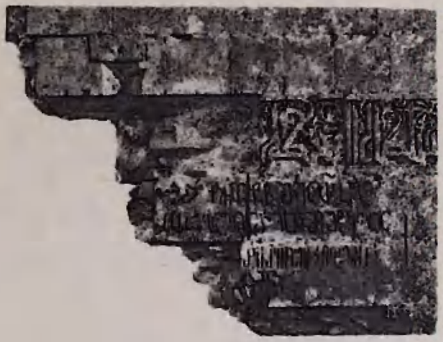

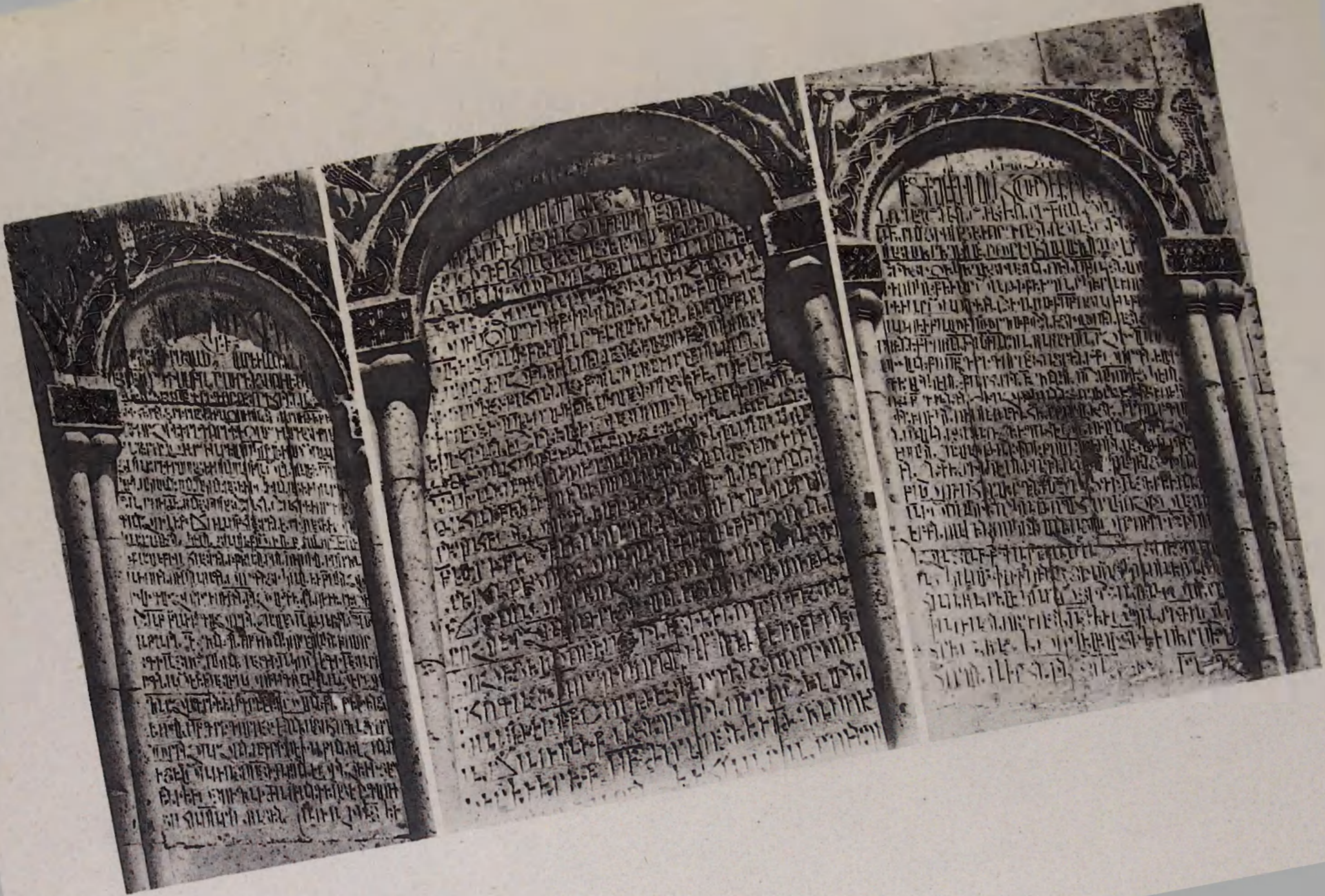

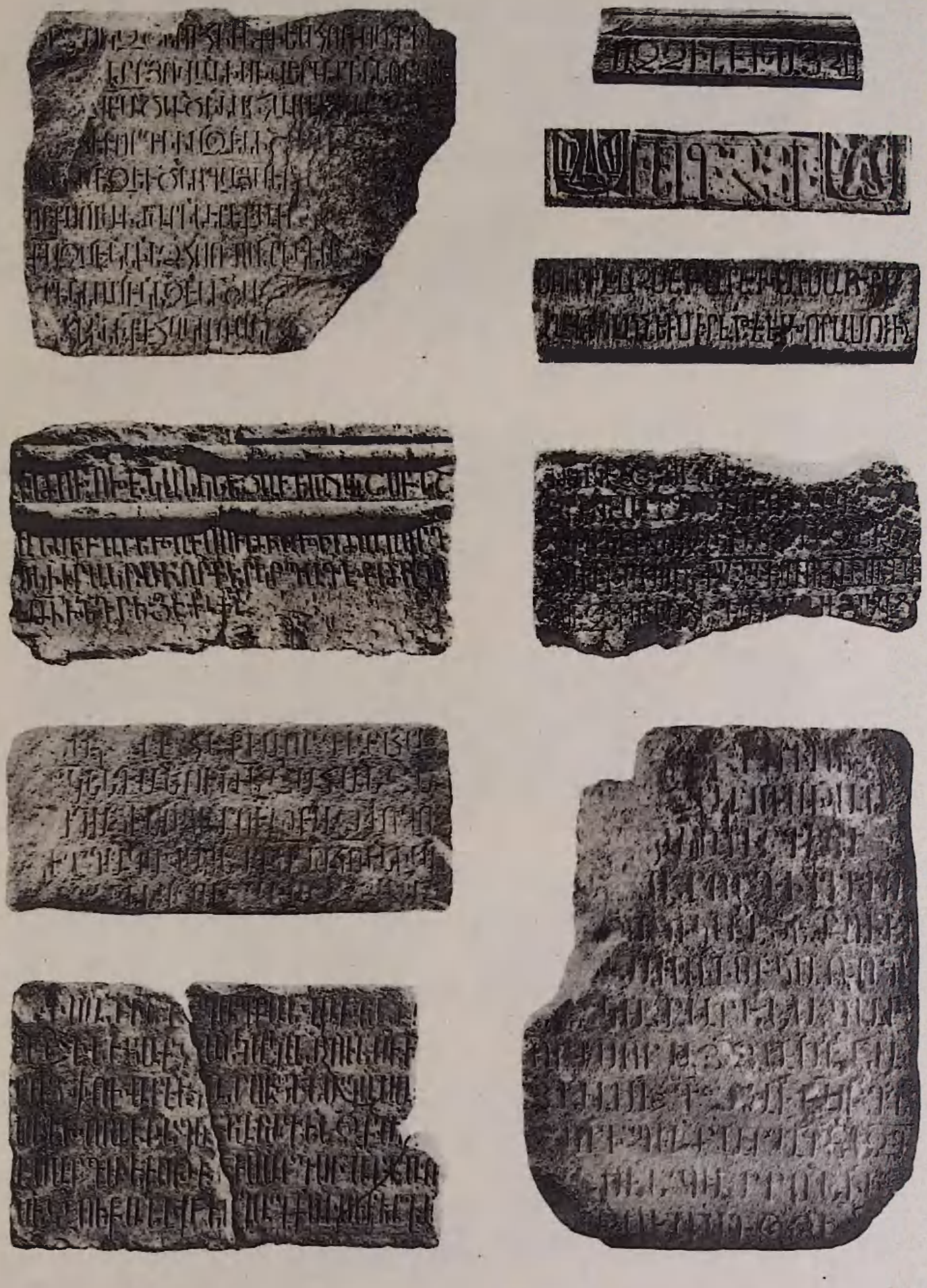

ՏԱԽՏԱԿ XXIV

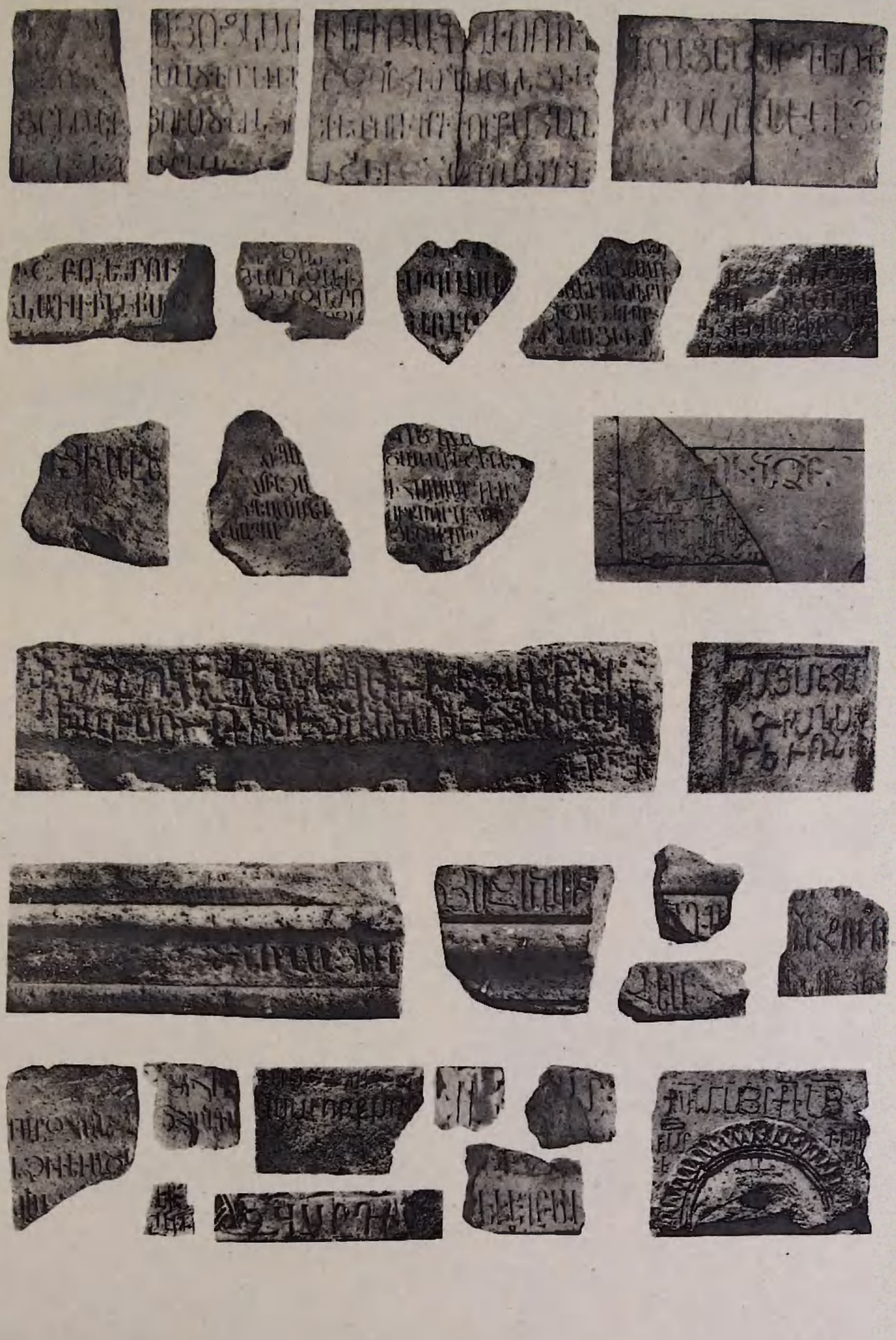

ՏԱԽՏԱԿ XXV

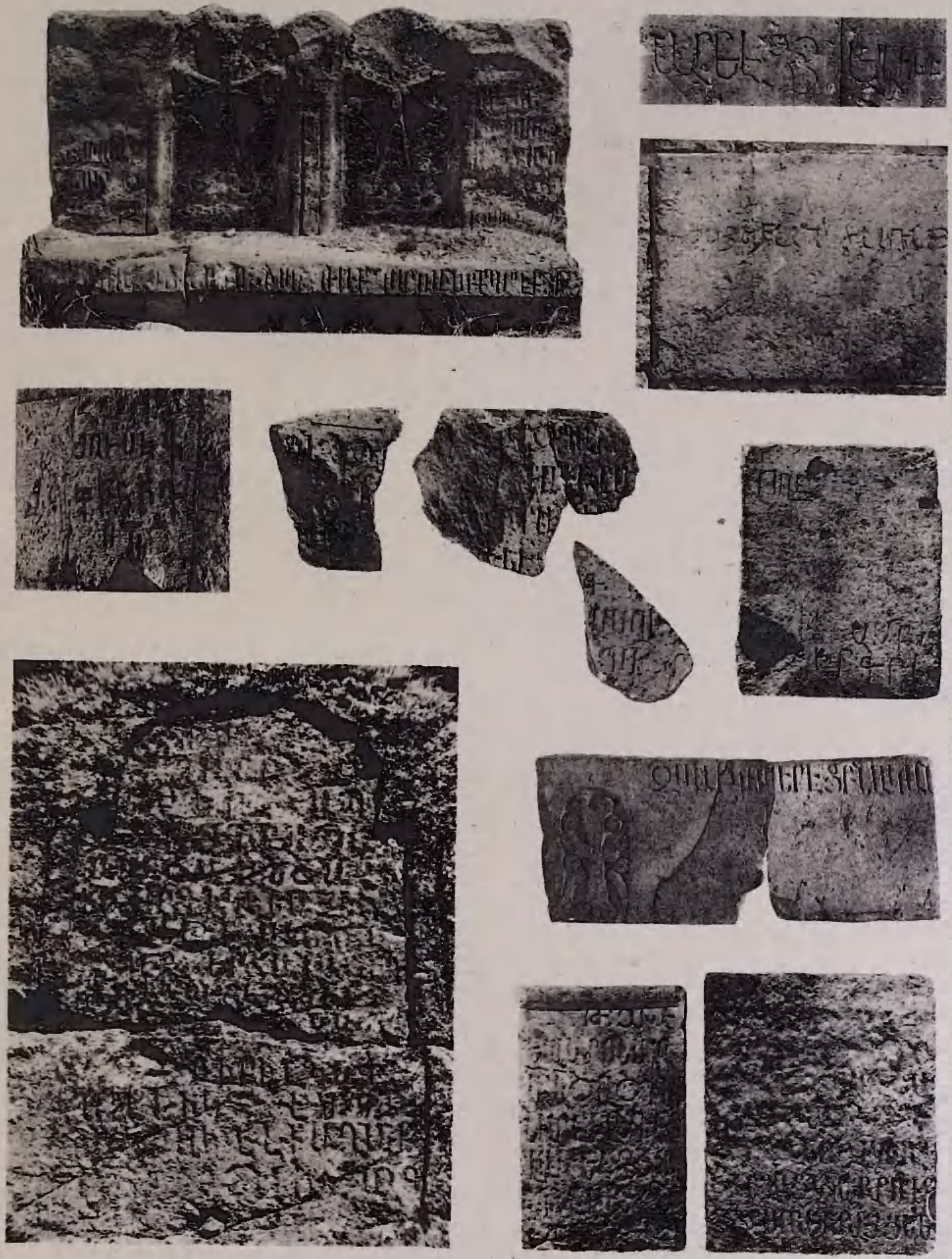

ՑԱՆԿԵՐ

Ց Ա Ն Կ

ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ՀԻՇԱՏԱԿՎԱԾ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՏՈՀՄԱՆՈՒՆՆԵՐԻ[1]

Աբաս (Բագրատունի), որդի Գագիկ թագավորի և Կատրանիդե թագուհու 35, 101

Աբիսողոմ վարդապետ, շինող պալատական եկեղեցու 8, 24. *8,* 25

Աբողամր (Պահլավունի) որդի իշխանաց իշխան Վահրամի 12, 49. *32,* 95

Աբրահամ գանձակեցի, որի միջոցներով իր եղբայր Սարգիսը նպաստել է բուրգի շինության 2, 2

Աբրահամ, նպաստող բուրգի շինության 2, 4

Աղամ, Նախահայրը 35, 101

Աղատշահ, կանգնող խաչքարի, որդի Ապուղամրի, հայր Գայլի 56, 165

Աղիզ, կանգնող խաչքարի 65, 200

Ազիզ տիկին, մականունը Մամ, դուստր Աղվոր Շահի 30, 87

Աթանաս, նվիրատու տան 51, 143

Աղբէրիկ 67, 207

Աղբուղա, որդի Իվանէի, թոռն Զաքարիայի 28, 84

Աղբուղա, պարոն, որդի ամիրսպասալար Շահնշահի, թոռն Զաքարիայի 22, 70

Աղբուղա պարոն 28, 85. *30,* 88

Աղվորշահ, հայր Ազիզ տիկնոջ (որ և Մամ) 30, 87

Ամիր Հասան, վաճառող կուղպակի 29, 86

Ամտին գորգ, դաղմաչի 22, 79

Անանէ, գրիչ 23, 74

Աննա տիկին, մայր Ավագ պարոնի, կանգնող խաչքարի 50, 140, *Անտոն, նվիրատու 53,* 152

Աշոտ, արքայից արքա 42, 119

Աշոտ, իշխանաց իշխան, շինող բուրգի 6, 13

Աշոտ, որդի Գագիկ թագավորի 35, 101

Ապլղարիպ, գնել և ս. Գրիգորին է նվիրել կուղպակ 49, 138

Ապլղարիպ, մարզպան հայոց, որդի Գրիգորի և թոռն Ապուղամրի 33, 97. *44,* 126. *46,* 129. *48,* 135. *49,* 137

Ապուխամր, տե՛ս Աբողամր

Ապուխանմ, իշխան, նվիրատու 34, 99

Ապուխանմ, 71, 226

Ապուղամր, հայր Գրիգոր իշխանի և պապ Ապլղարիպի 44, 126

Ապուղամր, հայր Աղատշահի 56, 165

Առաւան մագիստրոս 38, 107

Առաքել վարդապետ, մասնակից բուրգի շինության 2, 4

Առիծ, մասնակից բուրգի շինության 7, 19

Առիծ Հոգևորեաց — սալել է ժամատունը 20, 66

Առուծ, հիշատակագիր 11, 46

Ասիլ, որդի Գրիգորի, գործակատար Վահրամ աթաբակի 44, 125

Արևիկ, իր փեսացու Գրիգորի հետ կանգնեցրել է խաչքար 40, 113

Արղուն աղա 19, 62

Արուս խաթուն 41, 118

Արտաշիր 20, 64

Արքա, նվիրատու 50, 141

Արքաուն Սարգիս, տե՛ս Սարգիս արքաուն

Արքայուն Զարոպ, տե՛ս Զարոպ արքայուն

Ավագ 7, 20

Ավաղ (Զաքարյան), պատրոն Անիի 17, 57

Ավագ պարոն, որդի Աննա տիկնոջ 50, 140

Ավագ, որդի Զաքարիայի 58, 172

Ավագ խաթուն, ամուսին Շապադինի 29, 86

Բաաւան, ապրիշմագործ, գաղմաչի 22, 72

Բադրատ, որդի Զարոպա արքաունի, շինող դարպասի

Բագրատ Վխկացի, մագիստրոս և կատապան 37, 106

Բախտաղէկ, եղբայր Խաչուտ քահանայի 61, 183

Բարսեղ տէր, որդի ամիր Սրկաթի 12, 50

Բարսեղ տէր, կաթողիկոս 2, 4. *47,* 134

Բարսեղ տէր, կանգնող խաչքարի 31, 90

---

1 *Առաջին թվանշանները ցույց են տալիս գրքի էջերը, ստորակետից հետո եղածները՝ արձանագրությունների համարները։*

Բենէ, գրիչ 35, 101
Բլհասան, հայր Զարարէ Հէքիմի 68, 210

Գագիկ Թագավոր (Բագրատունի) 73, 241
Գագիկ Թագավոր, շահնշահ հայոց և վրաց 35, 101. 42, 119. 48, 135
Գայլ, որդի Աղասաշահի և Մենիկի, թոռն Ապուղամրի 56, 165
Գարեգոյն, այգու նվիրատու 51, 145
Գեորգ, գրիչ 46, 129
Գեորգ, ստացող պատարագի 13, 52
Գեորգ, ստացող պատարագի 39, 108
Գէորգ, մեծավոր Սարգսի, նպաստել է աշտարակի շինության 2, 3
Գէորգ երեց, ստացել է ս. Փրկիչ եկեղեցին ժառանգաբար 49, 137
Գէշ, որդի Պապրան, դադմաչի 30, 88
Գոգոր 5, 10
Գոհար խաթուն, կին Սարգիս քահանայի, ստացող պատարագի 56, 167
Գորգ, հիշատակագիր 11, 45
Գորգ Ամտին, տե՛ս Ամտին Գորգ
Գորգ քահանա, ստացող պատարագի 73, 239
Գուրգիկ, հայր նվիրատու Ջուհալի 35, 102
Գրեգոր 71, 226
Գրեգոր, Լապաստակա որդի, Սպաթար եանկիտատ, տանուտեր 37, 106
Գրիգոր 71, 224
Գրիգոր, ստացող պատարագի 55, 163
Գրիգոր տէր, Թողել է քահանաների Թաղման տուրքը 55, 163
Գրիգոր ապա, պատրոն Անիի 1, 1
Գրիգոր, եղբայր Ապուղամրի, որդի իշխանաց իշխան Վահրամի 12, 49
Գրիգոր տէր, որդի Ապուղամրի, արքեպիսկոպոս Անիի 14, 53
Գրիգոր իշխան, ամուսին Շուշանի 32, 94
Գրիգոր իշխան, հայր Ապլղարիպի 44, 126
Գրիգոր Պահլաւունի, հայր Ապլղարիպ մարզպանի 48, 135. 33, 97
Գրիգոր, 54, 159
Գրիգոր, ամուսին Սիթիի 55, 162
Գրիգոր քահանա 57, 170
Գրիգոր խուցիս, հայր Մխիթար գադմաչիի 28, 85
Գրիգոր, հայր Լուսոտի, որը շինել է մի բուրգ 6, 11
Գրիգոր տէր, արքեպիսկոպոս Անիի 15, 55. 18, 60. 16, 56
Գրիգոր տէր (հավանաբար նախորդը) 26, 81
Գրիգոր տէր, իրիցապետ եպիսկոպոս Անիի 61, 187
Գրիգոր Մագիստրոս 17, 58
Գրիգոր, հայր Արեւիկի, որը կանգնեցրել է խաչքար 40, 114
Գրիգոր, նվիրատու ավետարանի և կանգնող խաչքարի 13, 51
Գրիգոր, հիշատակված է 41, 118
Գրիգոր երեց 46, 129
Գրիգոր, հայր Ասիլի 44, 125
Գրիգոր քահանա 57, 170
Գրիգոր, հիշատակված է 60, 170
Գրիգոր, հիշատակված է 31, 91
Գրիգոր սուրբ (Լուսավորիչ) 58, 172. 60, 182. 41, 118. 32, 95. 31, 93. 32, 94

Դոպատայ խաթուն, քույր Սիրան Քարիմագինի 65, 197
Դավիթ, հայր Ըռուբենի 26, 104
Դավիթ 76, 264
Դուկ Կոստանդին, տե՛ս Կոստանդին Դուկ

Եհան, հիշատակված է 9, 27
Եղբայրիկ, գործակատար (ծառա) Տիգրանի (Հոնենցի), իր միջոցներով շինեց մի բուրգ 7, 20
Եղբայրայրիկ, հայր Մխիթար հաւթենցի, որի հիշատակին շինել է քաղաքի պարսպի մի մասը 4, 9
Եղիսաբեթ, հիշատակված է 11, 47
Երկաթ, ամիրա Անի քաղաքի 17, 57

Զագա (Զաքարյան տոհմից) 5, 10
Զագա պարոն (Զաքարյան տոհմից) 28, 85. 30, 88
Զահրա, կին Հովհաննեսի, նվիրատու 51, 144
Զարոդ արքայուն 8, 22
Զարարէ Հէքիմ, որդի Բլհասանի 68, 210
Զաքարէա (որդի Սարգիս մեծի), թագավոր հայոց 57, 171
Զաքարիա (որդի Սարգիս մեծի), շահնշահ, ամիրսպասալար 14, 53 — Մեծ սպարապետ հայոց 17, 57
— Ամիրսպասալար, մանդատուրթուխուցէս 63, 188
— Մանդատուրթուխուցէս, ամիրսպասալար, շահնշահ 2, 3. 5, 11. 6, 15. 7, 17. 8, 23. 58, 172. 55, 162
— Ամիրսպասալար 20, 67. 69, 211
Զաքարիա, որդի աթաբակ Շահնշահի և Խուանդզէի 27, 82
Զենիշահ, որդի Հոռոմ տիկնոջ 66, 204
Զուկակ, որի աները գնել է Տիգրան Հոնենցը, 63, 185

Ըռուբեն, որդի Դավթի և թոռն Յոհանի, կաթողիկեին է նվիրել ձիթհանքի մի ակը 36, 104

Թամար, թագուհյաց թագուհի (վրաց) 58, 172
Թամար պարոն, դուստր իշխանաց իշխան պարոն Բուգտայի 22, 71

Ժոսան, եղբայր Խաչուտ քահանայի 61, 183

Իսրայել, գրիչ 65, 196
Իվանէ (որդի Սարգիս մեծի), թագավոր հայոց 57, 171
— եղբայր Զաքարիայի 14, 53. 58, 172. 69, 211
— Աթաբակ 4, 9. 17, 57. 20, 66. 7, 20
Իվանէ, որդի Զաքարիայի և հայր Վահրամ աթաբեկի 44, 125

Լաւրեցի խաչերես, տե՛ս խաչերես Լաւրեցի
Լիպ պարոն, Անիի ամիրա 27, 82
Լորագոյն Օշականցի, վաճառել է իր կուղպակը 32, 95
Լուսոտ, որդի Գրիգորի, շինել է մի բուրգ 6, 14
Լուսոտ, հայր Հովհաննէսի 69, 212

Խաթուն, 76 261
Խաթուն Աւագ, տե՛ս Աւագ խաթուն
Խաթուն Գոհար, տե՛ս Գոհար խաթուն
Խամրուշենր (Խամրուշենց եկեղեցի) 51, 144
Խաւթենց, տե՛ս Մխիթար Խաւթենց
Խաչատուր, նվիրել է մի տուն 52, 148
Խաչատուր քահանա, ննջեցյալ 25, 78
Խաչատուր, իր սարավույթով առնր նվիրել է Առաքե-
լոց եկեղեցուն 12, 48
Խաչերես Լաւրեցի, որի դրամով շինվել է մի բուրգ 3, 5
Խաչիկ, արուճեցի, որի արար գնել է Տրդատ քահանան
47, 134
Խաչոտ, 20, 65
Խաչուտ քահանա, 61 183
Խարփ, եղբայր Գրիգոր Մագիստրոսի 17, 58
Խաւթենց Մխիթար, տե՛ս Մխիթար Խաւթենց
Խոսրովիկ, որի հիշատակին պատարագ է սահմանված
12, 50
Խորասու, հիշատակված է 67, 207
Խուանդզէ, ամուսին Շահնշահ աթաբեկի, դուստր Շամ-
շադին Սահիպ դիվանի 27, 82. 64, 189
Խուշուշ, ամուսին Տրդատ քահանայի 47, 134

Ծիլենց Սարգիս, տե՛ս Սարգիս Ծիլենց

Կաեն, (եղբայրասպանը) 15, 54. 17, 57. 23, 74. 26,
81. 27, 82. 28, 85. 63, 188
Կազեր, որդի Մեւոնի, կանգնող խաչքարի 70, 213
Կատրանիդէ, Հայոց թագուհի, ամուսին Գագիկ թագա-
վորի, դուստր Սյունյաց Վասակ թագավորի 35, 101
Կիրակոս, հայր Մխիթարի, կանգնող խաչքարի 67, 205
Կիրակոս վարդապետ, որ նահատակվեցավ անօրեննե-
րից 67, 207
Կոստանտին տէր, հայոց կաթողիկոս 15, 54
Կոստանդին Դուկ, Բյուզանդիայի թագավոր 37, 106
Կուրտ (Կրտին) հայր Մխիթար Իպատոսի 37, 106

Համզէ, որդի Գրիգորի, եղբայր Ապլղարիպի, 33, 97
Հայրապետ, նորոգող եկեղեցու 54, 157
Հայրապետ, եղբայր Խաչատուր քահանայի 61, 183
Հատեցիք (Հատեցոնց տներ), վաճառել են իրենց տնե-
րը Տիգրան Հոնենցին 63, 188
Հնդուշախ, Անիի դաղմաչի 22, 72
Հոգսորեաց Առիծ, տե՛ս Առիծ Հոգեորեաց
Հոնենց Սմբատաւրենց, տե՛ս Տիգրան Հոնենց
Հոռոմտիկին, դուստր Յովաննիսի, նորոգել է ս. Աստ-
վածածին եկեղեցին 66, 204
Հովթըթվեանք (Հովթըթվանց պահէղ), որոնք ծախել են
իրենց պահէզը 29, 80

Ղարիփ, սպանված պատերազմում, հարազատ Սիթի
տիկնոջ 55, 162
Ղարիփ (Ղարփին), սպանված խորազմների պատերազ-
մում, եղբայր տեր Գրիգոր արքեպիսկոպոսի 18, 60
Ղիմէթի, կին Մխիթարի, նվիրել է մի պարտեզ 40, 113

Ճարճար, հիշատակագիր 49, 139
Ճոխ, ամուսին Վարդի, նվիրատու 50, 142

Մաթէս, պաշտոնյա Շահնշահի, իր կին Աթէնի և եղ-
բայր Մարկոսի հետ նորոգել են ս. Լուսավորիչ
եկեղեցու աղբյուրի ջրատարը 30, 87
Մամուդ, (խուղած Մամուդ), անվանադիր գյուղի,
Կարսի շրջանում 63, 183
Մամ, տե՛ս Ազիզ տիկին
Մամեր, կին Սղրայրիկի, որոնց հիշատակին շինել են
պարիսպների մի հատված 4, 9
Մամխաթուն, դուստր Խաչերես Լոռեցու, հոր դրամով
շինել է բուրգը 3, 5
Մամշահ տիկին, հիշատակված է 9, 30
Մամշահ, իր ամուսին Մխիթարի հետ նպաստել է բուր-
գի շինության 4, 9
Մանասէ, հիշատակված է 76, 264
Մասառն, որդի Պապանի, հիշատակված է 59, 177
Մարկոս, եղբայր Մաթեսի 63, 189
Մարտիրոս, հիշատակված է 70, 217
Մենիկ, կին Ազատշահի, կանգնեցրել է խաչքար 56,
165
Մեւոն (Սիմեւոն?), հայր Կազերի 70, 213
Միխէլ (Միխաիլ—Միքայել), կայսր հունաց 46, 129
Մլեհ, հիշատակված է 52, 147
Մլքան, ազգական Խաչուտ քահանայի 61, 183
Մխիթար, հիշատակված է 5, 10
Մխիթար Խաւթենց իր կին Մամշահի հետ նպաստել են
բուրգի շինության 4, 9
Մխիթար եպիսկոպոս Տեղերցի 24, 76
Մխիթար, որդի Գրիգոր Խուցիսի, Անիի դաղմաչի 28,
85
Մխիթար Իպատոս, որդի Կրտին, տանուտեր Անիի 37,
106
Մխիթար, նվիրատու պահէզի 40, 113
Մխիթար Շերասցի, որդի Ջուսիմի Սալուքենց, շինել
է զանգակատուն և նվիրել զանգակներ 43, 124
Մխիթար, որդի Կիրակոսի, կանգնող խաչքարի 67, 205
Մխիթարիչ Գանձակեցի, նպաստող պարիսպների շի-
նության 2, 2
Մխիթարիչ, հիշատակված է 5, 10
Մխիթարիչ, հայր Յովհաննէսի 11, 44
Մխիթարիչ, հիշատակված է 60, 178
Մկրտիչ, ննջեցյալ 32
Մրուան, կուղպակի տեր 31, 93. 32, 94
Մուղաւտէն, պատճառ է եղել հարկերի վերջման 30,
88

Յէհանէս, կանգնող խաչքարի 71, 225
Յէու (Յեսու), գրիչ 28, 84. 21, 70
Յոհանէս, հիշատակված է 5, 10
Յովանէս, հիշատակված է 9, 38
Յովանէս, որդի Շապադինի և Աւագ խաթունի 29, 86
Յովանէս, հիշատակված է 76, 260
Յովանէս, հայր Հոռոմ տիկնոջ 66, 204
Յովանէս, հիշատակված է 73, 239
Յովաննէս, պատրոն Անիի 1, 1
Յովաննէս տէր, Անիի եպիսկոպոս 1, 1
Յովանէս, հիշատակված է 9, 31
Յովաննէս, հիշատակված է 11, 44

Յովաննէս, որդի Սողոմոնի, նվիրատու 51, 144
Յովաննէս, որդի Լուսոտի, կանգնող խաչքարի 69, 212
Յովանէս (Յովանէս), որդի Ջորտվանիկի, կանգնող խաչքարի 64, 190
Յուդա, մատնիչը 26, 81. 27, 82. 28, 85. 30, 88. 30, 89. 23, 74. 33, 97. 63, 188. 15, 54
Յուշապինք (Յուշապենց դուռ) 52, 147. 53, 151
Յուշիպ, որդի Շահնշահի 5, 12
Յուսէփ, դրիչ 6, 16
Ներսէս, անապատի եպիսկոպոս 64, 192
Նուրայդին Քոթեթ, Անիի ղաղմաչի 23, 74

Շահեր վարդպետ (ճարտարապետ), նվիրատու 60, 182
Շահիկ, հայր Վարդի, տուն է նվիրել ս. Փրկիչ եկեղեցուն 43, 122
Շահնշահ պատրոն, հայր Զաքարիայի, 3, 6
Շահնշահ պարոն 5, 10
Շահնշահ պարոն, հայր Յուշիպի 5, 12
Շահնշահ սպարապետ 6, 14
Շահնշահ, հիշատակված է 7, 20
Շահնշահ ամիրսպասալար 15, 54. 64, 189. 68, 209. 64, 191
Շահնշահ Աթաբակ 27, 82. 64, 189
Շահնշահ 28, 84
Շահնշահ, որդի Զաքարիայի 58, 172. 63, 188
Շահնշահ, որդի Իվանէի, եղբայր Աղբուղայի 28, 84
Շահնշահ, 68, 210
Շամշադին Սահիպ դիվան, թոռն Իվանէ աթաբակին 27, 82
Շանուշ, ամուսին Խէչերեսի, նպաստել է բուրգի շինության 4, 8
Շապադին, որդի Յովանէսի, նվիրատու 29, 86
Շերասցի, տե՛ս Մխիթար Շերասցի
Շուշան, տիկնաց տիկին, ամուսին Գրիգոր իշխանի, 32, 94. 33, 97. 49, 136. 49, 137. 31, 93
Շուշիկ, ստացող պատարագի 49, 137
Շրիկ Փոանկ, Անիի ղաղմաչի 22, 72

Ոքսաւտին Աւշականց. վաճառել է կուղպակ 32, 95
Ումեկ, հայր Վարդանի 67, 208
Ուսէփ, հիշատակված է 9, 28
Ուքան Քարիմատին, նվիրատու 65, 197

Չարուխ, հիշատակված է 64, 194
Ջորտվանիկ, հայր Յովանէսի, 64, 190

Պաթլիկ, հիշատակված է 76, 264
Պապան, հայր Մասառնի 59, 177
Պապ (քան) 66, 203
Պապկան, հայր ղաղմաչի Գէշի 30, 88
Պապքան Վախրադին, նվիրատու 65, 197
Պատրիկ, հիշատակված է 5, 10
Պետրոս տէր, կաթողիկոս հայոց 43, 121. 44, 126. 48, 135. 73, 238

Ջուհալ կարըցի (կարսեցի), որդի Գորգկան, նվիրատու 35, 102
Ջունտիկ, ճարտարապետ, շինել է պարիսպ և մուտք 7, 17

Ջուհիմ Սալուրենց, հայր Մխիթար Շերասցու 43, 124
Սալուրենց, տե՛ս Ջուհիմ Սալուրենց
Սահակ քահանա 34, 99
Սահակդուխտ, մայր Իվանէի և Զաքարիայի 57, 171
Սահիպ դիվան 22, 72. 19, 02. 27, 82. 24, 75
Սահմադին, պատրոն Անիի 24, 75
Սարգիս, շահնշահ, ամիրսպասալար, մանդատորթախուցէս 2, 2. 4, [illegible]
Սարգիս շահնշահ, 4, 9
Սարգիս շահնշահ, հայր Զաքարիայի 2, 3
Սարգիս շահնշահ, որդի Իվանէի 14, 53
Սարգիս շահնշահ, պատրոն Անիի 17, 57
Սարգիս, ամիրսպասալար, Մխարգրձելի 58, 172
Սարգիս, որդի Սամուէլի, նպաստող պարսպի շինության 2, 3
Սարգիս Ծիլենց. բաժրար, 3, 6
Սարգիս սուրբ, աշտարակի մեջ ագուցված խաչքարի անունը 2, 3
Սարգիս, հիշատակված է 5, 10
Սարգիս, որդի Գեորգա, նպաստող բուրգի շինության 5, 11
Սարգիս Դերանցի, իր միջոցներով շինել է բուրգ 7, 18
Սարգիս տէր, որդի Ապիրատի, առաջնորդ Անիի 17, 57. 20, 66. 24, 76. 61, 184
Սարգիս տէր, որդի Մաքիստրոսի 19, 62
Սարգիս տէր, եպիսկոպոս Անիի 25, 77
Սարգիս պատանէկ, հանգուցյալ 27, 83
Սարգիս, հիշատակված է 31, 92
Սարգիս Լարարար, իր տունը նվիրել է ս. Գրիգորին 32, 96
Սարգիս տէր, կաթողիկոս հայոց 35, 101. 40, 113
Սարգիս, որդի Արտավազա, Սպաթար կանկիտատ, տանուտեր Անիի 37, 106
Սարգիս երեց, 50, 141
Սարգիս քահանա, ամուսին Գոհար խաթունի, ստացող պատարագի 56, 167
Սարգիս վարդապետ, հիշատակված է 57, 169
Սարգիս տէր, ծախել է իր մարագն ու ախոռը Տիգրան Հոնենցին 63, 188
Սարգիս, քարգործ 65, 195
Սարգիս արքաուն, մերձավոր Ուքան Քարիմադինի 65, 197
Սարգիս, հայր Ուքան Քարիմադինի և Պապքան Վախրադինի 65, 197
Սարգիս, եղբայր Կայերի; նահատակվել է անօրեններից 70, 213
Սարգիս, հիշատակված է 70, 215
Սարջաիկ, որդի Սողոմոնի, ստացող պատարագին 47, 134
Սարկաւագ քահանա, նորոգող ս. Սարգիս եկեղեցու 56, 166
Սարկաւագ, առաջնորդ կաթողիկե եկեղեցու 36, 104
Սեդա, որի անունով նվերներ է տրված եկեղեցուն 31, 93
Սեդա, մերձավոր Ուքան Քարիմադինի և Պապքան Վախրադինի 65, 197
Սեդա, քույր Ապլղարիպի և Համզեի, դուստր Գրիգորի 33, 97

Սթենի, ամուսին Մաթէս մծիկնաւարթուխուցեսի, 64, 189
Սիթի, ամուսին Գրիգորի, Նորոգող ս. Սարգիս եկեղեցու 55, 162
Սիթի, ստացող պատարագի 55, 163
Սիմեւոն, հիշատակված է 59, 173
Սիմեւոն, ննջեցյալ 65, 198
Սիմէոն, հիշատակված է 4, 7
Սիմէւօն, հիշատակագիր 70, 218
Սիրեթ, հիշատակված է 67, 207
Սմբատ (II), թագավոր, Բագրատունի 35, 101. 46, 129
Սմբատ, արքայորդի, որդի Գագիկ թագավորի և Կատրանիդե թագուհու 35, 101
Սմբատ (III), թագավոր, Բագրատունի 43, 121. 44, 128. 48, 135
Սմբատ, հիշատակված է 71, 224
Սմբատ, հիշատակված է 36, 105
Սմբատաւրենց Հոնենց, տե՛ս Տիգրան Հոնենց
Սնեկիտ, ստացող պատարագի 34, 98
Սոսթէնէս քահանայ, որդի Գէորգ ավագիրիցո 47, 134
Սուլդան ամիրապետ, որդի ամիր Մահսուտի, թոռ Մանուչեի 47, 134
Սուլեմա, Սմբատաւրենց Հոնենց, հայր Տիգրանի 63, 188
Սուփան, Անիի ղաղմաչի 22, 72
Սպանդիար, հիշատակված է 64, 193
Ստեփանոս, հիշատակված է 51, 146
Ստեփանոս սուրբ 33, 97

Վախրադին, տե՛ս Պապքան Վախրադին
Վահըրամ, եղբայր Ջուհալ կարսեցու և որդի Գորգկան 36, 102
Վահրամ, ամիրա Անիի 61, 187. 6, 14
Վահրամ, եղբայր Ապլղարիպի և որդի Գրիգոր իշխանի 44, 126
Վահրամ, իշխանաց իշխան, հայր Ապուղամրի 32, 95. 12, 49
Վահրամ 5, 10
Վահրամ (Վարհամ), աթարակ, որդի Իվանէի, թոռ Զաքարիայի 44, 125
Վասակ, եղբայր Ապլղարիպի և որդի Գրիգոր իշխանի 44, 126
Վասիլ, ստացող պատարագի 34, 98
Վարդ, նվիրատու 50, 142
Վարդ, որդի Շահիկի, տուն և բակ են նվիրել ս. Փրկիչ եկեղեցուն 43, 122
Վարդան, որդի Ումեկի 67, 208. 39, 109
Վարդիկ, հիշատակագիր 60, 180
Վխկացի, տե՛ս Բագրատ Վխկացի

Տիգրան, որդի Սուլէմայ Սմբատաւրենց, Հոնենց 93, 188. 69, 211
Տիգրան, իր միջոցներով շինել է մայր տաճարի աստիճանները 34, 100
Տիգրան, հիշատակված է 36, 104
Տիկին, ամուսին Ջուհալ կարսեցու
Տիկին, հիշատակված է 36, 103
Տրդատ քահանա, որդի Սոսթանէս քահանայի, Նորոգել է ս. Փրկիչ եկեղեցին 47, 134
Տրդատ, հիշատակված է 43, 123

Փախրադին, Մելիք և պատրոն Անիի 15, 55. 24, 76
Փատլուն, թագավոր 2, 4
Փռանկ Շրիկ, տե՛ս Շրիկ Փռանկ

Քարիմադին, Անիի պատրոն 24, 75
Քարիմադին, տե՛ս Ուքան Քարիմադին
Քոթիթ Նուրայդին, տե՛ս Նուրայտին Քոթիթ
Քրիստափոր, պատճառ է եղել հարկեր զեղչելու 30, 88
Քրիստափոր, տուն է նվիրել ս. Փրկիչ եկեղեցուն 43, 121
Քրիստափոր, սուրբը 33, 97
Քրիստոս 35, 101

ՑԱՆԿ

ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ՀԻՇԱՏԱԿՎԱԾ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Ախլքաղաք, ուր Քորդին և իր ամուսին Սթէն շինել են եկեղեցի 68, 209
Անի, 22, 72. *23*, 74. *25*, 77. *28*, 85. *37*, 106
— *Քաղաք 16*, 56. *27*, 82. *28*, 84. *30*, 88. *63*, 188, *61*, 184. *61*, 187
— *Մայրաքաղաք 14*, 53. *15*, 55. *17*, 57. *37*, 106. *44*, 126. *1*, 1
— *Բերդ, ամրոց 38*, 107
— *Աթոռ 22*, 71
Աշնակ 48, 135
Ապրնուց ձոր, ուր կային ջրաղացներ 58, 172
Առաքելոց եկեղեցի, Անիում, 12, 48. *12*, 49. 13, 51. *29*, 86
Աստուածածին սուրբ եկեղեցի Անիում, որի տեղում Տիգրան Հոնենցը նոր եկեղեցի շինեց 63, 188
Աստուածածին սուրբ, Հոռոմի եկեղեցի 66, 204
Աստուածածին սուրբ, Խամրուշենց եկեղեցի 51, 144
Արուճ 47, 134. *63*, 188
Արջառիճ 3, 6
Աւեր Փնդուկ, գյուղ 58, 172

Բեխենց արտ, հանդամաս Արուճ գյուղում 74, 134
Բեխենց վանք, Անիի մոտ 63, 188
Բէշքենակապ, վայր Անիի մոտ 63, 188
Բյուր խաչկայն (խաչիկի Բյուր?), հանդամաս Արուճ գյուղում 47, 134

Գանձակ 2, 2. *26*, 81
Գառոխենց գեշ, որ կեսը գնել է Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Գղակկրոցի խանապարի դուռ, թաղ Անիում 29, 80
Գերան (Գերանցի) 7, 18
Գեորգ սուրբ, եկեղեցի Արուճում 3, 6
Գլիձոր, ձոր Անիի մոտ 63, 188
Գրիգոր սուրբ, վանք Անիի մոտ 8, 22. *63*, 188
Գրիգոր սուրբ, եկեղեցի Անիում 60, 182
Գրիգոր սուրբ, եկեղեցի-վանք Արջառիճում 3, 0

Դվնա դուռ (Դվինի դուռ) Անիի մուտքերից մեկը 63, 188

Երերույք գյուղ 58, 172
Երևան 63, 188
Ջուկակի տներ, վայր Անիում 63, 188

Թավրիժ 52, 147

Լոռի (Լուռեցի) 3, 5

Խաչով պահէգ, վայր Անիի մոտ 29, 80
Խաչորկան հողեր, որ գնել է Տիգրան Հոնենցը 63, 138
Խուղած Մահմուտ, գյուղ, վայր, Կարսի շրջանում 63, 188

Ծաղնոց, վայր, ուր մի այգի է գնվել 39, 108

Կաթողի հող, հանդ Անիի մոտ, որը գնել է Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Կաթողիկե, Անիի մայր տաճարը 34 100. *35*, 101. *35*, 102. *39*, 108, 109, 112. *36*, 104
Կաղզուց գյուղ, որի կեսը Լուսավորիչ եկեղեցուն է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Կաննուտի արտ, որը նվիրվել է Առաքելոց եկեղեցուն 12, 49
Կատտնոց, թաղամաս Անիում 34, 100
Կարուց դուռ, Անիի մուտքերից մեկը 40, 113
Կարս (կարսեցի) 35, 102
Կոշ, գյուղ 63, 188
Կոստանդնուպոլիս 46, 129
Կովարած, հանդամաս Արուճում 47, 134

Հոռոմք—հույներ, Բյուզանդիա 35, 101

Մաղուտ, այգետեղ Արուճում 63, 88
Մարմաշեն, վանք 17, 58

Միքես (Միքեսն), արտատեղ Անիի մոտ 47, 184
Մշակունեց—գյուղ, որի կեսը ս. Լուսավորիչ եկեղեցուն է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Մողանիս, որտեղ կար խանապար և փնդուկ, և որոնք ս. Լուսավորիչ եկեղեցուն է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Մրեն 63, 188

Յակոբ սուրբ, եկեղեցի Անիում 49, 137
Յոհաննէս սուրբ, եկեղեցի Անիում 11, 44. 11, 45. 11, 46, 43, 122
Յուշապենց գուռ, վայր Անիում 52, 147. 53, 151

Շիրակ, գավառ 16, 56
Շլիկ, հանդամաս Արուճում 47, 137

Ոշական 63, 188

Պապենց խանապար, Անիի մոտ 63, 188
Պղպղիկ, հանդավայր Անիի մոտ 47, 134.

Սաղար, հանդամաս Անիի մոտ, ուր այգիներ կային 47, 134

Սարգիս սուրբ, եկեղեցի Անիում 56, 166
Սարգիս սուրբ, Ջաքարէի եկեղեցու ավանդատներից մեկը 59, 174
Ստեփաննոս սուրբ, եկեղեցի Անիում 17, 58. 29, 86. 33, 97

Վրաց աշխարհ 1, 1

Տեղեր (տեղերցի), գյուղ 24, 76. 25, 77

Ցամաք ծով, գյուղ, որը ս. Լուսավորիչ եկեղեցուն է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 188
Ցընգոց, որի երկու դանկը ս. Լուսավորչին է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 188

Փրկիչ սուրբ, եկեղեցի Անիում 43, 121, 122. 44, 125, 126

Քարհատ, գյուղ, որի 7 դանկը ս. Լուսավորչին է նվիրել Տիգրան Հոնենցը 63, 88
Քրիստափոր սուրբ, մատուռ Անիում 39, 97

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական վիմական արձանագրությունների գիտական նշանակությունը . V
Հայկական վիմագրություն XV
Համառոտագրություններ XXXI
Պայմանական նշաններ XXXI

ԱՆԻԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

1. Պարիսպներ և բուրգեր 1
2. Պալատական եկեղեցի 8
3. Հովհաննեսի եկեղեցի (ս. Հովհաննես) 9
4. Առաքելոց եկեղեցի և գավիթ 12
5. Բարսեղի հուշարձան 31
6. Գրիգոր Պահլավունու եկեղեցի (ս. Գրիգոր) 31
7. Արուխանմի եկեղեցի 33
8. Մայր տաճար 34
9. Գագիկի եկեղեցի 41
10. Աբլղարիբ Պահլավունու եկեղեցի (ս. Փրկիչ) 42
11. Շուշան Պահլավունու եկեղեցի (ս. Հակոբ) 48
12. Ավագի հուշարձան 49
13. Խամրուշենց եկեղեցի (ս. Աստվածածին) 50
14. Մանուչեի մզկիթ 55
15. Արու-լ-մա-Ամրանի մզկիթ 55
16. Սիթի Պահլավունու եկեղեցի (ս. Սարգիս) 55
17. Գայլի հուշարձան 56
18. Սարկավագի եկեղեցի (ս. Սարգիս) 56
19. Շախմատային եկեղեցի 57
20. Ձաքարեի եկեղեցի (Աստվածածնի վանք) 57
21. Խաչուտի եկեղեցի (ս. Գրիգոր) 60
22. Վրացական եկեղեցի 61
23. Տիգրան Հոնենցի եկեղեցի (Գր. Լուսավորիչ) 62
24. Սարգսի տուն 64
25. Վերանեսի հուշարձան 65
26. Քարիմագինի եկեղեցի 65
27. Հոռոմի եկեղեցի 66
28. Մխիթարի հուշարձան 66
29. Աղբերիկի եկեղեցի (ս. Աստվածածին) 67
30. Կիրակոսի տապանատուն 67
31. Վիմափոր եկեղեցի 67
32. Զաքարէ հեքիմի հիշատակագրությունը 68
33. Տիգրան Հոնենցի տապանատուն 68
34. Հովհաննեսի հուշարձան 69
35. Կազերի հուշարձան 69
36. Աղջկաբերդ (ս. Հովհաննես) 70
37. Ծաղկոցաձորի այր 71
38. Արձանագրությունների բեկորներ, հավաքված քաղաքի զանազան վայ-
rerից 71

Լուսանկարներ 77
Ցանկ վիմական արձանագրությունների մեջ հիշատակված անձնանունների
և տոհմանունների 131
Ցանկ վիմական արձանագրությունների մեջ հիշատակված տեղանունների . 136

ՀՈՎՍԵՓ ԱԲԳԱՐԻ ՕՐԲԵԼԻ
ИОСИФ АБГАРОВИЧ ОРБЕЛИ

ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ՊՐԱԿ I

Տպագրվում է ՀՍՍՌ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Շաղգամյան
Նկարչական ձևավորումը
Լ. Ա. Սագոյանի
Գծագրերը Ն. Խանզադյանի
Տեխ. խմբագիր Մ. Ա. Կափլանյան
Սրբագրիչ Ջ. Խ. Օրմանյան

ՎՖ 04532, հրատ. 2404, ԽՀԽ № 894

Պատվեր 405, տիրաժ 800: Հանձնված է արտադրության 30/VII 1964 թ., ստորագրված է տպագրության 8/I 1966 թ., տպագրական 7,38 մամուլ + 25 ներդիր, հրատարակչական 12,44 մամուլ, թուղթ $60\times92^1/_8$ Գինը 1 ռուբ. 05 կոպ.:

Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչության տպարան, Երևան, Բարեկամության, 24:

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

	Տպված է	Պետք է լինի
էջ 37 № 106 վերջին տող	ՆՍՏՈ ԻՆԿԱՐԼԻՆ	ՆՍՏՈՒՑԻՆ ԿԱՐԼԻՆ
էջ 50 № 142 4-րդ տող	ԳԱՐԿԱՄ	ԳԱՐԿԱՏ
նույն տեղում 5-րդ տող	ԴԻ ԱԻՐԺՈԽԻՆ	ԴԻ ԱԻՐ ԺՈԽԻՆ
էջ 60 № 182 1-ին տող	ՎԱՐԴԱՊԵՏՍ	ՎԱՐԴԱՊԵՏՍ
էջ 61 № 183 1-ին տող	...Ն ԱԾԱՋԱՆ	....Ն ԱԾՋԱՆ

էջ 48 № 136 բացատրության մեջ վերջին երկու բառերը՝ նախորդի տակին, չպետք է կարդալ.